

ALBER KAMI
IZGNANSTVO
I KRALJEVSTVO

PAIDEIA

ALBER KAMI

Izgnanstvo i kraljevstvo

bojana888

Fransini

bojana888

PRELJUBNICA

Jedna tanušna mušica se već neko vreme vrtela po autobusu, mada su prozori bili zatvoreni. Čudnovata, bešumno je letuckala, malaksalim letom. Žanina je izgubi iz vida, a onda primeti kako se spustila na nepomičnu ruku njenog muža. Bilo je hladno. Mušica je drhturila pri svakom naletu peskovitog vetra koji je gruskao uz stakla. U razređenoj svetlosti zimskog jutra, uz silno škripanje karoserije i osovina, vozilo se kotrljalo, drmusalo, jedva odmičući. Žanina pogleda muža. Sa čupercima prosede kose nisko usađenim na skučenom čelu, širokog nosa, nepravilnih usta, Marsel je izgledao kao nadureni faun. Kad god bi naišla neka rupčaga na putu, osetila bi kako on poskakuje na svom sedištu, tik do nje. A onda bi pustio da mu se teško poprsje ponovo svali k razmaknutim nogama, netremičnog pogleda, ponovo nepokretan i odsutan. Jedino su njegove pune, bezdlake ruke, koje su se činile još kraće zbog sive flannelske potkošulje koja mu je, vireći iz rukava košulje, pokrivala zglavke, izgledale žive. Tako su čvrsto stezale platneno koferče koje mu je ležalo među kolenima, kao da ne osećaju kolebljivo milenje mušice.

Odjednom se sasvim jasno začu fijukanje vetra, a mineralna magla koja je okruživala autobus postade još gušća. Sada su pregršti peska zasipale prozorska okna, kao da ga bacaju neke nevidljive ruke. Mušica pomeri zimogrožljivo krilce, savi nožice i odlete. Autobus uspori i činilo se da će stati. A onda vetar kao da popusti, magla se malo rasvetli i vozilo ponovo ubrza. Procepi svetlosti su se otvarali u krajoliku zagušenom prašinom. Dve ili tri palme, lomne i beličaste, kao izrezane u metalu, pojaviše se na prozoru i istog trenu nestadoše.

„Kakva zemlja!”, reče Marsel.

Autobus je bio pun Arapa, koji su se pravili da spavaju, uvijeni u svoje burnuse. Neki su podvili noge na sedištu i klatili su se više od ostalih pri gibanju vozila. Njihovo

ćutanje, njihova ravnodušnost na kraju su počeli da tište Žaninu; činilo joj se da danima putuje s tom nemom pratnjom. Međutim, autobus je krenuo u zoru, s poslednje železničke stanice, i već je dva sata, u studenom jutru, odmicao po stenovitoj, pustoj visoravni, čije su se prave linije, barem na polasku, protezale do crvenkastog obzorja. Ali, podigao se vetar i, malo-pomalo, progutao je bezmerno prostranstvo. Od tog trenutka, putnici više ništa nisu videli; začutili su, jedan za drugim, brodeći u tišini kroz svojevrсну belu noć, otirući pokatkad usne i oči nadražene peskom koji se uvlačio u autobus.

„Žanina!” Ona se trže kad je muž pozva. Pomisli još jedared koliko je to ime smešno, za nju, tako krupnu i snažnu. Marsel ju je pitao gde se nalazi putni kovčežić sa uzorcima. Ona pretraži nogom prazan prostor pod sedištem, naiđe na jedan predmet, pa odluči da je to kovčežić. U stvari, nije mogla da se sagne jer bi odmah počela teško da diše. U gimnaziji je, međutim, bila prva u gimnastici, njen dah je izgledao neiscrpan. Da li je to bilo toliko davno? Pre dvadeset pet godina. Dvadeset pet godina nije bilo ništa jer joj se činilo da se koliko juče dvoumila između slobodnog života i udaje, da je koliko juče mislila sa zebnjom na onaj dan kad će, možda, stareti sama. Nije bila sama, a onaj student prava koji je nikad nije napuštao, sada se nalazio kraj nje. Na kraju je pošla za njega, mada je bio oniži i mada joj se nije naročito dopadao njegov pohlepni, reski smeh ni njegove crne, pomalo buljave oči. Ali je volela njegovu životnu hrabrost, zajedničku Francuzima ove zemlje. Volela je i unezvereni izraz koji bi mu se pojavio na licu kad bi događaji, ili ljudi, izneverili njegova očekivanja. Nadasve, volela je da bude voljena, a on je neumorno obletao oko nje. Čineći da ona toliko često oseća da postoji za njega, omogućavao joj je da zaista postoji. Ne, nije bila sama.

Autobus je, gromko trubeći, krčio sebi put kroz nevidljive prepreke. U kolima se, međutim, niko nije pomerao. Žanina iznenada oseti nečiji pogled na sebi i okrenu se k sedištu koje je bilo u istom redu kao i njeno, ali sa druge strane. Taj čovek nije bio Arapin i nju začudi što ga nije primetila na polasku. Nosio je uniformu francuskih jedinica u Sahari, i vojničku kapu od sivog platna na svom preplanulom šakalskom licu, duguljastom i šiljastom. Netremice ju je posmatrao svojim svetlim očima, s nekakvom zlovoljom. Ona odjednom pocrvene i okrete se k mužu koji je i dalje zurio ispred sebe, u maglu i vetar. Ona se ušuška u svoj kaput. Ali je i dalje videla francuskog vojnika, visokog

i vižljastog, tako vižljastog u oficirskoj bluzi, koja mu je stajala kao salivena, da je izgledao sazdan od neke suve i prhke tvari, neke mešavine peska i kosti. U tom trenutku, ugleda mršave ruke i spečena lica Arapa ispred sebe, i primeti da oni, kanda, sasvim komotno sede, uprkos svojoj preširokoj odeći, na sedištima na kojima su se ona i njen muž jedva smestili. Prigrnu još malo krajeve kaputa. Međutim, nije ona bila toliko gojazna, pre je bila krupna i puna, putena, i još poželjna - to je jasno osećala po pogledima muškaraca - sa svojim pomalo detinjim licem, svežim i živim očima, u raskoraku s tim krupnim telom za koje je znala da je mlako i umirujuće.

Ne, ništa se nije odvijalo onako kako je ona to zamislila. Kad je Marsel hteo da je povede sa sobom na put, ona se pobunila. On je odavno mislio na to putovanje, zapravo od samog kraja rata, od trenutka kad su poslovi ponovo krenuli uobičajenim tokom. Pre rata, od male trgovine tekstilom koju je on preuzeo od roditelja kad je odustao od studija prava, moglo se nekako živeti. Na moru, godine mladosti mogu biti srećne. Ali on nije mario za fizički napor i, veoma brzo, prestao je da je vodi na plaže. Mala kola su ih izvozila iz grada samo za nedeljnu šetnju. Van toga, više je voleo svoj dućan s raznobojnim tkaninama, u hladu arkada te poludomorodačke, poluevropske četvrti. Živeli su iznad dućana, u trima prostorijama ukrašenim arapskim zavesama i nameštajem Barbes. Nisu imali dece. Proticale su godine, u polutami koju su tu održavali, s poluspuštenim roletnama. Leto, plaže, šetnje, pa čak i nebo, bili su daleko. Izgledalo je da Marsela ne zanima ništa osim njegovih poslova. Njoj se činilo da je otkrila njegovu istinsku strast, novac, i to joj se nije svidelo, mada ni sama nije znala zašto. Na kraju krajeva, od toga je imala koristi. Nije on bio škrt: naprotiv, bio je darežljiv, naročito prema njoj. „Ako bi mi se nešto dogodilo”, govorio je, „ti bi bila zbrinuta.” I treba, naravno, biti zbrinut od oskudice. Ali od ostalog, od onoga što nije puka oskudica, gde naći zaklon? Bilo je to ono što je, s vremena na vreme, ona nejasno osećala. U svakom slučaju, pomagala je Marselu da vodi knjige i ponekad ga je odmenjivala u dućanu. Najteže je bivalo leti, kad je pripeka ubijala čak i slatko osećanje čamotinje.

Odjednom, baš u jeku leta, Marselova mobilizacija, a zatim otpuštanje iz vojske zbog nesposobnosti, velika nestašica tekstila, prekid poslovanja, puste i vrele ulice. Ako bi se nešto desilo, ona više ne bi bila zbrinuta. Eto zašto je, čim su se tkanine vratile na tržište, Marsel smislio da proputuje kroz sela na visoravni i na jugu, da bi izbegao

posrednike i sam prodavao arapskim trgovcima. Hteo je da je povede. Ona je znala da tuda nije lako putovati, teško je disala, radije bi ga čekala. Ali on je bio uporan i ona je pristala samo zato što je odbijanje iziskivalo suviše snage. Sad su bili tu i, zaista, ništa nije ličilo na ono što je zamišljala. Strepela je od vrućine, rojeva muva, od musavih hotela koji vonjaju na anisovaču. Ni na pamet joj nisu pali hladnoća, vetar koji reže, ove maltene polarne visoravni, prepune morena. Ujedno je sanjala o palmama i mekom pesku. Sada je videla da pustinja nije to, već samo kamen, posvuda kamen, i na nebu, na kome je takođe jedino vladala, škripava i hladna, kamena prašina, kao i na tlu gde su, između kamenja, jedino rasle suve travke.

Autobus naglo zastade. Vozač reče onima iza sebe nekoliko reči na onom jeziku koji je celoga života slušala, a nikad ga nije razumela. „Šta se zbiva?“, upita Marsel. Vozač, ovog puta na francuskom, reče da je pesak, po svoj prilici, zapušio karburator, i Marsel ponovo stade da proklinje tu zemlju. Vozač se široko nasmeja, uveravajući ga da to nije ništa, da će otpušiti karburator i da će onda nastaviti put. On otvori vrata, hladan vetar ulete u autobus, bockajući im lica hiljadama peščanih zrna. Svi Arapi zariše noseve u svoje burnuse i skupiše se kao dve pare. „Zatvori vrata!“, zaurla Marsel. Vozač se smejao vraćajući se ka vratima. Polako uze nekoliko alatki ispod kontrolne table, a zatim se, sićušan u magli, ponovo izgubi negde sprede. Marsel uzdahnu. „Glavu dajem da u životu nije video motor.“ - „Ta pusti“, reče Žanina. Iznenada se trže. Na zemljanom nasipu, sasvim blizu autobusa, nepomično su stajale neke zamumuljene prilike. Pod kapuljačom burnusa, i iza zaklona od velova, jedino su im se videle oči. Neme, pristigle ko zna otkud, gledale su putnike. „Čobani“, reče Marsel.

Unutra, u autobusu, vladala je potpuna tišina. Izgledalo je da svi putnici, oborene glave, slušaju fijukanje vetra, puštenog na slobodu na ovim beskrajnim visoravnima. Žanina, iznenada, sa zaprepašćenjem primeti da u kolima skoro uopšte nema prtljaga. Na poslednjoj železničkoj stanici, vozač je na krov podigao njihov kovčeg i nekoliko bošči. U samom autobusu, u mrežama za prtljag, jedino su se videli čvornovati štapovi i plitke korpe s drškama. Svi ovi ljudi s juga očigledno su putovali praznih ruku.

Ali vozač se već vraćao, i dalje živahan. Jedino su mu se oči smejale, iznad velova kojima je i sam zaklonio lice. On najavi polazak. Zatvori vrata, vetar utihnu, pa se bolje čuo pljusak peska po oknima. Motor zakašlja, a onda izdahnu. Posle dužeg saletanja

pritiskom na starter, motor naposljetku proradi i vozač ga, dajući gas, natera da zaurla. Gromko štucnuvši, autobus nastavi put. Iz mnoštva čobana u dronjcima, i dalje nepomičnih, podiže se jedna ruka, pa nestade u magli, iza njih. Skoro istog časa, vozilo poče da poskakuje po drumu koji je bivao sve lošiji. Od silnog drmusanja, Arapi su se neprekidno klatili. Žanina je, međutim, osećala kako je obuzima san, kad pred njom odjednom iskrсну žuta kutijica bombona od katehua. Vojnik šakal joj se osmehivao. Malo se snebivajući, ona se posluži i zahvali. Šakal dograbi kutiju i odmah prestade da se osmehuje. Sada se netremice zagledao u put, pravo ispred sebe. Žanina se okrete Marselu i jedino ugleda njegov stameni zatiljak. On je gledao kroz prozor u sve gušću maglu koja se dizala s rastresitih nasipa.

Već su se satima vozili i umor je utulio svaki život u vozilu kad se napolju razleže neka larva. Deca u burnusima, vrteći se ukруг kao čigre, skakućući i pljeskajući rukama, trčkarala su oko autobusa. On je sad išao nekom dugačkom ulicom s niskim kućama sa obe strane: ulazili su u oazu. Vetar je i dalje duvao, ali su zidovi zaustavljali čestice peska koje više nisu pomračivale svetlost. Nebo je ipak ostalo naoblačeno. Usred dreke i grdnog škripanja kočnica, autobus se zaustavi pod arkadama od čerpiča jednog hotela s musavim prozorima. Žanina izađe i, na ulici, oseti kako se povodi. Ugleda, iznad kuća, žuti, krhki minaret. S njene leve strane, već su se ocrtavali obrisi prvih palmi oaze i ona požele da ode do njih. Ali, iako je bilo skoro podne, studen je bila britka i ona zadrhta od vetra. Okrete se prema Marselu i najpre ugleda vojnika koji joj je dolazio u susret. Očekivala je da joj se osmehne ili da je pozdravi. On prođe pored nje i ne pogledavši je, i nestade. Marsel se pak baktao skidanjem kovčega s tkaninama, crnog sanduka smeštenog na krovu autobusa. Reklo bi se da to neće biti lako. Samo se vozač brinuo o prtljagu i već je stajao na krovu autobusa, nameravajući da se obrati krugu burnusa koji su se okupili oko autobusa. Žanina, okružena licima koja kao da su bila isklesana od kosti i prevučena životinjskom kožom, opkoljena grlenim poklicima, iznenada oseti koliko je umorna. „Odoh ja”, reče ona Marselu, koji je nestrpljivo dozivao vozača.

Ona uđe u hotel. Gazda, mršavi, mučaljivi Francuz, izađe pred nju. Odvede je na prvi sprat, na galeriju koja se nadnosila nad ulicom, u sobu u kojoj se, kako se činilo, nalazio samo gvozdeni krevet, stolica pokrivena belim emajlom i otvorena garderoba za odelo, bez zavesa, a iza trščanog paravana, kupatilo sa umivaonikom prekrivenim sitnom

peščanom prašinom. Kad je gazda zatvorio vrata, Žanina oseti studen koja je izbijala iz zidova, golih, obeljenih krečom. Nije znala gde da smesti svoju tašnu, gde da smesti samu sebe. Trebalo je ili da legne ili da stoji, i u oba slučaja, da cvokoće od zime. Postoja, s tašnom u ruci, zureći kroz neku vrstu mazgale koja je gledala u nebo, blizu stropa. Čekala je, ne znajući ni sama šta. Samo je osećala svoju usamljenost, i hladnoću koja joj se uvlačila u kosti, i neki teret, još teži, na mestu srca. U stvari je sanjarila, skoro gluva za zvuke koji su dopirali sa ulice, zajedno s Marselovom vikom, kudikamo svesnija onog šumljenja reke, koje je dopiralo iz mazgale, šumljenja izazvanog vetrom u granama palmi koje su, kako joj se činilo, sada bile toliko blizu. A onda kao da vetar poče da duva dvaput jače, blago žuborenje vode prometnu se u huk valova. Zamišljala je, tamo, iza zidova, more pravih i gipkih palmi, zapenušano burom. Ništa nije ličilo na ono što je očekivala, ali su ti nevidljivi talasi osvežavali njene umorne oči. Stajala je, obamrla, opuštenih ruku, pomalo pognuta, studen joj se pela uz otežale noge. Sanjarila je o palmama, pravim i gipkim, o devojci kakva je nekad bila.

Pošto su se umili i doterali, siđoše u trpezariju. Na golim zidovima bile su naslikane kamile i palme, potopljene u ružičast i ljubičast pekmez. Prozori sa arkadama propuštali su škrtu svetlost. Marsel se kod gazde hotela raspitivao o trgovcima. A onda im jedan stari Arapin, koji je na svojoj vojničkoj bluzi nosio neko odlikovanje, donese ručak. Marsel je bio zaokupljen svojim brigama i čupkao je hleb. Nije dozvolio ženi da pije vodu. „Nije prokuvana. Uzmi vino.” Nije volela vino, od njega bi je obuzela tromost. Osim toga, za ručak su imali svinjetinu. „Kuran je zabranjuje. Ali Kuran nije znao da dobro pečena svinjetina ne izaziva bolesti. Mi, međutim, umemo da kuvamo. Na šta misliš?” Žanina nije mislila ni na šta, osim, možda, na tu pobedu kuvara nad prorocima. Ali je morala da požuri. Sutra ujutru nastavljaju putovanje, idu još južnije: treba da tokom popodneva posete sve viđenije trgovce. Marsel reče starom Arapinu da im donese kafu. On potvrdno klimnu glavom, bez osmeha, pa izađe sitnim koračićima. „Ujutru polako, uveče bez žurbe”, reče Marsel smejući se. Kafa na kraju ipak stiže. Sasuše je navrat-nanos u grlo i izađoše na prašnjavu i hladnu ulicu. Marsel pozva jednog mladog Arapina da mu ponese kovčeg, ali se, iz principa, stade cenjkati oko nagrade. Njegovo mišljenje, koje je još jednom izneo Žanini, zapravo se zasnivalo na nerazumljivom

principu po kome oni uvek traže dvostruki iznos da bi izvukli četvrtinu. Žanina je, osećajući se nelagodno, išla za dvojicom nosača. Ispod debelog kaputa, imala je vunenu haljinu, i želela je da zauzima manje prostora. Teško joj je pala svinjetina, mada dobro pečena, i ono malo vina koje je popila.

Išli su pored parkića punog prašnjavog drveća. Susretali su ih Arapi, koji su se sklanjali s puta, ali kao da ih ne vide, pritežući skutove svojih burnusa. Ona je smatrala da oni, čak i kad su u dronjcima, imaju neku ponositost kakve nije bilo u Arapa iz njenog grada. Žanina je išla za kovčegom koji joj je probijao put kroz gomilu sveta. Prodoše kroz kapiju nekog utvrđenja od oker zemlje, dospeše na mali trg pun istih mineralnih stabala, oivičen u dnu, na svom najširem delu, arkadama i dućanima. Ali se oni zaustaviše na samom trgu, pred nekim malim zdanjem u obliku granate, okrećenim u plavo. Unutra, u jedinoj prostoriji, osvetljenoj samo svetlošću koja je dopirala sa ulaznih vrata, stajao je, iza ploče od sjajnog drveta, stari Arapin belih brkova. Baš je sipao čaj, podižući i spuštajući čajnik iznad tri čašice raznih boja. Pre nego što su mogli da bilo šta razaznaju u polumraku dućana, svež miris čaja od nane dočeka Marsela i Žaninu na samom pragu. Tek što je prošao kroz ulaz, nad kojim su visili kabasti venci od kalajnih čajnika, šolja i poslužavnika, a među njima vrteške s razglednicama, Marsel se nađe kraj tezge. Žanina osta na ulazu. Malo se pomeri da ne zaklanja svetlost. U tom trenutku spazi, iza starog trgovca, u polutmini, dvojicu Arapa koji su je gledali, osmehujući se, sedeći na bokastim džakovima kojih je bio pun ceo zadnji deo dućana. Crveni i crni ćilimi, vezene marame visili su po zidovima, pod je bio zakrčen džakovima i sandučićima sa aromatičnim zrnevljem. Na tezgi, oko bakarne vage sa sjajnim tasovima i starog metra izlizanih ureza, bile su poređane glave šećera od kojih je jedna, u svojim delimično odmotanim pelenama od plavog pak-papira, bila načeta na vrhu. Vonj vune i začina koji se širio prostorijom zapahnu ih negde iza mirisa čaja kad je stari trgovac spustio čajnik na tezgu i pozdravio ih.

Marsel je govorio usplahireno, onim tihim glasom kojim se služio za razgovore o poslovima. A potom je otvarao kovčeg, pokazivao tkanine i marame, odgurnuo je vagu i metar da razastre svoju robu pred starim trgovcem, padao je u vatru, podizao glas, neobuzdano se smejao, ličio je na ženu koja želi da se sviđi a nije samopouzdana. Sada je, šireći ruke, oponašao prodaju i kupovinu. Starac odmahnu glavom, dodade poslužavnik

sa čajem dvojici Arapa iza sebe i izusti samo nekoliko reči koje su, reklo bi se, obeshrabrile Marsela. On pokupi svoje tkanine, natrpa ih u kovčeg, a zatim otre sa čela neki nepostojeći znoj. Pozva malog amalina i oni krenuše ka arkadama. U prvom dućanu u koji su ušli, mada je trgovac u prvi mah navukao na lice isti olimpijski izraz, bili su malo bolje sreće. „Svako od njih misli da je Bog, glavom i bradom”, reče Marsel, „ali i oni prodaju. Nikome život nije lak.”

Žanina ga je pratila, ne odgovarajući mu. Vetar je skoro stao. Nebo se mestimično izbistrilo. Hladna, blistava svetlost spuštala se iz plavih bunara izdubljenih u gustim oblacima. Sad su napustili trg. Išli su uličicama, prolazili pored zemljanih zidova s kojih su visile natrule decembarske ruže i, tu i tamo, pokoji suv i crvljiv nar. Miris prašine i kafe, dim vatre založene korom od drveta, vonj kamena i ovčetine, vili su se u toj četvrti. Dućani, uvučeni u zidove, bili su međusobno udaljeni; Žanina je osetila kako joj noge postaju teške. Ali njen muž se malo-pomalo oraspoločio, počeo je da prodaje, pa je postao pomirljiviji. Govorio je Žanini „mala”, putovanje neće biti uzaludno. „Naravno”, rekla je Žanina, „bolje je da se sam sporazumeš s njima.”

Vratiše se drugom ulicom, idući ka centru. Poslepodne beše poodmaklo, nebo je bilo skoro vedro. Zaustaviše se na trgu. Marsel je trljao ruke, nežnim pogledom je posmatrao kovčeg ispred njih. „Pogledaj”, reče Žanina. Sa drugog kraja trga dolazio je jedan visok Arapin, mršav, snažan, zaogrnut neboplavim burnusom, obuven u meke žute čizme, u rukavicama, visoko podignute glave, orlovskog, suncem opaljenog lica. Jedino se po belom šalu koji je obavio kao turban razlikovao od onih francuskih oficira iz kolonijalne uprave Alžira kojima se Žanina pokatkad divila. Približavao im se ravnomernim korakom, ali se činilo da gleda negde iznad njihovih glava, dok je polagano skidao jednu rukavicu. „Vidi ti to”, reče Marsel sležući ramenima, „evo jednog koji zamišlja da je general.” Da, svi su oni imali taj oholi izgled, ali ovaj je doista preterivao. Iako su njih dvoje bili sami na trgu, on je stupao pravo prema kovčegu, ne videći ni kovčeg ni njih. A onda se rastojanje između njih naglo smanjilo, i Arapin je već pristizao, kad Marsel odjedared zgrabi ručicu kovčega i povuče ga nazad. Arapin prođe, kao da nije ništa primetio, i istim korakom se uputi k zidinama. Žanina pogleda muža, imao je onaj svoj unezvereni izraz lica. „Misle da im je danas sve dozvoljeno”, reče on. Žanina ne odgovori ništa. Bila joj je mrska glupa nadmenost tog Arapina i odjednom se osetila

nesrećnom. Želela je da otputuje, mislila je na svoj stančić. Pomisao da treba da se vrati u hotel, u onu ledenu sobu, obeshrabrivala ju je. Iznenada se seti da joj je gazda hotela preporučio da se popne na terasu tvrđave s koje se vidi pustinja. Ona to reče Marselu, dodavši da mogu da ostave kovčeg u hotelu. Ali on je bio umoran, hteo je da malo odspava pre večere. „Molim te”, reče Žanina. On je pogleda, iznenada brižan. „Naravno, milo moje”, reče. Ona ga je čekala ispred hotela, na ulici gde je bivalo sve više ljudi odevenih u belo. Među njima nije bilo ni jedne jedine žene, i Žanini se činilo da nikad nije videla toliko muškaraca. Ipak, nijedan je nije gledao. Neki su, mada se ne bi reklo da je vide, polagano okretali prema njoj ono mršavo i suncem opaljeno lice koje ih je, u njenim očima, sve činilo sličnim, lice francuskog vojnika u autobusu, lice Arapina u rukavicama, lice u isti mah prepredeno i ponosito. Okretali su lice prema tuđinki, nisu je videli, a zatim bi je, laki i mučaljivi, zaobišli, dok su njoj oticali gležnjevi. A njena nelagoda, njena potreba da otputuje bivala je sve veća. „Zašto li sam došla?” Ali Marsel je već silazio.

Kad su počeli da se penju stepenicama tvrđave, bilo je pet sati posle podne. Vetar je sasvim stao. Nebo, potpuno vedro, sada je imalo modru boju cveta zimzelena. Hladnoća, koja je postala britkija, bockala im je obraze. Na sredini stepenica, jedan stari Arapin, koji se izvalio uza zid, zapita ih da li im je potreban vodič, ali se nije pomerio, kao da je unapred bio uveren da će ga odbiti. Stepenište je bilo dugačko i strmo, uprkos nekoliko odmorišta od nabijene zemlje. Što su se više uspinjali, prostor je postajao sve širi, i oni su uzlazili u sve obuhvatnijoj svetlosti, hladnoj i oštroj, gde je svaki zvuk iz oaze dopirao do njih razgovetno i čisto. Izgledalo je da obasjani vazduh titra oko njih, u sve dužim titrajima što su se više peli, kao da je njihov prolazak činio da na biljuru svetlosti nastane jedan zvučni talas koji se prostirao sve dalje i dalje. I u trenutku kad su stigli na terasu i kad im se pogled odjednom izgubi nad nasadima palmi, na neizmernom obzorju, Žanini se učini da celo nebo odzvanja jednim jedinim praskavim i kratkotrajnim tonom čiji odjeci postepeno ispuniše prostor nad njom, a onda na prečac utihnuše ostavivši je bez glasa pred bezgraničnim prostranstvom.

Sa istoka na zapad, u stvari, njen pogled je polagano plovio, ne nailazeći ni na kakvu prepreku, jednom savršenom lučnom linijom. Ispod nje su bile plave i bele terase arapskog grada nalegle jedna na drugu, okrvavljene tamnocrvenim mrljama paprika koje su se sušile na suncu. Na njima se niko nije video, ali su iz unutrašnjih dvorišta

dopirali, zajedno s mirišljivim dimom pržene kafe, kikatavi glasovi ili nerazumljivo trupkanje. Malo dalje, vrhovi nasada palmi, podeljenog u nejednake kvadrate zidovima od ilovače, šumeli su, ustalasani nekim vetrom koji se na terasi više nije osećao. Još dalje, sežući sve do obzorja, počinjalo je carstvo kamenja, oker-žuto i sivo, bez ikakvog traga života. Samo su se na izvesnoj udaljenosti od oaze, blizu *ueda* koji je, na zapadu, išao uz nasad palmi, primećivali veliki crni šatori. Svuda unaokolo, krdo nepomičnih jednogrbiš kamila, majušnih iz tolike daljine, tvorilo je na sivom tlu tamne znake nekog čudnovatog pisma čiji je smisao trebalo odgonetnuti. Iznad pustinje, tišina je, kao i prostor, bila beskrajna.

Žanina je, oslonivši se celim telom na ogradu, ostala bez glasa, nemoćna da se otrgne praznini koja se otvarala pred njom. Pored nje, Marsel se uzvrteo. Bilo mu je zima, hteo je da siđe. Šta tu, zaboga, ima da se vidi? Ali ona nije mogla da odvoji pogled od obzorja. Tamo, još južnije, na onom mestu gde su se nebo i zemlja sastajali u jednoj čistoj liniji, tamo ju je, kako joj se odjednom učini, čekalo nešto za šta do tog dana nije znala, a što joj je, međutim, neprestano nedostajalo. U popodnevu koje se bližilo kraju, svetlost se lagano rasplinjavala; od biljurne, postajala je tečna. U isti mah, u srcu jedne žene koja se tu obrela pukim slučajem, polako se razvezivao jedan čvor, koji su svezale godine, navika i čamotinja. Gledala je tabor nomada. Nije čak ni videla ljude koji tamo žive, ništa se nije pomicalo među crnim šatorima, a ipak, ona je mogla da misli samo na njih, za čije postojanje jedva da je i znala do tog dana. Bez kuća, odsečeni od sveta, šaka njih je lutala prostranim vilajetom koji se otkrivao njenom pogledu, a koji je, međutim, bio tek neznatni deo jednog još većeg prostranstva, čiji je vrtoglavi beg prestajao tek hiljadama kilometara južnije, tamo gde prva reka najzad oploduje šumu. Odiskona, na posnoj zemlji, istruganoj do kosti, tih bezmernih predela, bez predaha je krstarilo nešto malo ljudi, koji nisu ništa posedovali, ali nikome nisu služili, bedni i slobodni gospodari jednog čudnovatog kraljevstva. Žanina nije znala zašto je ta pomisao ispunjava jednom tako slatkom i tako sveobuhvatnom tugom da je morala da zažmuri. Jedino je znala da joj je to kraljevstvo odvajkada bilo obećano, a da ono, uprkos tome, nikada neće biti njeno, nikada više, osim, možda, u ovom prolaznom trenu, u kome ona ponovo otvori oči i ugleda nebo, iznenada nepomično, i njegove valove okamenjene svetlosti, dok su glasovi koji su dopirali iz arapskog grada odjednom zamrli. Činilo joj se da je svet prestao da se

kreće baš u taj mah i da niko, od tog trenutka, više neće ni stareti ni umirati. Na svim mestima, život je, od tog časa, bio obustavljen, svugde, osim u njenom srcu, u kome je, u istom trenu, neko plakao od jada i očaranosti.

Ali se svetlost pokrenu, sunce, jasno i bez topline, klonu k zapadu koji malo zarude, dok se jedan sivi talas stvorio na istoku, spreman da lagano zapljusne neizmerno prostranstvo. Poče da zavija prvi pas, i njegov daleki lavež uzvi se kroz vazduh, koji je postao još hladniji. Žanina tada postade svesna da cvokoće. „Crći ćemo od zime”, reče Marsel, „baš si glupa. Hajde da se vratimo.” No ipak je nespretno uze za ruku. Sada već poslušna, okrenu leđa ogradi i pođe za njim. Stari Arapin na stepenicama, nepomičan, gledao ih je kako silaze u grad. Ona je koračala ne videći nikoga, pogurena od iznenadnog, neizmernog umora, vukla je svoje telo čija joj je težina sad izgledala nepodnošljiva. Zanos ju je napustio. Sada se osećala suviše krupnom, suviše glomaznom, a i suviše belom za taj svet u koji je maločas zašla. Dete, devojčurak, suvonjav muškarac, šakal koji se prikrada, jedina su stvorenja koja su mogla da u tišini gaze po toj zemlji. Šta bi ona tu ubuduće radila, osim što bi se tuda vukla, do usnivanja, do smrti?

Ona se, zaista, odvuče do restorana, idući ispred muža, koji je odjednom postao ćutljiv, osim da kaže da je umoran, dok se ona sama slabašno borila protiv nazeba, već osećajući kako je obuzima groznica. Odvuče se i do kreveta. Marsel joj se tu pridruži, i uskoro ugasi svetlo ne pitajući ništa. Soba je bila ledena. Žanina oseti jezu i, istovremeno, sve jaču groznicu. Teško je disala, krv joj je damarala ne zagrevajući je; neki strah u njoj bivao je sve veći. Prevertala se po postelji, stari gvozdeni krevet je škripao pod njenom težinom. Ne, nije želela da se razboli. Muž je već spavao. I ona bi morala da spava, trebalo bi da spava. Mukli zvuci grada dopirali su do nje kroz mazgalu. Stari gramofoni mavarskih kafana unjkali su melodije koje je prepoznavala kao kroz maglu i koje su prispevale do nje, nošene sporim žamorenjem svetine. Trebalo je da spava. Ali ona je brojala crne šatore, a iza njenih sklopljenih očiju pasle su nepomične kamile; neizmerne usamljenosti kovitlale su se u njoj. Da, zašto je došla? Zaspala s tim pitanjem.

Probudi se malo kasnije. Oko nje je vladala mrtva tišina. Ali, na obodu grada, promukli psi su arlaukali u nemoj noći. Žanina se naježi. Opet se prevrte na drugu stranu, oseti tvrdo muževljevo rame uza svoje i, odjednom, poluusnula, privi se uz njega. Prepuštala se struji sna, ne uranjajući dublje u njega, hvatala se za to rame s nesvesnom

lakomošću, kao da je to njena najsigurnija luka. Govorila je, ali iz njenih usta nije izlazio nikakav zvuk. Govorila je, ali jedva da je samu sebe čula. Jedino je osećala Marselovu toplotu. Već više od dvadeset godina, svake noći, tako, u toj njegovoj toploti, uvek njih dvoje, čak i u bolesti, čak i na putovanju, kao sada... Šta bi ona, uostalom, radila, sama u kući? Bez dece! Nije li to ono što joj je nedostajalo? Nije znala. Svuda je pratila Marsela, to je sve, zadovoljna što oseća da je nekom potrebna. On joj nije pružao drugu radost osim te, da se oseća neophodnom. Zacelo je nije voleo. Ljubav, čak i prožeta mržnjom, nema to smrknuto lice. Ali kakvo je njeno lice? Oni su se voleli noću, naslepo, ne videći se. Postoji li neka druga ljubav osim ove u tami, neka ljubav koja kliče usred bela dana? To nije znala, ali je znala da Marsel oseća potrebu za njom i da ona oseća potrebu za tom potrebom, da ona od toga živi danju i noću, pogotovu noću, svake noći, kad on neće da bude sam, ni da ostari, ni da umre, kad mu se na licu pojavi onaj jogunasti izraz, koji je ona pokatkad prepoznavala na licima drugih muškaraca, jedini izraz lica zajednički tim ludacima što se skrivaju pod prividom razuma, sve dok ih ne obuzme pomama i očajnički ih baci k nekom ženskom telu da tamo zapretaju, bez želje, sve ono zastrašujuće što im obznanjuju samoća i noć.

Marsel se malo pomeri, kao da bi da se udalji od nje. Ne, nije on nju voleo, on se naprosto bojao onoga što nije ona, i trebalo je da se ona i on odavno rastanu i da do kraja spavaju sami. Ali ko može uvek da spava sam? Neki ljudi to čine, oni koje su pozvanje ili nesreća razdvojili od drugih i koji onda ležu svake večeri u istu postelju kao i smrt. Marsel to nikad ne bi mogao, pogotovu on to ne bi mogao, slabo i bespomoćno dete, koje se uvek plašilo bola, njeno dete, u stvari, kome je ona bila potrebna i koje baš tog trenutka zaječa. Ona se malo više približi uz njega, stavi mu ruku na prsa. I, u sebi, nazva ga imenom odmila kojim ga je nekada zvala i koje su, s vremena na vreme, njih dvoje, nasamo, još uvek upotrebljavali, ali više ne misleći na ono što govore.

Pozva ga od sveg srca. I ona je, na kraju krajeva, osećala potrebu za njim, za njegovom snagom, njegovim mušicama, i ona se bojala umiranja. „Kad bih prevladala taj strah, bila bih srećna...” Smesta je preplavi neka bezimena zebnja. Ne, ništa ona nije uspevala da prevlada, nije bila srećna, doista će umreti, ne doživевši da bude oslobođena. Srce ju je tištalo, gušila se pod nekakvim ogromnim teretom, otkrivši iznenada da ga vuče već dvadeset godina, i da se sad grčevito bori da ga zbac. Želela je

da bude oslobođena čak i ako se Marsel, ako se drugi nikad ne oslobode! Rasanivši se, uspravi se u postelji i načulji uši da čuje nekakav zov koji joj je izgledao sasvim blizu. Ali, iz pograničja noći, do nje jedino dopre iznemoglo i neumorno zavijanje pasa iz oaze. Podigao se slab vetar i ona je čula šum njegovih hitrih voda koje teku kroz nasad palmi. Dolazio je s juga, odande gde su se pustinja i noć sada stapali pod nebom ponovo nepomičnim, odande gde se život zaustavio, gde više niko nije stario niti umirao. Zatim vode tog vetra presahnuše i ona više čak nije bila sigurna da je bilo šta čula, osim nemog zova koji je, na kraju krajeva, po svojoj volji mogla da ućutka ili da osluškuje, ali čiji smisao nikada više neće saznati, ukoliko mu se ne odazove istoga trena. Istoga trena, da, barem je to bilo izvesno!

Ona polagano ustade i zasta kraj kreveta, pažljivo osluškujući muževljevo disanje. Marsel je spavao. Posle časak-dva, toplina postelje je napusti i obuze je hladnoća. Ona se tiho obuče, naslepo tražeći svoju odeću pri slaboj svetlosti uličnih svetiljki koja je dopirala kroz roletne na pročelju. S cipelama u ruci, stiže do vrata. Sačeka još koji trenutak, u tami, a onda - pažljivo otvori vrata. Srce joj je tuklo kao ludo. Oslušnu, umirena tišinom, napravi još jedan okret rukom. Izgledalo je da okretanje brave traje beskonačno. Najzad otvori vrata, iskrade se iz sobe, i opet ih pažljivo zatvori. A onda, priljubivši obraz, malo sačeka. Posle časak-dva, začu Marselovo udaljeno disanje. Okrenu se, oseti na licu ledeni noćni vazduh i potrča galerijom. Vrata hotela su bila zamandaljena. Dok je pokušavala da ih otvori, na vrhu stepeništa se pojavi noćni čuvar, sav zbunjen, i obrati joj se na arapskom. „Vratiću se”, reče Žanina, i polete u noć.

Zvezdani venci visili su s tamnog neba, iznad palmi i kuća. Ona je trčala kratkom avenijom, sada pustom, koja je vodila u tvrđavu. Studen, koja više nije morala da se bori sa suncem, osvojila je noć; ledeni vazduh palio joj je pluća. Ali ona je trčala, poluslepa, po pomrčini. Na vrhu avenije se, međutim, pojaviše neka svetla, a onda siđoše prema njoj idući u cikcak. Ona zastade, začu šum striženja krilcima, a iza svetala koja su postajala sve veća, najzad ugleda ogromne burnuse pod kojima su svetlucali krhki točkovi bicikala. Burnusi je okrznuše: dva-tri crvena plamsaja blesnuše u tami iza nje, i smesta iščezoše. Ona nastavi da trči prema tvrđavi. Na sredini stepeništa, vazduh joj je tako žestoko palio pluća da htede da stane. Poslednji zalet je, mimo njene volje, baci na terasu, uz ogradu koja joj je sada pritiskala stomak. Dahtala je i sve joj se mutilo pred

očima. Trčanje je nije zagrijalo, i dalje je drhtala celim telom. Ali hladni vazduh koji je isprekidano gutala uskoro ravnomerno poteče njenim telom i snebivljiva toplina poče da se rađa usred ledenih trnaca. Oči joj se najzad otvoriše pred noćnim prostranstvima.

Nijedan dašak, nijedan šum, osim, pokatkad, prigušenog prštanja kamenja koje je mraz mrvio, pretvarajući ga u pesak, nisu remetili samotnost i tišinu koje su okruživale Žaninu. Časak kasnije, međutim, učini joj se da nekakvo teško kružno kretanje odvlači nebo iznad nje. U neprozirju suve i hladne noći, hiljade zvezda se rojilo bez predaha a njihove iskričave ledene krhotine, ubrzo se otkinuvši od njih, neosetno bi skliznule ka zreniku. Žanina nije mogla da otrgne pogled od tih lelujavih plamičaka. Lebdela je s njima i isto nepomično kretanje postepeno ju je sjedinjavalo s njenim najdubljim bićem, u kome su se sada borile studen i žudnja. Ispred nje, zvezde su padale, jedna po jedna, a onda su trnule među pustinjskim kamenjem, i svaki put se Žanina malo više otvarala noći. Disala je, zaboravljajući studen, teret bića, suludi ili okamenjeni život, dugotrajnu zebnju življenja i umiranja. Posle toliko godina u kojima je, bežeći pred strahom, besomučno jurila bez cilja, najzad se zaustavila. U isti mah joj se činilo da iznova otkriva svoje korene, živonosni sok je ponovo kolao njenim telom koje više nije drhtalo. Pribivši se svom snagom uz ogradu, hrleći ka uzgibanom nebu, jedino je čekala da se njeno još uvek uzburkano srce i samo umiri i da u njoj nastupi tišina.

Poslednje zvezde iz sazvežđa pustiše da njihovi grozdovi popadaju malko niže, na pustinjsko obzorje, a onda se primiriše. Tada, s nepodnošljivim miljem, voda noći poče da plavi Žaninu, potopi stud i, nadolazeći postepeno iz skrovitog središta njenog bića, preplavi sve, val za valom, i izli se do njenih usta, ispunjenih ječanjem. Sledećeg trena, vascelo nebo se razastiralo nad njom, koja je ležala nauznak na hladnoj zemlji.

Kad se Žanina vratila, sa istim oprezom kao i pri odlasku, Marsel još nije bio budan. Nešto je promumlao kad je legla, a ona nije razumela njegove reči. Ustao je, upalio svetlo koje je ošamari posred lica. Povodeći se, on ode do umivaonika i dugo je pio iz flaše s mineralnom vodom koja je tu stajala. Taman je hteo da se uvuče pod čaršave kad je, s jednim kolonom već na krevetu, pogleda, ne shvatajući. Ona je plakala kao kiša, i nije mogla da se uzdrži. „Nije to ništa, dragi moj”, reče, „nije to ništa.”

OTPADNIK ILI POMUĆEN UM

„Kakav haos, kakav haos! Moram da dovedem glavu u red. Otkako su mi odsekli jezik, neki drugi jezik, šta ja znam, bez prestanka se kreće po mojoj lobanji, nešto govori, ili neko, pa najednom začuti, a onda sve počinje iz početka, o, ja čujem previše stvari koje, međutim, ne kazujem, kakav haos, a otvorim li usta, zvuk, kao da se kamičci premeću. Reda, malo reda, veli jezik, a on u isti mah govori o nečem drugom, da, uvek sam želeo red. Makar jedno je sigurno: čekam misionara koji treba da dođe da me zameni. Ovde sam, na putu, na sat od Tagaze, krijem se pod nekom kamenom osulinom, sedeći na staroj pušci. Dan izgreva nad pustinjom, još uvek je veoma hladno, uskoro će postati pretoplo, ova zemlja vas izluđuje, a ja, već toliko godina da im više ni broja ne znam... Ne, izdrži još malo! Misionar treba da stigne ovoga jutra, ili večeras. Čuo sam da će doći s vodičem, možda samo s jednom kamilom za obojicu. Čekaću, čekam, od hladnoće, jedino se od hladnoće tresem, još malo strpljenja, prljavi robe!

Već odavno sam ja strpljiv. Dok sam živeo kod kuće, na onoj visokoj zaravni Centralnog Masiva, ona sirovčina od mog oca, ona stoka od moje majke, vino, čorba sa slaninom svaki dan, pogotovo vino, kiselo i hladno, i duga zima, ledena vetruština, snežni smetovi, ogavna paprat, oh! želeo sam da odem, da ih na prečac napustim, i da napokon počnem da živim, na suncu, kraj bistre vode. Verovao sam popu, pričao mi je o semeništu, svakog dana se trudio oko mene, imao je vremena u tom protestantskom kraju gde se, prolazeći selom, pribijao uza zidove da bude što neprimetniji. Pričao mi je o budućnosti i o suncu, katoličanstvo je sunce, govorio je i terao me da čitam, uspeo je da latinski uđe u moju tvrdu glavu: 'Ovaj mali je pametan, ali je tvrdoglav ko mazga', toliko je, uostalom, tvrda moja glavudža da celog života, koliko god puta da sam pao, nije nikad krvarila. 'Lupeška glava', govorio je moj otac, taj krmak. U semeništu, svi su bili ponosni, prinova iz protestantskog kraja, moj dolazak su doživeli kao sunce Austerlica. Bledunjavo sunce, doduše, zbog alkohola, oni su pili kiselo vino, a njihovoj deci se kvare

zubi, ra ra, da ubijem oca, eto šta bi trebalo, ali nema opasnosti, u stvari, da on pođe u misionarenje, pošto je odavno umro, kiselo vince mu je na kraju izrovašilo stomak, onda jedino ostaje da se ubije misionar.

Moram da izravnam račune s njim i s njegovim učiteljima, s mojim učiteljima koji su me obmanuli, s prljavom Evropom, svi su me obmanuli. Misija, samo im je ta reč bila u ustima, idite kod divljaka i kažite im: 'Evo mog Gospoda, pogledajte ga, on nikad ne bije, nikad ne ubija, on zapoveda blagim glasom, okreće drugi obraz, on je među svim gospodarima najveći, njega izaberite, vidite kako me je on učinio boljim, vredajte me i uverićete se.' Da, ja sam poverovao ra ra i osećao sam se boljim, raskrupnjao sam se, bio sam skoro lep, žudeo sam za uvredama. Kad smo išli, u zbijenim i crnim redovima, leti, pod suncem Grenobla, i susretali devojke u lakim haljinama, ne, nisam odvrtao pogled, prezirao sam ih, čekao sam da me uvrede, a one su se pokatkad smejale. Tada sam mislio: 'Neka me - udare i neka mi pljunu u lice', ali njihov smeh je doista i bio takav - onako načičkan zubima i šiljcima koji su me kidali, vredanje i patnja bili u slatki! Moj duhovnik nije shvatao kad sam samog sebe optuživao: 'Nemojte, ima dobrog u vama!' Dobrog! U meni je bilo kiselog vina, to je sve i tim bolje, kako da postanete bolji ako niste rđavi, ja sam to dobro shvatio iz svega čemu su me učili. Čak sam jedino to i shvatio, jednu jedinu misao, i kao bistra a tvrdoglava mazga, terao sam do kraja, sam sam predupređivao pokore, sam sebi zakidao od obroka hrane, jednom rečju, želeo sam da i ja služim za primer, da me vide i da, videvši me, odaju poštu onom što me je učinilo boljim, preko mene veličajte mog Gospoda.

Divljačno sunce! ono se uspinje, pustinja se menja, više nema boju planinske ciklame, o, planino moja, i sneže, slatki, meki sneže, ne, ovo je pomalo sivkasto žuto, gadan trenutak pre silnog bleska. Ničeg, još ničeg na obzorju, preda mnom, tamo gde visoravan iščezava u krugu još nežnih boja. Iza mene, put se uspinje do peščane dine koja skriva Tagazu čije železno ime tuče u mojoj glavi već godinama. Prvi mi je o njoj pričao poluslepi stari sveštenik koji se beše povukao u samostan, ali zašto prvi, on je bio jedini, a mene nije opčinio grad od soli, beli zidovi na suncu koje sažiže, već surovost njegovih divljih žitelja i zatvorenost grada za sve tuđince, on je bio jedini od onih koji su pokušali da tu uđu, jedan jedini, koliko je on znao, koji je mogao da ispriča ono što je video. Oni su ga išibali i oterali ga u pustinju, a pre toga su mu stavili so na rane i u usta,

naišao je na nomade koji su se makar jedared pokazali milostivi, prava sreća, a ja sam, otada, sanjario o njegovoj priči, o plamtenju soli i neba, o kući fetiša i o njegovim robovima, zar je bilo moguće naći nešto varvarskije, podsticajnije, da, tamo je bila moja misija, i ja sam morao da odem da im pokažem svog Gospoda.

U semeništu su mi držali govorancije ne bi li me obeshrabrili, govoreći da treba da čekam, da to nije zemlja za misiju, da još nisam zreo, da treba da se posebno priprelim, da saznam ko sam i, povrh toga, bilo je potrebno da se iskušam, a onda će se videti! Ali večito da čekam, ah!, to ne, ili da, ako žele, što se tiče posebne pripreme i iskušavanja, pošto se to obavlja u Alžiru i pošto sam tako bliže onome što želim, ali što se tiče ostalog, odmahivao sam svojom tvrdom glavom i ponavljao jedno te isto, otići ću među najveće varvare i živeti njihovim životom, pokazati im, tamo kod njih, pa čak i u kući fetiša, primerom, da je istina moga Gospoda nadmoćna. Oni će me vređati, naravno, ali uvrede me ne plaše, one su neophodne da bih bio uverljiv, i samim načinom na koji ću ih podneti, pokoriću te divljake, kao moćno sunce. Moćno, da, to je bila reč koju sam, bez prestanka, premetao po ustima, sanjao sam o apsolutnoj moći, onoj koja baca na kolena, koja primorava protivnika da se preda, koja ga, naposletku, preobraća, i što je protivnik zaslepljeniji, suroviji, samouvereniji, zagriženiji u svom uverenju, tim više njegovo priznanje obelodanjuje kraljevsku moć onoga koji ga je porazio. Preobratiti čestite ljude, pomalo zabludele, to je bio kukavni ideal naših sveštenika, prezirao sam ih što mogu toliko mnogo, a usuđuju se tako malo, oni nisu imali vere, a ja sam je imao, hteo sam da me priznaju i sami dželati, da ih bacim na kolena i da ih prisilim da kažu: 'Gospode, pobeda je tvoja', da, naposletku, samo rečju vladam nad vojskom zlih. Ah, bio sam siguran da u vezi s tim ispravno rasuđujem, mada inače nikad nisam naročito siguran u sebe, ali kad se ja dočepam neke zamisli, više je ne ispuštam, u tome je moja snaga, da, moja vlastita snaga koja je u svima izazivala sažaljenje!

Sunce je još odskočilo, čelo počinje da mi se žari. Kamenje oko mene muklo pucketa, samo je puščana cev sveža, sveža kao pašnjaci, kao večernji pljusak, nekada davno, kad se čorba polako krčkala, oni su me čekali, otac i majka, ponekad bi mi se osmehnuli, ja sam ih možda voleo. Ali s tim je svršeno, koprena vrelina počinje da se odiže s puta, misionaru, čekam te, sada znam šta treba odgovoriti na poruku, moji novi gospodari su me naučili pameti, i znam da su oni u pravu, treba raskrstiti s ljubavlju. Kad

sam pobegao iz semeništa u Alžiru, drukčije sam ih zamišljao, te varvare, samo je jedno bilo istinito u mojim sanjarenjima - oni jesu zli. A ja, ja sam poharao blagajnu Uprave crkvenih dobara, skinuo mantiju, prešao sam preko Atlasa, preko visoravni i pustinje, šofer koji me je vozio kroz Saharu, ismejavao me je: 'Ne idi tamo', i on, šta ih je sve spopalo - i besomučni peščani talasi, stotinama kilometara, koji su nadirali i povlačili se pod udarom vetra, i ponovo planina, sva u oštrim crnim vrhovima, sa bridovima što režu kao čelik, i posle nje je bio potreban vodič da bi se pregazilo nepregledno more mrkog šljunka, što urliče od jare, što žeže hiljadama ogledala s ognjenim bodljama, sve do onog mesta, na granici vilajeta crnaca i bele zemlje, gde se uzdiže grad od soli. I novac koji mi je vodič ukrao, naivčina, kao uvek, naivčina, pokazao sam mu ga, ali me je on ostavio na putu, baš ovde, udarivši me pre toga: 'Pseto, evo puta, znam ja šta je čast, idi, idi tamo, oni će te naučiti.' I oni su me naučili, da, oni su kao sunce koje, bleštavo i uznosito, nikad ne prestaje da bije, osim noću, koje me u ovom času bije jako, prejako, zažarenim džilitima iznenada izletelim iz tla, oh, u zaklon, da, u zaklon, pod veliku stenu, pre nego što mi se sve zamagli. Ovde je hladovina dobra. Kako je moguće živeti u gradu od soli, usred te vrtače pune bele jare? Na svakom od zidova, pravih, isklesanih pijukom, grubo uglačanih, useci koje je ostavio pijuk strše kao zaslepljujuće krljušti, malo požutele od zlatnog, svuda razasutog peska, osim kad vetar očisti prave zidove i terase i tada sve zablista u munjolikoj belini, pod nebom što je i samo očišćeno do plavog luba. Prosto bih obnevideo, onih dana kad je nepomični požar satima pucketao na površi belih terasa koje su izgledale sve redom spojene, kao da su jednog davnog dana zajedno nasrnuli na planinu od soli, najpre je zaravnili, a onda, u celoj toj masi, prokopali ulice, unutrašnjost kuća i prozore, ili kao da su, da, to je već bolje, istesali svoj beli, zažareni pakao duvalicom za izbacivanje mlaza vrijuće vode, i to samo koliko da pokažu da će oni biti kadri da borave tamo gde to nikad niko ne bi mogao, na trideset dana od bilo kakvog života, u toj udubini usred pustinje, gde dnevna jara onemogućava svaki dodir među bićima, podižući među njima bodljikave brane od nevidljivih plamenova i uzavrelih kristala, gde ih noćna studen, bez ikakvog prelaza, ledi jednog po jednog u njihovim školjkama od gruča, noćne stanovnike ledenih santi, crne eskime koji odjednom zacvokoću u svojim kockastim igloima. Crne, jeste, jer oni su odeveni u duge crne tkanine, a so koja se uvlači do nokata, koju gorko prežvakavaju u polarnom snu svojih noći, so koju piju s vodom što pritiče iz jedinog vrela u žlebu jednog blistavog useka,

ostavlja ponekad na njihovim tamnim haljinama tragove nalik sluzavim nitima kakve ostaju za puževima posle kiše.

Kišu, o, gospode, jednu jedinu pravu kišu, dugu, žestoku, kišu s tvoga neba! Onda bi se najzad jezivi grad, podrivan malo-pomalo, polagano obrušio, nezaustavljivo, i istopivši se ceo u ljigavoj bujici, poneo bi ka peščanoj pustinji svoje divljačne žitelje. Jednu jedinu kišu, gospode! Ali šta ja to pričam, kakav gospod, oni su gospodi i gospodari! Oni caruju nad svojim jalovim nastambama, nad svojim crnim robljem koje u rudniku iscrpljuju do smrti, a svaka odsečena ploča soli vredi koliko jedan čovek u južnim zemljama, oni promiču, mučaljivi, zaogrnuti svojim korotnim velovima, u mineralnoj belini ulica, a kad se spusti noć, kad celi grad nalikuje na mlečnu sablast, oni ulaze, saginjući se, u pomrčinu kuća gde zidovi od soli slabašno svetle. Oni spavaju, snom bez težine, a čim se probude, zapovedaju, biju, vele da su oni jedini narod, da je njihov bog istinski bog i da se treba povinovati. To su moji gospodari, oni ne znaju za milost i, kao gospodari, hoće da budu jedini, da sami napreduju, da sami vladaju, pošto su samo oni imali smelosti da od soli, u peščanoj pustinji, podignu jedan hladni i žarki grad. A ja...

Kakav kaos u glavi dok vrućina postaje sve žešća, ja se znojim, oni nikad, sada se čak i hladovina ugrijala, osećam sunce na kamenu iznad sebe, ono bije, tuče kao čekić po svem kamenju i to je muzika, sveobimna muzika podneva, titranje vazduha i kamenja, diljem stotina kilometara ja kao nekad čujem tišinu. Da, bila je to ista tišina, pre toliko godina, koja me je dočekala kad su me stražari odveli k njima, po suncu, nasred trga, odakle se koncentrične terase postepeno uzdižu ka poklopcu od surovog plavog neba koje počiva na rubovima vrtače. Bio sam tamo, bačen na kolena, u ulegnuću tog belog štita, očiju ozleđenih mačevima soli i ognja koji su izletali iz svih zidova, bled od umora, uveta okrvavljenog udarcem koji sam dobio od vodiča, a oni, visoki i crni, gledali su me bez ijedne reči. Dan beše stigao do podneva. Pod udarcima železnog sunca nebo je dugo odjekivalo, limena ploča dovedena do belog usijanja, bila je to ista ova tišina, a oni su me gledali, vreme je prolazilo, a oni nisu prestajali da me gledaju, a ja, ja nisam mogao da izdržim njihove poglede, dahtao sam sve jače, na kraju sam zaplakao, i iznenada, oni su mi ćutke okrenuli leđa i svi su zajedno otišli na istu stranu. Klečeći, jedino sam video kako njihova stopala svetlucava od soli, u crvenim i crnim sandalama, odižu dugačku tamnu halju, malko podignutih nožnih prstiju, dok im pete lako udaraju o tlo, i kad je trg

opusteo, odvukli su me u kuću fetiša.

Skoturen, kao danas u zaklonu stene, sa ognjem nad glavom, koji prodire kroz slojeve kamena, ostao sam nekoliko dana u tami kuće fetiša, malo više od ostalih, opasane bedemom od soli, ali bez prozora, pune iskričave noći. Nekoliko dana davali su mi po zdelicu slankaste vode i zrnevlje, koje su bacali pred mene kao što se hrane kokoške, i koje sam skupljao. Vrata su danju ostajala zatvorena, a ipak, tama je bivala poroznija, kao da je neobuzdano sunce uspevalo da se provuče kroz naslage soli. Nigde nijedne svetiljke, ali sam, pipajući naslepo duž zidova, doticao vence od suvih palmovih grana kojima su bili ukrašeni zidovi, a u dnu, jedna vratanica, grubo istesana, čiju sam kvaku razaznao vršcima prstiju. Nekoliko dana, dosta posle toga, nisam mogao da brojim ni dane ni sate, ali su mi desetak puta bacili po pregršt zrnevlja, i iskopao sam rupu za izmet koji sam uzalud pokrivao, vonj životinjske jazbine tuda se vazda vio, dugo posle toga, da, oba krila tih vrata su se otvorila i oni su ušli.

Jedan od njih je pošao k meni, skoturenom u ćošku. So mi je pekla obraze, udisao sam prašnjavi miris palmi gledajući ga kako mi prilazi. Zastao je na metar od mene, ćutke me je gledao, na jedan njegov mig sam ustao, uporno me je gledao svojim metalnim očima koje su, bezizražajne, sijale na njegovom mrkom konjskom licu, a onda je podigao ruku. I dalje hladan kao kamen, dograbio me je za donju usnu i polako je zavrtao, dok mi nije zgulio kožu i, ne olabavljajući stisak, naterao me je da se obrnem oko sebe, da uzmaknem do sredine odaje, cimnuo me je za usnu da bih pao na kolena, izgubljen, okrvavljenih usta, a onda se okrenuo i pridružio se ostalima, koji su se poređali uza zidove. Gledali su me kako ječim u neizdrživoj jari dana bez ijedne senke koji je prodirao kroz širom otvorena vrata, i u toj svetlosti pojavio se vrač s kosom od like, poprsja pokrivenog oklopom od perlica, golih nogu pod suknjicom od slame, sa obrazinom od trske i žice na kojoj su bila probušena dva otvora za oči. Za njim su išli svirači i žene, u teškim šarenim haljinama koje nisu dopuštale da se išta nazre od njihovih tela. Plesali su pred vratima u dnu, ali neki nezgrapni ples koji jedva da je imao ritma, gibali su se, to je sve, i najzad je vrač otvorio vratanica iza mene, gospodari se nisu pomerali, gledali su me, ja sam se okrenuo i ugledao sam fetiš, njegovo dvogubo lice poput sekire, njegov zmijoliki gvozdeni nos.

Odneli su me pred njega, podno postolja, dali su mi da pijem neku crnu, goroku

vodu, gorku, gorku, i smesta je glava počela da mi gori, smejao sam se, eto uvrede, uvredili su me. Skinuli su me, obrijali mi glavu i telo, oprali me uljem, tukli po licu užadima natopljenim vodom i solju, ja sam se smejao i okretao glavu, ali su me, svaki put, dve žene hvatale za uši i okretale moje lice ka udarcima vrača kome sam jedino video četvrtaste oči, i dalje sam se smejao, obliven krvlju. Prestali su, niko nije govorio, osim mene, u glavi mi je već nastajao kaos, a onda su me digli i naterali me da upravim pogled ka fetišu, više se nisam smejao. Znao sam da sam mu sada zavetovan, osuđen da mu služim, da ga obožavam, ne, više se nisam smejao, gušio sam se od straha i bola. I tamo, u toj beloj kući, među tim zidovima koje je sunce spolja predano žarilo, zgrčenog lica, posustalog pamćenja, da, pokušao sam da se molim fetišu, nije bilo nikog osim njega, i čak je njegovo užasno lice bilo manje užasno od ostalog sveta. Tada su mi zglavke vezali užetom koje mi je taman dozvoljavalo da koraknem, ponovo su plesali, ali ovog puta pred fetišem, gospodari su, jedan po jedan, izašli.

Kad su se vrata za njima zatvorila, ponovo svirka, a vrač je založio vatru od kore drveta oko koje je trupkao, njegova krupna prilika razlamala se o uglove belih zidova, podrhtavala na ravnim površinama, ispunjavala odaju senkama koje plešu. Nacrtao je pravougaonik u jednom ćošku u koji su me odvukle žene, osetio sam njihove suve i meke ruke, stavile su kraj mene zdelicu s vodom i gomilicu zrnevlja i pokazale su mi fetiš, razumeo sam da ne smem da skidam pogled s njega. Tada ih je vrač pozivao, jednu po jednu, kraj vatre, i tukao je neke, a one su ječale, a onda su otišle i pale ničice pred fetišem, mojim bogom, dok je vrač i dalje plesao, i sve ih je oterao iz prostorije dok nije ostala samo jedna, sasvim mlada, koja je čučala pored svirača i koju još nije tukao. Držao ju je za viticu koju je sve više uvrtao oko svoje šake, ona se savila, iskolačivši oči, dok najzad nije pala na zemlju. Vrač je, ispuštajući je, vrisnuo, svirači su se okrenuli k zidu, dok se iza obrazine sa četvrtastim očima krik pojačavao do granice nemogućeg, a žena se valjala po zemlji kao u nekom napadu i najzad, četvoronoške, sakrivši glavu rukama, i ona je vrisnula, ali potmulo, a vrač ju je, ne prestajući da urla i da gleda fetiš, brzo i surovo obljubio, ženino lice se nije moglo videti, utonulo u teške nabore haljine. A ja, od silne usamljenosti, sav izgubljen, nisam li i ja vikao, da, urlao sam od prestravljenosti, okrenut prema fetišu, sve dok me noga koja me je šutnula nije odbacila uza zid, tako da sam zagrizao so, kao što danas grizem stenu, svojim ustima bez jezika, čekajući onoga

koga treba da ubijem.

Sada je sunce premašilo sredinu neba. Kroz pukotine u steni, vidim rupu koju ono stvara u pregrejanom metalu neba, jedna usta pričljiva poput mojih, koja bez predaha rigaju ognjene bujice nad bezbojnom pustinjom. Na putu ispred mene, ničeg, nijednog truna prašine na obzorju, iza mene, zacelo me traže, ne, još ne, tek su pred kraj podneva otvarali vrata i mogao sam da izađem, pošto sam celog dana čistio kuću fetiša, zamenjivao uvele darove svežim, a uveče, počinjala bi ceremonija, pokatkad su me tukli, pokatkad nisu, ali sam uvek služio fetišu čija mi je slika gvoždem urezana u pamćenje, a sada i u nadanje. Nikad me neki bog nije toliko prisvojio ni potčinio, čitav moj život, danju i noću, njemu je bio posvećen, i bol i odsustvo bola, nije li to bila radost, njemu sam ih dugovao, pa čak, da, i želju, pošto sam stalno, bezmalo svakog dana, prisustvovao tom bezličnom i opakom činu, koji sam čuo ne videći ga, jer sam sada morao da gledam u zid pod pretnjom batina. Ali, lica priljubljenog uz so, dok su se nada mnom nadvijale bestijalne senke koje su se batrgale na zidu, slušao sam taj dugi krik, suvog grla, dok mi je plamteća želja bez pola stezala slepoočnice i grčila utrobu. Dani su se tako smenjivali, jedva da sam ih razlikovao jedne od drugih, kao da su se rasplinjavali u žarkoj vrelini i podmuklim odblescima zidova od soli, vreme je bilo samo bezoblično zapljuskivanje talasa u kome su se jedino razlegali, u pravilnim razmacima, krici bola ili snošaja, dugi bezvremeni dan u kome je fetiš vladao kao ovo divljačko sunce nad mojom stenovitom kućom, i sada kao i onda, plačem od muke i želje, izgaram od opake nade, hoću da izdam, ližem cev puške i njenu dušu, tamo, unutra, njenu dušu, samo puške imaju dušu, ah, jeste, onog dana kad su mi odsekli jezik naučio sam da obožavam besmrtnu dušu mržnje!

Kakav kaos u glavi, kakav gnev, ra, ra, pijan od vrućine i od jarosti, ležim u prašini, na pušci. Ko to ovde dahće? Ne mogu da podnesem ovu pripeku koja nikako ne prestaje, ovo čekanje, moram da ga ubijem. Nijedne ptice, nijedne vlati trave, kamen, besplodna žudnja, tišina, njihovi povici, taj jezik u meni koji govori, otkako su me osakatili, duga, jednolična i pusta patnja lišena čak i vode noći, noći o kojoj sam sanjao, zatvoren sa bogom, u svojoj jazbini od soli. Jedino je noć, sa svojim svežim zvezdama i svojim skrovitim kladencima, mogla da me izbavi, da me najzad otme od opakih ljudskih bogova, ali, vazda zatvoren, nisam je mogao promatrati. Ako onaj drugi još odocni,

barem ću je videti kako se diže iz pustinje i preplavljuje nebo, zlatna i hladna vinova loza koja će se spuštati s mračnog zenita, tako da ću moći da pijem do mile volje, da ovlažim ovu crnu i sasušenu rupu koju nikakav mišić od živog i gipkog mesa više ne osvežava, da zaboravim najzad na onaj dan kad me je ludilo šćepalo za jezik.

Kako je bilo vruće, so se topila, barem mi se tako činilo, vazduh me je štipao za oči, a vrač je ušao bez obrazine. Skoro naga pod sivkastim traljama, pratila ga je jedna nova žena, čije lice, celo istetovirano, tako da je izgledalo kao maska fetiša, nije izražavalo ništa osim opake tuposti idola. Jedino je bilo živo njeno vitko i ravno telo, koje je palo pred bogom kad je vrač otvorio vrata sobička. A onda je izašao ne pogledavši me, vrućina je bivala sve veća, ja se nisam pomerao, fetiš me je posmatrao preko tog nepomičnog tela, čiji su mišići, međutim, neznatno poigravali, a ženino lice je ostalo nepromenjeno kad sam se približio. Samo su joj se oči povećale, dok je upirala pogled u mene, moje su noge dodirivale njene, tada je vrućina počela da urla, a žena idol me je, i dalje bez ijedne reči, gledala svojim raširenim očima, postepeno se okrenula na leđa, lagano je privukla noge k sebi i podigla ih lako razmaknuvši kolena. Ali, odmah posle toga, ra, vrač je motrio na mene iz prikrajka, svi su ušli i otrgli me od žene, užasno su me tukli na mestu greha, greha, kog greha! smejem se, gde je greh, gde je vrlina, pribili su me uza zid, jedna čelična ruka mi je stegla vilice, druga mi je otvorila usta i vukla jezik dok nije prokrvario, da li sam to ja urlao tim životinjskim krikom, britko i sveže milovanje, da, najzad, sveže, prešlo mi je preko jezika. Kad sam ponovo došao k sebi, bio sam sam u noći, priljubljen uza zid, prekriven usirenom krvlju, usta su mi bila začepljena gužvicom suvih trava čudnog mirisa, više nisu krvarila, ali su bila nenastanjena, i u tom odsustvu je jedino živeo pakleni bol. Hteo sam da ustanem, ponovo sam pao, srećan, očajnički srećan što ću najzad umreti, i smrt je sveža i njena tama ne krije nijednog boga.

Nisam umro, neka mlada mržnja je jednog jutra stala na noge, zajedno sa mnom, otišla je do vrata u dnu, otvorila ih, zatvorila ih za mnom, mrzeo sam svoje, fetiš je bio tamo i, sa dna rupe u kojoj sam se nalazio, učinio sam nešto bolje nego da mu se molim, poverovao sam u njega i porekao sve u šta sam dotada verovao. Bio je to spas, on je bio snaga i moć, bilo je moguće uništiti ga, ali ne i preobratiti ga, gledao je preko moje glave svojim praznim i zarđalim očima. Bio je to spas, on je bio gospodar, jedini gospod čije je neosporno svojstvo bila zloća, nema dobrih gospodara. Po prvi put, posle tolikih uvreda,

dok mi je celo telo jaukalo od jednog jedinog bola, predao sam mu se i prihvatio njegov zlodejni poredak, obožavao sam u njemu zlo načelo sveta. Zatočenik njegovog kraljevstva, besplodnog grada izvajanog u planini soli, odvojenog od prirode, lišenog kratkovečnog i retkog pustinjskog cvetanja, izvan onih slučajnosti ili onih nežnosti, neobičnog oblaka, žestokog i kratkotrajnog pljuska, koji su znani čak i suncu i peščanoj pustinji, grada reda, napokon, pravih uglova, četvrtastih odaja, neumoljivih ljudi, ja slobodnom voljom postadoh njegov žitelj, izmučen i zadahnut mržnjom, porekoh dugu povest kojoj su me učili. Obmanuli su me, jedino je carstvo zla bez naprslina, obmanuli su me, istina je četvrtasta, teška, gusta, ona ne podnosi prelive, dobro je sanjarija, naum koji se neprekidno odlaže i na kome se istrajava uz iscrpljujuće napore, granica koja se nikad ne doseže, njegova vladavina je nemoguća. Jedino zlo može ići do krajnjih granica i vladati apsolutno, njemu treba služiti da bi se uspostavilo njegovo vidljivo kraljevstvo, potom će se uvideti, potom, šta to znači, jedino je zlo prisutno, dole Evropa, razum, i čast i krst. Da, morao sam da se preobratim u veru svojih gospodara, da, bio sam rob, ali ako sam i sam zao, više nisam rob, uprkos sputanim nogama i nemim ustima. Oh! ova jara me izluđuje, pustinja odasvud vrišti pod njenom nesnosnom svetlošću, a njega, onog drugog, Gospoda blagosti, i samog njegovog imena se gnušam, njega se odričem, jer ga sada poznajem. On je sanjao, i hteo je da laže, odrekli su mu jezik da njegove reči više ne obmanjuju svet, zabili su klinove u njega, čak i u glavu, njegovu jadnu glavu, kao što je sada moja, kakav kaos, kako sam umoran, i zemlja se nije zatresla, siguran sam u to, nisu ubili pravednika, odbijam da u to poverujem, pravednici ne postoje, samo postoje opaki gospodari koji zavode vladavinu neumoljive istine. Da, samo fetiš ima moć, on je jedini bog ovoga sveta, mržnja je njegova zapovest, izvor svekolikog života, sveža voda, sveža kao nana koja ledi usta i žari stomak.

Tada sam se promenio, oni su to shvatili, ljubio sam im ruku kad bih ih sreo, pripadao sam im, divio im se neumorno, uzdao sam se u njih, nadao sam se da će osakatiti moje kao što su mene osakatili. A kad sam saznao da će doći misionar, znao sam šta mi je činiti. Baš ovog dana sličnog drugima, istog zaslepljujućeg dana koji već toliko dugo traje! Krajem popodneva, pojavio se jedan stražar, trčeći gornjim delom vrtače, i nekoliko minuta kasnije, odvukli su me u kuću fetiša čija su vrata bila zatvorena. Jedan od njih me je držao na zemlji, preteći mi svojim mačem u obliku krsta i tišina je

potrajala dok neki nepoznati zvuk nije ispunio grad, obično tih, neki glasovi, i dugo mi je trebalo da ih prepoznam, pošto su govorili mojim jezikom, ali čim se oni razlegoše, vrh sečiva se spusti na moje oči, stražar me je, ćutke, netremice posmatrao. Tada su se približila dva glasa, koje još čujem, jedan glas je pitao zašto se ta kuća čuva, da li treba da razvalimo vrata, poručniče, drugi je kazao: 'Ne', odsečno, a onda je dodao, posle časa dva, da je dogovoreno da grad primi garnizon od dvadesetak ljudi pod uslovom da se ulogore izvan zidina i da poštuju običaje. Vojnik se nasmejao, priznaju da su poraženi, ali oficir nije znao, prvi put su, u svakom slučaju, pristali da prime nekog da im leči decu, to će biti vojni sveštenik, kasnije će se pobrinuti za celu oblast. Drugi je rekao da bi oni izbegli sveštenika, kako on misli, da vojnici nisu tu: 'oh, ne', odgovorio je oficir, 'čak će otac Belfor stići pre garnizona, biće ovde za dva dana.' Više ništa nisam čuo, nepomičan, zgromljen pod oštricom, pozlilo mi je, točak pun igala i noževa obrtao se u meni. Oni su ludi, oni su ludi, dozvolili su da im se darne u grad, u njihovu nepobedivu moć, u pravog boga, a onaj drugi, onaj koji će doći, njemu neće odseći jezik, on će se šepuriti svojom nasrtljivom dobrotom, ništa neće platiti, neće biti izložen vređanju. Vladavina zla će biti odložena, opet će se javiti sumnje, ponovo će se gubiti vreme na snevanje o nemogućem dobru, na iscrpljivanje u jalovim naporima umesto da se ubrza dolazak jedinog mogućeg kraljevstva, i ja sam gledao sečivo koje mi je pretilo, o, moći koja jedina vladaš svetom! O, moći! i u gradu su postepeno utihnuli zvukovi, vrata su se najzad otvorila, ostao sam sam, grozničav, gorak, s fetišom, i zakleo sam se da ću spasti svoju novu veru, svoje istinske gospodare, svog Boga-silnika, da ću zbilja izdati, ma koliko me to koštalo.

Ra, vrućina pomalo popušta, kamen više ne podrhtava, mogu da izađem iz svoje rupe da posmatram kako se pustinja postepeno prekriva, prvo žutim, a onda oker bojama i, ubrzo, ljubičastim. Noćas sam čekao da zaspe, zaglavio sam bravu, izašao sam istim korakom kao i obično, korakom čiju dužinu određuje konopac, poznavao sam ulice, znao sam odakle da uzmem staru pušku, koji izlaz ne čuvaju, i stigao sam ovde u trenutku kad noć gubi boju oko šačice zvezda, dok pustinja postepeno tamni. A sada mi se čini da sam već danima skoturen ovde, u ovom stenju. Brzo, brzo, neka on što pre dođe! Za koji časak, počeeće da me traže, nagruće na puteve sa svih strana, neće znati da sam zbog njih otišao, da bih im bolje služio, osećam slabost u nogama, pijan sam od gladi i mržnje. O, o, tamo, ra, ra, na kraju puta dve kamile postaju sve veće, dolaze rahvaneći,

udvojene kratkim senkama, trupkaju živahno i sanjalački, kao i obično. Evo ih najzad, evo ih!

Pušku, brzo, da je brzo zapnem. O, fetišu, moj bože, tamo u gradu, neka opstane tvoja moć, neka se uvrede umnože, nek bespoštedna mržnja vlada jednim svetom prokletih, neka opaki uvek bude gospodar, neka najzad nastupi kraljevstvo u kome će u jednom jedinom gradu od soli i železa crni tirani tlačiti i potčinjavati bez milosti! A sada, ra, ra, pucam na samilost, pucam na nemoć i njeno milosrđe, pucam na sve što odlaže dolazak zla, pucam dvaput, i eto, prevrću se, padaju, a kamile beže pravo prema obzorju, gde se gejzir crnih ptica baš vinuo u nepomućeno nebo. Smejem se, smejem se, ovaj ovde se previja u svojoj omraženoj mantiji, malko podiže glavu, pa ugleda mene, svog svemoćnog gospodara vezanih nogu, zašto mi se osmehuje, smlaviću taj osmeh! Kako prija zvuk kundaka po licu dobrote, danas, danas je najzad sve okončano, i svuda u pustinji, satima odavde, šakali njuškaju nepostojeći vetar, a onda polaze, sitnim, strpljivim kasom, na gozbu gde ih čeka strvina. Pobeda! Dižem ruke k nebu koje postaje blaže, sada se naslućuje ljubičasta senka na suprotnoj strani, o, noći Evrope, otadžbino, detinjstvo, zašto moram da plaćem u trenutku likovanja?

On se pomerio, ne, zvuk ne dopire odatle, a s druge strane, tamo, to su oni, evo ih, sjatili su se, dotrčavaju kao oblak crnih ptica, moji gospodari, nasrću na mene, šćepali su me, ah! ah! da, udarajte, oni se boje da im grad ne bude iskasapljen i pun vriske, oni se boje vojnika osvetnika koje sam ja, jer se to moralo učiniti, pozvao na sveti grad. Sada se branite, udarajte, udarajte najpre mene, istina je na vašoj strani! O, moji gospodari, oni će pobediti vojnike, oni će pobediti govor i ljubav, oni će pregaziti pustinje, preploviti mora, ispuniće svetlost Evrope svojim crnim velovima, udarajte po stomaku, da, udarajte po očima, rasuće svoju so po celom kontinentu, nestaće sve raslinje, sva mladost, a gomile nemih će, sputanih nogu, koračati pored mene u pustinji sveta pod nemilosrdnim suncem istinske vere, više neću biti sam. Ah! bol, bol koji mi nanose, njihova jarost prija, a na ovom ratničkom sedlu na kome me sad čereče, smilujte se, ja se smejem, ja volim taj udarac koji me prikriva raspetog.

....

Kako je pustinja tiha! Već je noć, sam sam, i žedan. Da još čekam, gde je grad, ti zvuci u daljini, i vojnici su možda pobedili, ne, ne smeju, čak i ako su vojnici pobedili, oni

nisu dovoljno opaki, oni neće umeti da vladaju, oni će opet kazati da treba da postanemo bolji, milioni ljudi će i dalje biti između dobra i zla, razdirani, zbunjeni, o, fetišu, zašto si me napustio? Svemu je kraj, žedan sam, telo mi gori, mrkla noć ispunjava mi oči.

Taj dugi, dugi san, budim se, ma ne, umreću, zora sviće, prva danja svetlost za ostale žive, a za mene bespoštedno sunce, muve. Ko govori, niko, nebo ni da se odškrine, ne, ne, Bog ne govori u pustinji, odakle onda dopire taj glas koji veli: 'Ako ti pristaneš da umreš za mržnju i moć, ko će nama oprostiti?' Da li je to neki ini jezik u meni ili i dalje onaj drugi koji neće da umre, tu, kraj mojih nogu, i koji ponavlja: 'Hrabro, samo hrabro, samo hrabro?' Ah! Ako sam se ponovo prevario! Ljudi, braćo negdašnja, jedino utočište, o, usamljenosti, ne napuštajte me! Evo, evo, ko si ti, okrvavljenih usta, to si ti, vraču, vojnici su te pobedili, tamo so gori, ti si moj voljeni gospodar! Okani se tog lica mržnje, sada budi dobar, bili smo u zabludi, počecemo iz početka, iznova ćemo podići grad milosrđa, hoću da se vratim kući. Da, pomozmi mi, tako, pruži mi ruku, hajde..."

Pregršt soli napuni usta brbljivog roba.

NEMI

Zima je bila u punom jeku, a ipak je nad već užurbanim gradom osvanuo blistav dan. Na kraju nasipa, more i nebo su se stapali u jednom te istom sjaju. Ivar ih, međutim, nije video. S teškom mukom je vozio po bulevarima izdignutim nad lukom. Na zakočenoj pedali bicikla, njegova sakata noga počivala je nepomično, dok se druga naprezala da savlada kolovoz još mokar od noćne vlage. Ne dižući glavu, sićušan na sedištu bicikla, izbegavao je stare tramvajske šine i naglim pokretom upravljača uklanjao se u stranu da propusti automobile koji su ga preticali i, s vremena na vreme, laktom je vraćao na leđa torbicu u koju mu je Fernanda stavila ručak. Tada bi se s gorčinom prisetio sadržaja torbice. Između dve kriške velikog hleba, umesto omleta na španski način koji je on voleo, ili bifteka pečenog na ulju, nalazio se samo sir.

Nikad mu put do radionice nije izgledao tako dug. A i stario je, doduše. Mada je i dalje bio suvonjav kao trs loze, mišići se u četrdesetoj više ne zagrevaju tako brzo. Ponekad, čitajući sportske izveštaje u kojima su nekog tridesetogodišnjeg atletu nazivali veteranom, slegnuo bi ramenima. „Ako je on veteran”, rekao bi Fernandi, „onda sam ja već za staro gvožđe.” Međutim, znao je on da je novinar donekle bio u pravu. U tridesetoj godini, dah se već pomalo skraćuje, neprimetno. U četrdesetoj, još niste za staro gvožđe, ne, ali se pripremate za to, poizdalje, malko unapred. Nije li to razlog što, već odavno, nije više gledao more putujući na drugi kraj grada, gde se nalazila radionica bačvi. U dvadesetoj godini, nije ga se mogao sit nagledati; ono mu je obećavalo srećan svršetak nedelje, na plaži. Uprkos hromosti, ili baš zbog nje, uvek je voleo plivanje. A onda su protekle godine, bila je tu Fernanda, rodio se dečak, i da bi se preživelo, subotom je prekovremeno radio u bačvarnici, a nedeljom razne opravke po kućama. Postepeno se odvikao od tih dana punih žestine koji su ga sasvim utaživali. Voda, duboka i bistra, plameno sunce, devojke, življenje telom, nije bilo druge sreće u njegovoj zemlji. A ta sreća je nestajala s mladošću. Ivar je i dalje voleo more, ali samo u predvečerje, kad vode

zaliva malko potamne. Bila je milina kad bi u taj čas, na terasi njihove kuće, posedeo posle rada, zadovoljan čistom košuljom koju je Fernanda tako dobro umela da ispegla, i zamagljenom čašom anisovače. Padalo bi veče i kratkotrajna blagost ispunila bi nebo, susedi koji su razgovarali sa Ivarom iznenada bi stišali glas. On tada nije znao da li je srećan ili mu se plače. Uostalom, kako je mislio u tim trenucima, ništa drugo nije ni trebalo da radi, osim da čeka, smireno, ne znajući ni sam šta.

Onih jutara, međutim, kad je išao da radi, više nije voleo da gleda more, uvek prisutno i verno, ali koje će ponovo videti tek uveče. Tog jutra vozio je pognute glave, teže nego obično, s teretom i na srcu. Kada je sinoć došao kući sa sastanka i najavio da će ponovo da rade, „Onda”, radosno je upitala Fernanda, „gazda će vam dati povišicu?” Gazda im neće dati nikakvu povišicu, štrajk je propao. Loše su ga vodili, istinu govoreći. Bio je to štrajk izazvan gnevom, i sindikat je bio u pravu što ih je tek reda radi podržao. Petnaestak radnika, uostalom, nije bilo bogzna šta; sindikat je vodio računa o ostalim radionicama bačvi koje nisu stupile u štrajk. Nisu im mogli previše uzeti za zlo. Bačvarnici, ugroženoj gradnjom brodova i uvođenjem kamiona-cisterni, nije dobro išlo. Pravili su sve manje buradi i velikih bačvi „bordovki”; uglavnom su popravljali stare, već postojeće bačve. Gazde su videle da im se loše piše, ali ipak nisu htele da se odreknu zarade; izgledalo im je najjednostavnije da zamrznu nadnice, uprkos povećanju cena. Šta mogu da rade bačvari kad propadne radionica bačvi? Ne menja se preko noći zanat kad ste se dobro oznojili da ga izučite; a njihov je bio težak, zahtevao je dugo šegrtovanje. Malo je bilo dobrih bačvara, onih koji umeju da sastave izvijene duge, da ih pritegnu uz pomoć vatre i gvozdeneg obruča, bezmalo hermetički, ne koristeći rafiju ili kučinu. Ivar je to znao i time se dičio. Promeniti zanat nije ništa, ali dići ruke od onoga što se zna, od sopstvenog umeća, nije lako. Krasan zanat, ali nedovoljno posla, bili su priterani uza zid, trebalo je da se pomire sa sudbinom. Ali ni to nije bilo lako, pomiriti se sa sudbinom. Bilo je teško oćutati, nemati mogućnosti da o svemu tome istinski raspravljaju, ići svakog jutra istim putem, sa umorom koji se nakupio, da biste, na kraju nedelje, dobili samo onoliko koliko se smiluju da vam daju, a što je sve nedovoljnije da se podmire potrebe.

Onda su se razgnevili. Dvojica ili trojica su se dvoumili, ali je i njih obuzeo bes posle prvih razgovora s gazdom. On je, u stvari, samo suvo rekao da tu nema pogađanja. Neko ko je čovek tako ne govori. „Šta on misli”, rekao je Espozito, „da ćemo podviti rep?”

Gazda, uostalom, nije bio loš čova. Nasledio je oca, stasao je u radionici, godinama je poznavao skoro sve radnike. Ponekad bi ih, u radionici, pozvao da se založe; pržili bi na žaru sardele ili kobasice, na vatri od šuški, a on je, kad popije malo vina, doista bivao veoma prijatan. Za Novu godinu, davao je svakom radniku po pet buteljki dobrog vina i često, kad bi se neko od njih razboleo ili bi se, naprosto, nešto dogodilo, venčanje ili pričešće, davao im je poklon u novcu. Kad mu se rodila ćerka, bilo je bombona za sve. Dva ili tri puta, zvao je Ivara u lov na svoje imanje kraj mora. Voleo je on svoje radnike, nema sumnje, i često je umeo da kaže da je njegov otac počeo kao šegrt. Ali nikad im nije išao u posete, to mu nije padalo na pamet. Mislio je samo na sebe, i sada je rekao da nema pogađanja. Drugim rečima, i on se zainatio. Samo što je on to sebi mogao da dozvoli.

Izvršili su pritisak na sindikat, radionica je zatvorila vrata. „Ne zamarajte se štrajkačkim dežurstvima, kad radionica ne radi, ja štedim.” To nije bilo istina, i nije izgledalo stvari, budući da im je tresnuo u lice da ih drži na poslu samo iz milosrđa. Espozito je poludeo od besa i rekao mu je da nije čovek. Gazda je bio vrele krvi i morali su da ih razdvoje. Ali, u isto vreme, radnici su bili uznemireni. Dvadeset dana štrajka, žene tuguju kod kuće, dvojica ili trojica među njima obeshrabreni i, na kraju, sindikat im je savetovao da popuste uz obećanje da će spor biti rešen, a dani štrajka nadoknađeni prekovremenim radom. Odlučili su da se vrate na posao, praveći se važni, naravno, govoreći da nije sve izgubljeno, da sve to mora još da se preispita. Ali jutros, umor koji je imao ukus poraza, sir umesto mesa, i više se nisu mogli zavaravati. Uzalud je sijalo sunce, more nije više ništa obećavalo. Ivar je pritiskao svoju jedinu pedal, činilo mu se da sa svakim obrtajem točka postaje malo stariji. Nije mogao da bez tegobe u duši misli na radionicu, na drugove i na gazdu s kojima će se opet naći. Fernanda se zabrinula: „Šta ćete da mu kažete?” - „Ništa.” Ivar je uzjahao bicikl, i odmahivao glavom. Stiskao je zube; njegovo sitno, mrko i naborano lice, finih crta, postalo je neprobojno. „Radićemo. To je dovoljno.” Sada se vozio, i dalje stisnutih zuba, pun nekog neveselog, nemog gneva koji je pomračivao sve, pa i samo nebo.

Napustio je bulevar, i more, i krenuo ka vlažnim ulicama stare španske četvrti. One su vodile u onaj deo grada u kome su se nalazila spremišta, skladišta gvožđurije i garaže, a među njima i njihova radionica: neka vrsta velike barake, ozidane dopola,

zatim zastakljene, sve do krova od talasastog lima. Ta radionica je gledala na staru bačvarnicu, to jest na jedno dvorište uokvireno starim, natkriljenim zaklonima od kiše, koje je napušteno kad se preduzeće proširilo i koje je sada jedino predstavljalo skladište za islužene mašine i dotrajale bačve. Iza dvorišta, odvojena od njega nekom vrstom puteljka pokrivenog starim crepom, počinjala je gazdina bašta, a na kraju bašte bila je kuća. Iako je bila velika i ružna, ipak je delovala predusretljivo, zbog divlje loze i kržljivih orlovih noktiju oko spoljnih basamaka.

Ivar je odmah video da su vrata radionice zatvorena. Grupa radnika je ćutke stajala ispred njih. Otkako tu radi, bilo je to prvi put da, došavši na posao, zatekne zatvorena vrata. Gazda je hteo da im pokaže da je uvređen. Ivar krenu levo, smesti bicikl pod zaklon koji se s te strane nastavljao na baraku i pođe ka vratima. Izdaleka prepozna Espozita, krupnog, smeđeg i runjavog deliju koji je radio pored njega, Markua, predstavnika sindikata, s glavom tenorčića, Saida, jedinog Arapina u radionici, a onda i sve ostale koji su ga, dok je prilazio, ćutke gledali. Ali pre no što je stigao do njih, oni se iznenada okrenuše ka vratima radionice koja su se tog trena odškrinula. Balester, poslovođa, pojavi se u do vratku. Otvori jedno krilo teških vrata, i onda ga, okrenuvši leđa radnicima, stade gurati po šinama od livenog gvožđa.

Balester, koji je bio najstariji od svih njih, nije odobravao štrajk, ali je ćutao otkako mu je Espozito rekao da služi gazdinim interesima. Sada je stajao pored vrata, nizak i zdepast u svojoj marinskoplavoj majici, već bosonog (osim Saida, on je jedini radio bos) i gledao ih je kako ulaze jedan po jedan, svojim očima toliko svetlim da su izgledale bezbojne na njegovom starom, suncem opaljenom licu, s tužnim ustima pod gustim i obešenim brkovima. Oni su ćutali, poniženi tim ulaskom poraženih, besni što ćute, ali sve nemoćniji da prekinu to ćutanje što je ono duže trajalo. Prolazili su, ne gledajući Balestera, znali su da on samo izvršava naređenje kad ih pušta da ulaze na taj način, a njegovo gorko i ojađeno lice jasno im je davalo do znanja šta on o tome misli. Ivar ga je ipak pogledao. Balester, koji ga je jako voleo, klimnu glavom bez reči.

Sada su svi bili u maloj svlačionici, desno od ulaza: otvorene pregrade, odvojene daskama od svetlog drveta, gde je, sa svake strane, bio okačen po jedan ormarić koji se zaključavao; poslednja pregrada, počev od ulaza, na sastavu zidova barake, bila je preuređena u tuš-kabinu, iznad odvoda za oticanje vode izdubljenog u podu od nabijene

zemlje. Nasred barake, kako gde, zavisno od radnog mesta, videle su se već završene bačve „bordovke”, ali ovlaš naobručene, koje su čekale da budu učvršćene pomoću vatre, masivne stolarske klupe sa dugačkim žlebovima (a u neke od njih bila su udenuta kružna drvena dna, čekajući da budu izglačana velikim rendetom) i, najzad, čađava ognjišta. Duž zida, levo od ulaza, bili su poređani stolarski radni stolovi. Ispod njih su stajale hrpe duga za bačve koje je trebalo doraditi. Uza zid, s desne strane, nedaleko od svlačionice, stajale su dve velike motorne testere, dobro podmazane, snažne i neme. Baraka je, već poodavno, postala pregolema za šaćicu ljudi koji su u njoj radili. Bila je to prednost u vreme velikih vrućina, a nepogodnost zimi. Ali danas, u tom velikom prostoru, započet pa zabataljen posao, burad nasukana po ćoškovima, s jednim jedinim obručem kojim je bio sadenut donji kraj duga za bačve što su se u gornjem delu širile kao nespretni drveni cvetovi, prašina od strugotine koja je pokrivala stolarske klupe, sanduke sa alatom i mašine, zbog svega toga, radionica je delovala zapušteno. Oni su je razgledali, sada odeveni u svoje stare majice, u izbledele i iskrpljene pantalone, i skanjerali su se. Balester ih je posmatrao. „Onda”, reče on, „počinjemo?” Jedan po jedan, oni, bez ijedne reči, zauzeše svoja mesta. Balester je išao od jednog do drugog radnog mesta i kratko podsećao koji posao treba otpočeti ili završiti. Niko nije odgovarao. Uskoro zazvoni prvi čekić o okovani drveni klin, natičući obruč na bokasti deo jedne bačve, rende cijuknu zapevši o čvor u drvetu, a jedna testera koju je Espozito pustio u rad krenu uz silnu pisku daščica u koje je zadiralo sečivo. Said je, kad bi mu zatražili, donosio duge, ili potpaljivao vatru od šuški na koju su stavljali bačve da zabreknu u svom mideru od daščica okovanih gvožđem. Kad mu niko nije ništa tražio, na stolarskim stolovima je, snažno udarajući čekićem, ispravljao ogromne zarđale obruče. Miris zapaljenih šuški počeo je da se širi barakom. Ivar, koji je rendetom glačao i sklapao duge što ih je tesao Espozito, prepozna stari vonj i bi mu malo lakše na srcu. Svi su radili ćutke, ali su se neka toplina i život ponovo rađali u radionici. Kroz velika okna, sveža svetlost plinula je barakom. Dim se plaveo u zlatastom vazduhu; Ivar je čak čuo zuzukanje neke bube kraj sebe.

U tom trenutku, vrata u dnu koja su vodila u staru radionicu otvoriše se i gospodin Lasal, gazda, zastade na pragu. Vižljast i smeđ, jedva da je prešao tridesetu. U širom otvorenoj beloj košulji i odelu od bež gabardena, delovao je kao neko ko se dobro

oseća u svojoj koži. Uprkos veoma koščatom licu, kao isklesanom oštricom noža, uglavnom je izazivao simpatiju, kao većina ljudi koji su, zahvaljujući sportu, stekli neusiljeno ponašanje. Ipak je izgledao pomalo zbunjen dok je ulazio na vrata. Njegovo „dobar dan” bilo je manje zvonko nego obično; bilo kako bilo, niko mu nije otpozdravio. Lupa čekića uspori, zazvuča pomalo neskladno, a onda opet krenu punom parom. Gospodin Lasal napravi nekoliko neodlučnih koračaja, a onda pođe ka mladom Valeriju, koji je s njima radio tek godinu dana. Stojeći blizu testere, na nekoliko koraka od Ivara, on je stavljao dno na jednu veliku bačvu „bordovku” i gazda ga je gledao kako radi. Valeri je nastavio svoj posao, ne rekavši ni reč. „Reci, sinko”, reče gospodin Lasal, „kako ide?” Mladić se smesta ušepRTLja. Pogleda Espozita koji je tu, kraj njega, tovario na svoje ručerde hipu duga da ih odnese Ivaru. I Espozito je gledao u njega, nastavlajući da radi, a Valeri ponovo zari nos u bačvu ne odgovorivši ništa gazdi. Lasal, lecnuvši se, za trenutak se ukipi pred mladićem, a onda slegnu ramenima i okrete se Markuu. Ovaj je, opkoračivši svoju stolarsku klupu, završavao rendisanje ivice jednog dna, sitnim, sporim i preciznim potezima. „Dobar dan, Marku”, reče Lasal, nešto suvlje. Marku ne odgovori, i jedino je pazio da, stružući svoje drvo, pravi samo veoma tanke šuške. „Šta vas je spopalo”, upita Lasal snažnim glasom, okrenuvši se ovoga puta prema ostalim radnicima. „Nismo se složili, što jest jest. Ali, uprkos tome, ipak moramo da radimo zajedno. Čemu onda ovo?” Marku ustade, podiže dno bačve koje je obrađivao, proverio nadlanicom kružnu ivicu, žmirnu svojim sanjalačkim očima sa izrazom silnog zadovoljstva, pa se, i dalje bez reči, uputi ka drugom radniku koji je sklapao jednu veliku bačvu. U celoj radionici, jedino se čuo zvuk čekića i motorne testere. „Dobro”, reče Lasal, „kad vas to prođe, javite mi po Balesteru.” - Mirnim korakom izađe iz radionice.

Takoreći odmah posle toga, iznad buke u radionici, dva puta zazvoni zvonce. Balester, koji je baš seo da zavije cigaretu, s teškom mukom se diže i ode do malih vrata u dnu. Po njegovom odlasku, udarci čekića oslabiše; jedan od radnika je čak prekinuo rad, kad se Balester vrati. On s vrata samo reče: „Gazda vas zove, Marku i Ivaru.” Prvi Ivarov pokret je bio da ode da opere ruke, ali ga Marku u prolazu dograbi za mišicu i on hramajući pođe za njim.

Napolju, u dvorištu, svetlost je bila tako sveža, tako tečna da ju je Ivar osećao na licu i golim rukama. Uspeše se spoljnim stepenicama, ispod žbuna orlovih noktiju, gde je

već izbilo nekoliko cvetova. Kad uđoše u hodnik čiji su zidovi bili puni diploma, začuše dečji plač i glas gospodina Lasala koji je govorio: „Stavićeš je posle ručka u krevet. Zvaćemo doktora ako joj to ne prođe.” A onda se gazda pojavi u hodniku i uvede ih u malu radnu sobu koju su već poznavali, nameštenu nazovirustično, sa zidovima ukrašenim sportskim trofejima. „Sedite”, reče Lasal, zauzevši mesto za svojim radnim stolom. Oni ostadoše da stoje. „Pozvao sam vas zato što ste vi, Marku, predstavnik sindikata, a ti, ti, Ivar, moj najstariji radnik, posle Balestera. Neću da opet otvaram rasprave koje su sada okončane. Ne mogu, ni u kom slučaju, da vam dam ono što tražite. Stvar je rešena, došli smo do zaključka da treba da se vratite na posao. Vidim da ste ljuti na mene i to mi teško pada, kažem vam onako kako osećam. Jednostavno želim da dodam ovo: ono što ne mogu da uradim danas, možda ću moći kad poslovi ponovo krenu. A ako budem mogao, uradiću to čak i pre nego što mi zatražite. Dotada, hajde da radimo u slozi.” Zaćuta, činilo se da razmišlja, a onda podiže pogled k njima. „I onda?”, upita. Marku je gledao kroz prozor. Ivar, stisnutih zuba, hteo je da progovori, ali nije mogao. „Slušajte”, reče Lasal, „vi ste se svi zainatili. To će vas proći. Ali kad se ponovo urazumite, ne zaboravite šta sam vam rekao.” Ustade, priđe Markuu, pruži mu ruku. „Zdravo!”, reče. Marku odjednom preblede, njegovo lice šarmantnog pevača otvrdnu i za trenutak postade pakosno. A onda se naglo okrete i izađe. Lasal, i sam bled, pogleda Ivara ne pruživši mu ruku. „Idite do đavola”, povika.

Kad su se vratili u radionicu, radnici su ručali. Balester je izašao. Marku samo reče: „Prazne priče”, i vrati se na svoje radno mesto. Espozito prestade da jede svoj sendvič i zapita šta su odgovorili; Ivar reče da nisu odgovorili ništa. Zatim ode po svoju torbicu, vrati se i sede na stolarski sto na kom je radio. Poče da jede kad, nedaleko od sebe, opazi Saida, koji je ležao na leđima na gomili šuški, bludeći pogledom po velikim oknima, poplavelim od neba, sada zagasitijeg. Zapita ga da li je već ručao. Said reče da je pojeo smokve. Ivar prestade da jede. Nelagoda koja ga nije napuštala od susreta s Lasalom iznenada nestade, ustupivši mesto ugodnoj toplini. Diže se, prepolovi svoj hleb i reče, kad Said ne htede da ga uzme, da će iduće nedelje sve biti bolje. „Drugi put ćeš ti mene ponuditi.” Said se osmehnu. Zagriže u komad Ivarovog sendviča, ali polagano, kao neko ko nije gladan.

Espozito uze neku staru šerpu i zapali vatricu od šuški i drva. Podgreja kafu koju

je doneo u flaši. Reče da je to poklon koji je radnicima poslao njegov bakalin kad je čuo da je štrajk propao. Čaša od senfa išla je od ruke do ruke. Svaki put, Espozito je sipao već zaslađenu kafu. Said je proguta slađe nego što je jeo. Espozito popi ostatak kafe iz same prevruće šerpe, cokćući jezikom i psujući. U tom trenutku, uđe Balester i najavi da treba da nastave s radom.

Dok su ustajali i stavljali papire i posuđe u svoje torbe, Balester stade usred njih i iznebuha reče da to jeste težak udarac za sve, i za njega samog, ali da to nije razlog da se ponašaju kao deca i da nema nikakve vajde od durenja. Espozito se, sa šerpom u ruci, okrete k njemu; njegovo puno i duguljasto lice odjednom je pocrvenelo. Ivar je znao šta će on da kaže, a što su svi u isti mah mislili, da se oni ne dure, da su im zatvorili usta, rekavši da nema pogađanja, i da gnev i nemoć nekad toliko bole da ne možete čak ni da vičete. Oni su muškarci, to je sve, i neće valjda da se smeškaju i prenamažu. Ali Espozito ne reče ništa od svega toga, lice mu se najzad opusti i on blago potapša Balestera po ramenu dok su se ostali vraćali svom poslu. Ponovo zazvečашe čekići, velika baraka se ispuni poznatom larmom, mirisom šuški i vonjem stare odeće ovlažene znojem. Velika testera je brektala i zagrizala u sirovo drvo duge koju je Espozito polagano gurao ispred sebe. Na mestu ugriza, šikljala je vlažna strugotina prekrivajući slojem nalik na hlebne mrvice maljave ručerde koje su čvrsto stezale drvo, sa obe strane sečiva koje je pištalo. Kad bi duga bila odsečena, još bi se jedino čuo bruj motora.

Ivara, povijenog nad rendetom, bolela su leđa. Umor ga je obično stizao tek kasnije. Izgubio je kondiciju tokom tih nedelja nerada, to je bilo očigledno. Ali je takođe mislio na to da, s godinama, fizički rad postaje teži, ukoliko ne zahteva samo običnu preciznost. Taj bol u leđima takođe je najavljivao starost. Tamo gde mišići igraju presudnu ulogu, rad na kraju postane prokletstvo, on prethodi smrti, a nekih večeri posle velikog napora, san biva nalik na smrt. Sinčić je hteo da postane učitelj, bio je u pravu, oni koji pevaju hvalospeve manuelnom radu ne znaju o čemu govore.

Kad se Ivar uspravi da povрати dah i otera crne misli, ponovo odjeknu zvonjava. Uporna, ali i neobična, nakratko bi prestajala, a onda se opet besomučno ponavljala, tako da radnici prestadoše da rade. Balester ju je slušao, začuđen, a onda se reši i polako ode do vrata. Prošlo je nekoliko sekundi otkako je nestao, kad zvonjava najzad prestade. Oni se vratiše poslu. I ponovo, vrata se naglo otvoriše i Balester potrča ka svlačionici. Izlete

iz nje, obuven u espadrile, natuče jaknu i u prolazu dobaci Ivaru: „Mala je imala napad. Idem po Žermena.” Žermen je bio njihov lekar i živeo je u predgrađu. Ivar ponovi vest, ne dodavši ništa. Svi su bili oko njega i zgedali su se, zbunjeni. Još se jedino čuo motor električne testere, koji je radio u prazno. „Možda nije ništa ozbiljno”, reče jedan od njih. Vratit će se na svoja mesta, radionica se ponovo ispuni njihovom larmom, ali su radili polako, kao u iščekivanju.

Posle četvrt sata, Balester ponovo uđe, spusti jaknu i, bez ijedne reči, izađe na vratanica. Na velikim oknima, svetlost je malaksavala. Malo kasnije, u trenucima predaha, kad testera nije zagrizala u drvo, začula se prigušena sirena kola hitne pomoći, najpre u daljini, zatim blizu, a onda je, čim su kola stigla, utihnula. Balester se vrati i svi pohitaše k njemu. Espozito je ugasio motor. Balester reče da je curica, svlačeći se u svojoj sobi, odjednom pala kao pokošena. „Uh, nije valjda!”, reče Marku. Balester klimnu glavom i nekako neodređeno odmahnu k radionici; no izgledao je potreseno. Ponovo se začu sirena kola hitne pomoći. Svi su bili tu, u radionici punoj tišine, pod talasima žute svetlosti koju su levala velika staklena okna, dok su im grube ruke beskorisno visile niz stare pantalone pokrivenne strugotinom.

Ostatak popodneva je milio kao puž. Ivar je jedino osećao umor, i da mu je srce i dalje stegnuto. Želeo bi da može da govori. Ali nije imao ništa da kaže, kao ni ostali. Na njihovim ćutljivim licima čitala se samo ojađenost i nekakva tvrdoglava upornost. U Ivaru se na trenutke uobličavala reč nesreća, ali maglovito, i smesta iščezavala kao mehur koji u isti mah nastane i nestane. Želeo je da se vrati kući, Fernandi, dečaku i terasi. I baš tad, Balester najavi kraj rada. Mašine stadoše. Natenane počеше da gase vatru na ognjištu i da sređuju svoja radna mesta, a onda jedan po jedan odoše u svlačionicu. Said je ostao poslednji, trebalo je da on očisti mesta na kojima se radilo i da polije prašnjavi pod. Kad je Ivar stigao u svlačionicu, Espozito, ogroman i kosmat, već je bio pod tušem. Okrenuo im je leđa, ujedno se bučno sapunjajući. Obično su zbijali šale na račun njegove stidljivosti; taj veliki medved je, u stvari, uporno skrivao svoje plemenite delove. Ali se činilo da danas to niko ne primećuje. Espozito izađe unatraške i obavi peškir oko bokova, nalik na crnačku suknjicu. Ostali udoše i istuširaše se po redu a Marku se žustro pljeskao po nagim slabinama, kad začuše kako se velika vrata polagano

pokreću na svom točku od livenog gvožđa. Uđe Lasal.

Bio je odeven isto kao i kad ih je prvi put posetio, ali mu je kosa bila pomalo razbarušena. Zastade na pragu, prelete pogledom po prostranoj, praznoj radionici, napravi korak-dva, ponovo zastade i pogleda ka svlačionici. Espozito, i dalje pokriven svojom „suknjicom”, okrenu se prema njemu. Go i zbunjen, premeštao se s noge na nogu, klataći se pomalo. Ivar pomisli da bi trebalo da Marku nešto kaže. Ali Marku je stajao, nevidljiv, iza vodenog mlaza koji ga je zaklanjao. Espozito dohvati košulju, stade je brzo navlačiti kad Lasal, pomalo muklim glasom, reče „Laku noć”, i pođe k malim vratima. Kad je Ivar pomislio da bi trebalo da ga zovnu, vrata su se već zatvarala.

Ivar se tada ponovo obuče, ne istuširavši se, reče im i on „laku noć”, ali od sveg srca, i oni mu uzvратиše sa istom toplinom. Brzo izađe, nađe svoj bicikl, a s njim, kad ga je uzjahao, i bol u leđima. Sada se, u popodnevu koje je bilo na izmaku, vozio zakrčenim gradom, hitao je želeći da što pre stigne do stare kuće i terase. Umiće se u perionici pre no što bude seo da posmatra more koje ga je, tamnije nego jutros, već pratilo podno bulevarskih ograda. Ali pratila ga je i devojčica i nikako nije uspevao da ne misli na nju.

Kod kuće, dečak se vratio iz škole i čitao je neke ilustrovane časopise. Fernanda zapita Ivara da li je sve dobro prošlo. On ne reče ništa, umi se u perionici, a onda sede na klupu, uz mali zid terase. Nad njim je bilo obešeno iskrpljeno rublje, nebo je postajalo prozirno; preko zida se moglo videti mirno predvečernje more. Fernanda donese anisovaču, dve čaše i vrč hladne vode. Sede pored muža. On joj ispriča sve, držeći je za ruku, kao u prvim danima braka. Kad je završio, osta nepomičan, okrenut ka moru, gde se, s kraja na kraj obzorja, skoro trkom, već spuštao brzi suton. „Ah, sam je kriv!”, reče on. Voleo bi da je još mlad, i da je Fernanda mlada, i onda bi otputovali, daleko, preko mora.

GOST

Učitelj je gledao kako se dvojica muškaraca penju k njemu. Jedan je jahao konja, drugi je išao pešice. Još nisu stupili na strmu uzbrdicu kojom se stiže do škole, podignute na pristranku brežuljka. S teškom mukom su se kretali, sporo se probijajući kroz sneg, između kamenja, usred nepreglednog prostranstva visoke i puste visoravni. S vremena na vreme, konj je vidno klecao. Još se nije čuo, ali se videla para koja mu se tada vila iz nozdrva. Bar jedan od te dvojice poznao je kraj. Išli su stazom iako ona, već nekoliko dana, beše iščezla, prekrivena belim i prljavim nanosom. Učitelj proceni da će im do brega biti potrebno bar još pola sata. Bilo je hladno. On uđe u kuću po džemper.

Prođe kroz praznu i ledenu učionicu. Na crnoj školskoj tabli, četiri reke Francuske, nacrtane kredama različitih boja, već su tri dana tekle prema ušću. Sneg je na prečac pao polovinom oktobra, posle osam meseci suše, bez prelaznog kišnog perioda, i dvadesetak đaka koji su živeli u selima raštrkanim po visoravni, više nije dolazilo. Trebalo je sačekati lepo vreme. Dari je grejao samo jednu prostoriju, onu u kojoj je stanovao, odmah do učionice, koja je bila okrenuta ka istočnoj strani visoravni. Jedan prozor je, kao i prozor učionice, gledao na jug. S te strane, škola se nalazila na nekoliko kilometara od mesta gde je visoravan počinjala da se spušta k jugu. Po vedrom vremenu, mogli su se videti ljubičasti grebeni planinskih ogranaka, gde su se otvarala vrata pustinje.

Malko se zagrejavši, Dari se vrati na prozor s kog je, prvi put, primetio dvojicu muškaraca. Više se nisu videli. Znači da su već krenuli strmom uzbrdicom. Nebo više nije bilo onako tamno: sneg je, tokom noći, prestao da pada. Jutro je ogranulo u prljavoj svetlosti koja jedva da se pojačavala kako se krov od oblaka podizao uvis. U dva sata posle podne reklo bi se da se tek razdanilo. Ali i to je bilo bolje od ona tri dana u kojima je gusti sneg vejao po neprekidnoj pomrčini, uz slabe udare vetra koji bi zatresli

dvostruka vrata učionice. Dari bi se tada, satima, primirio u svojoj sobi, izlazeći samo do šupe da nahrani kokoši i donese uglja. Srećom, kamionet iz Tadžida, najbližeg sela na severu, doneo je namirnice dva dana pre mećave. Vratice se kroz četrdeset osam sati.

On je, uostalom, imao čime da se ispomogne za vreme opsade, džakovima pšenice kojima je bila zakrčena cela sobica, zalihama koje je dobio od uprave da ih podeli onim đacima čiji su roditelji pogođeni sušom. U stvari, nesreća je zadesila sve, pošto su svi bili sirotinja. Svakoga dana je Dari delio sledovanje mališanima. Ono im je nedostajalo, znao je, u ovim teškim danima. Možda će neki od očeva ili starije braće doći večeras, i on će moći da ih opet snabde žitom. Trebalo je nekako pregurati do sledeće žetve, to je sve. Lađe sa pšenicom sad su stizale iz Francuske, najgore je prošlo. Ali biće teško da se zaboravi ta beda, ta vojska odrpanih sablasti koja luta po suncu, visoravni užarene iz meseca u mesec, zemlja koja se najpre polagano skvrčila, a potom doslovce spržila, dok se svaki kamen pod nogama rasprštavao u prah. Ovce su tada stradale na hiljade, i poneki ljudi, gdegde, a to se nije uvek moglo znati.

Pred tom bedom, on koji je živeo bezmalo kao monah u toj školi u zabiti, zadovoljan, uostalom, onim malim što ima, i tim strogim životom, osetio se kao bogataš, sa svojim omalterisanim zidovima, uskim kaučem, policama od svetlog drveta, bunarom i nedeljnim snabdevanjem vodom i hranom. I odjednom, taj sneg, bez upozorenja, bez olakšanja koje bi donela kiša. Ta zemlja je bila takva, surova za život, čak i bez ljudi, koji, međutim, nisu ništa doprinosili. Ali Dari je tu bio rođen. Na bilo kom drugom mestu, osećao se kao izgnanik.

Izađe i načini nekoliko koraka po čistini ispred škole. Dvojica muškaraca su sad bila na polovini uzbrdice. U konjaniku prepozna Baldučija, starog žandarma koga je odavno poznavao. Balduči je na konopcu vodio jednog Arapina, koji je išao za njim vezanih ruku, spuštene glave. Žandarm mahnu u znak pozdrava, ali mu Dari ne odvrati, pošto se zagledao u Arapina odevenog u dželabu koja je nekada bila plava, obuvenog u sandale i debele čarape od sirove vune, i glave pokriveno uzanim i kratkim belim šalom. Približavali su se. Balduči je zadržavao konja da ne bi povredio Arapina i oni su se polako primicali.

Kad je bio dovoljno blizu da ga Dari može čuti, Balduči povika: „Ceo sat za tri kilometra od El Amara dovde!” Dari ne odgovori. Onizak i zdepast u svom debelom

džemperu, gledao ih je kako se penju. Arapin nijednom nije podigao glavu. „Zdravo”, reče Dari kad stigoše na čistinu pred kućom, „uđite da se ogrejete.” - Balduči s teškom mukom sjaha s konja, ne ispuštajući konopac. Osmehnu se učitelju ispod svojih nakostrešenih brkova. Sitnih i tamnih očiju, veoma upalih pod čelom opaljenim suncem, i usta okruženih borama, delovao je brižno i revnosno. Dari prihvati uzdu, odvede konja do šupe i vrati se dvojici muškaraca koji su ga čekali u školi. Uvede ih u svoju sobu. „Založiću vatru u učionici”, reče. „Tamo će nam biti udobnije.” Kad ponovo uđe u sobu, Balduči je sedeo na kauču. Odvezao je konopac koji ga je vezivao za Arapina, i ovaj je čučnuo kraj peći. I dalje vezanih ruku, sa belim šalom koji je smakao unazad, gledao je ka prozoru. Dari u prvi mah jedino vide njegove ogromne usne, pune, glatke, bezmalo crnačke; nos je, međutim, bio prav, oči tamne, grozničave. Šal otkri jogunasto čelo i, pod kožom pregorelom od sunca, ali ipak malo pobledelom od studeni, celo lice je imalo izraz u isti mah zabrinut i buntovan koji zapanji Darija kad ga Arapin, okrenuvši lice prema njemu, pogleda pravo u oči. „Pređite ovamo”, reče učitelj, „skuvaću vam čaj od nane.” - „Hvala”, reče Balduči. „Kakav mučan zadatak! Što pre u penziju.” I obraćajući se svom uhapšeniku na arapskom: „Dođi, tebi kažem.” Arapin ustade i polagano, držeći vezane ruke ispred sebe, uđe u školu.

Osim čaja, Dari donese i jednu stolicu. Ali Balduči se već smestio na prvoj đlačkoj klupi, dok je Arapin čučnuo pored učiteljevog podijuma, preko puta peći koja se nalazila između katedre i prozora. Kad je uhapšeniku pružio čašu sa čajem, Dari zastade, dvoumeći se pred njegovim vezanim rukama. „Možda možete da ga odvezete.” - „Svakako”, reče Balduči, „bio je vezan dok smo putovali.” I htede da ustane. Ali je Dari, spuštajući čašu na pod, kleknuo pored Arapina. Ovaj je, ćutke, svojim grozničavim očima gledao kako ga on odvezuje. Kad su mu ruke bile slobodne, on protrlja natekle zglavke, uze čašu sa čajem i posrka vreću tećnost brzim gutljajćićima.

„Dobro”, reče Dari. „Recite, kud ste pošli?”

Balduči izvuće svoje brkove iz čaja: „Kod tebe, sinko.”

„Ćudnih li đaka! Ovde ćete prenoćiti?”

„Ne. Ja ću se vratiti u El Amer. A ti ćeš ovog druškana predati u Tingit. Ćekaju ga u policijskoj stanici.”

Balduči je gledao Darija, prijateljski se osmehujući.

„Šta pričaš”, reče učitelj. „Teraš šegu sa mnom?”

„Ne, sinko. Takvo je naređenje.”

„Naređenje? Ja nisam...”

Dari je oklevao; nije želeo da rastuži starog Korzikanca.

„Najzad, to nije moj posao.”

„Eh! I šta to znači? U ratu, svi radimo sve.”

„Dobro, onda ću čekati objavu rata.”

Balduči potvrdno klimnu glavom.

„Dobro, ali naređenje je tu i na tebe se odnosi. Nešto se kuva, reklo bi se. Govori se da će uskoro izbiti pobuna. Mi smo mobilisani, na neki način.”

Dari je i dalje zadržao svoj jogunasti izraz lica.

„Slušaj, sinko”, reče Balduči. „Zaista si mi drag, shvati, molim te. Nas dvanaestak u El Ameru patroliramo u jednom malom okrugu i ja moram da se vratim ni časa ne časeći. Tamo ga nismo mogli čuvati. Njegovo selo se uskomešalo, hteli su da ga otmu. Moraš ga odvesti u Tingit u toku sutrašnjeg dana. Neće valjda delija kao što si ti da se prepadne od dvadesetak kilometara. Posle toga, biće gotovo. Vратиćeš se svojim đacima i mirnom životu.”

Iza zida, čulo se kako konj frkće i udara kopitom. Dari je gledao kroz prozor. Vreme se konačno popravilo, svetlost se sve više širila po snežnoj visoravni. Kad se sav sneg istopi, sunce će ponovo zavladatai i ponovo će spržiti kamenita polja. Danima i danima, iznova, nepomućeno nebo će levati svoju suhu svetlost na samotno prostranstvo gde ništa ne ukazuje na čoveka.

„Najzad”, reče on, okrenuvši se Baldučiju, „šta je uradio?”

I upita, pre nego što je žandarm zaustio da odgovori:

„Govori francuski?”

„Ne, ni reč. Tražili smo ga mesec dana, ali su ga skrivali. Ubio je nećaka...”

„Protiv nas je?”

„Ne bih rekao. Ali nikad ne možeš biti siguran.”

„Zašto ga je ubio?”

„Porodična svađa, čini mi se. Jedan od njih je dugovao žito onom drugom. Nije sve jasno. Najzad, jednom rečju, zaklao ga je kosirom. Znaš, kao ovcu, cvik!...”

Balduči napravi pokret kao da će sebi nečim prerezati grkljan, a Arapin, kome je to privuklo pažnju, gledao ga je nekako uznemireno. Darija iznenada obuze gnev prema tom čoveku, prema svim ljudima i njihovoj poganoj zloći, njihovoj neumornoj mržnji, njihovoj pomami za krvlju.

Ali čajnik je pevao na peći. Dari je ponovo sipao čaj Baldučiju, a posle kraćeg oklevanja i Arapinu koji ga, po drugi put, lakomo ispi. Kad je podigao ruke, rastvorila mu se dželaba i učitelj ugleda njegova mršava i mišićava prsa.

„Hvala, mali”, reče Balduči. „A sad moram da brišem.”

Ustade i pođe ka Arapinu, izvukavši konopče iz džepa.

„Šta to radiš?”, suvo upita Dari.

Balduči mu, zbunjen, pokaza konopac.

„Nema potrebe.”

Stari žandarm se kolebao:

„Kako hoćeš. Ti si, naravno, naoružan?”

„Imam lovačku pušku.”

„Gde?”

„U koferu.”

„Trebalo bi da ti stoji pored kreveta.”

„Zašto? Od čega bih strahovao?”

„Ti nisi čitav, sinko. Ako se pobune, niko nije bezbedan, svima nam se isto piše.”

„Braniću se. Imam vremena da ih vidim kako dolaze.”

Balduči prsnu u smeh, a onda mu brkovi odjednom prekriše još uvek bele zube.

„Imaš vremena? Divota. To sam i rekao. Uvek si bio malko uvrnut. Zato te i volim, i moj sin je bio takav.”

U isti mah je izvukao revolver i spustio ga na katedru.

„Zadrži ga, nisu mi potrebna dva komada oružja odavde do El Amera.”

Revolver se sijao na katedri ofarbanoj u crno. Kad se žandarm okrete k njemu, učitelja zapahnu njegov vonj na konja i životinjsku kožu.

„Slušaj, Balduči”, reče odjednom Dari, „muka mi je od svega ovoga, a pre svega od ovog tvog momka. Ali neću ga predati. Da se borim, to hoću, ako se mora. Ali ovo neću.”

Stari žandarm je stajao ispred njega i strogo ga gledao.

„Praviš gluposti”, reče polako. „Ni meni se to ne sviđa. Iako sam godinama žandarm, da vežem čoveka konopcem, na to ne mogu da se naviknem i čak me je, šta da kažem, sramota da to radim. Ali ne možemo ih pustiti da rade šta hoće.”

„Neću ga predati”, iznova reče Dari.

„To je naređenje, sinko. Ponavljam ti to.”

„U redu. Ponovi i ti njima ovo što sam ti ja kazao: ja ga neću predati.”

Balduči se vidno trudio da razmisli. Gledao je Arapina i Darija. Na kraju se odluči:

„Ne. Neću im ništa reći. Ako hoćeš da nas ostaviš na cedilu, tvoja stvar, ja te neću prijaviti. Dobio sam naređenje da predam uhapšenog: to sam i uradio. Sad ćeš mi potpisati ovaj papir.”

„Nema potrebe. Neću poreći da si mi ga ostavio.”

„Ne budi zlurad prema meni. Znam ja da ćeš kazati istinu. Ti si odavde, ti si čovek. Ali moraš da potpišeš, takav je propis.”

Dari otvori fioku, izvuče četvrtastu bočicu s ljubičastim mastilom, crvenu drvenu držalju s najboljim perom, koje mu je služilo za slova krasnopisa, i potpisa. Žandarm pažljivo presavi papir i stavi ga u novčanik. A onda krenu ka vratima.

„Ispratiću te”, reče Dari.

„Nemoj”, reče Balduči. „Ne muči se da budeš učtiv. Uvredio si me.”

On pogleda Arapina koji je, nepomičan, i dalje bio na istom mestu, zlovoljno šmrknu i okrete se ka vratima. „Zbogom, sinko”, reče. Vrata se zalupiše za njim. Balduči za tren iskrsnu kraj prozora pa nestade. Sneg je prigušivao bat njegovih koraka. Konj se uznemiri iza pregrade, kokoške se usplahiriše. Posle časak-dva, Balduči ponovo prođe ispred prozora, vodeći konja za uzdu. Išao je ka strmini ne osvrćući se. On prvi nestade, a konj za njim. Čulo se kako se neki veliki kamen meko kotrlja. Dari se vrati uhapšenom, koji se nije ni pomerio, no ipak nije skidao pogled s njega. „Čekaj”, reče učitelj na arapskom, i pođe k sobi. Već je bio na samom pragu kad se predomisli, priđe katedri, uze revolver i strpa ga u džep. A onda, ne okrećući se, uđe u svoju sobu. Dugo je ležao na kauču gledajući kako se nebo malo-pomalo smračuje, slušajući tišinu. Beše to ona tišina koja ga je tištala prvih dana kad je ovde stigao, posle rata. Tražio je posao u varoši u podnožju planinskih ogranaka koji dele pustinju od visoravni. Tamo su stenoviti bedemi, zeleni i crni na severu, ružičasti ili bledoljubičasti na jugu, obeležavali granicu većitog leta. Postavili su ga nešto severnije, na samoj visoravni. U početku je teško podnosio tišinu i usamljenost na toj nezahvalnoj zemlji, naseljenoj samo kamenjem. Ponekad bi se, po brazdama, moglo pomisliti da se tu nešto gaji, ali su one izdubljene samo da bi se iz tla izvukao neki kamen, pogodan za gradnju. Ovde se oralo samo da bi se požnjeo šljunak. Ponekad bi izgrebali koju pregršt zemlje, nakupljene u udubljenjima stena, da njom nagneje posne seoske bašte. To je bilo tako, samo je šljunak, i ništa drugo, pokrивao tri četvrtine ovih predela. Gradovi su se tu rađali, blistali, a onda nestajali; ljudi su tuda prolazili, voleli se ili krvili, a potom umirali. U toj pustinji, niko, pa ni on ni njegov gost, nisu bili ništa. A ipak, izvan te pustinje, ni jedan ni drugi, Dari je to znao, ne bi mogli istinski da žive.

Kad je ustao, iz učionice nije dopirao nikakav zvuk. Začudi ga nepobitna radost koja ga je obuzela pri samoj pomisli da je Arapin mogao da pobegne i da će opet biti sam i neće morati da donosi bilo kakvu odluku. Ali uhapšenik je bio tu. Samo je legao, koliko je dug, između peći i katedre. Otvorenih očiju, zurio je u tavanicu. U tom položaju su se naročito videle njegove debele usne, zbog kojih je izgledao naduren. „Dodi”, reče Dari. Arapin ustade i pođe za njim. U sobi, učitelj mu pokaza jednu stolicu pored stola, kraj prozora. Arapin sede, ne skidajući pogled s Darija.

„Jesi li gladan?“

„Jesam“, reče uhapšenik.

Dari postavi sto za dvoje. Uze brašno i ulje, zamesi u tanjiru lepinju i zapali malu peć na gas. Dok se lepinja pekla, on izađe da iz ostave donese sir, jaja, urme i kondenzovano mleko. Kad je lepinja bila pečena, stavi je na ivicu prozora da se prohladi, ugreja kondenzovano mleko razblaženo vodom, na kraju izlupa jaja za omlet. U jednom trenutku, zape o revolver koji mu je bio u desnom džepu. Spusti zdelicu, ode u učionicu i stavi revolver u fioku katedre. Kad se vratio u sobu, već je pao mrak. Upali svetlo i ponudi Arapina: „Jedi“, reče. Arapin uze parče lepinje, žustro ga prinese ustima, pa zastade.

„A ti?“, upita.

„Posle tebe. Ješću i ja.“

Debele usne se malko rastvoriše, Arapin se malo premišljao, a onda odlučno zagrizi lepinju.

Posle večere, Arapin je gledao učitelja.

„Ti si sudija?“

„Ne, ja te čuvam do sutra.“

„Zašto jedeš sa mnom?“

„Gladan sam.“

Arapin začuta. Dari ustade i izađe. Donese iz šupe poljski krevet i postavi ga između stola i peći, pod pravim uglom u odnosu na sopstveni krevet. Iz velikog kofera koji je, uspravljen u jednom ćošku, služio kao polica za dokumente, izvadi dva ćebeta koja prostre po poljskom krevetu. A onda stade, oseti se dokonim, sede na svoj krevet. Više nije bilo ničeg što bi mogao da radi, niti da sprema. Trebalo je da pogleda tog čoveka. On ga, dakle, pogleda, pokušavajući da zamisli to lice obuzeto gnevom. Nije uspevao. Video je samo pogled, u isti mah mračan i vatren, i životinjska usta.

„Zašto si ga ubio?“, zapita, i sam iznenađen svojim neprijateljskim tonom.

Arapin odvrati pogled.

„Pobegao je. Ja sam pojurio za njim.”

Podiže oči k Dariju gledajući ga nekako nesrećno i ispitivački.

„Šta će mi sad uraditi?”

„Bojiš se?” Arapin se zgrči, odvrćajući pogled.

„Kaješ se?”

Arapin ga pogleda, zinuviši. Očigledno, nije shvatao. Darija je obuzimala ljutnja. U isti mah, osećao se nespretno i smeteno u svom krupnom telu, pritešnjenom između dva ležaja.

„Lezi”, reče nestrpljivo. „To je tvoj krevet.”

Arapin se nije ni pomerio. On zovnu Darija.

„Reci!”

Učitelj ga pogleda.

„Žandarm se sutra vraća?”

„Ne znam.”

„Ti ideš s nama?”

„Ne znam. Zašto?”

Uhapšenik se diže, pa se ispruži preko ćebadi, s nogama prema prozoru. Svetlost električne žarulje bila mu je pravo u oči, i on ih ubrzo zaklopi.

„Zašto?”, ponovi Dari, stojeći pored kreveta.

Arapin otvori oči pod zaslepljujućom svetlošću i pogleda ga, trudeći se da ne trepće.

„Pođi s nama”, reče.

Prošlo je pola noći, a Dari još nije spavao. Skinuo je sve sa sebe i legao u krevet: obično je spavao go. Ali kad se našao bez odeće, u sobi, bi mu nelagodno. Osećao se ranjiv, pao je u iskušenje da se ponovo obuče. A onda sleže ramenima. Preturio je on svašta preko glave, i ako bude morao, izlemaće protivnika. Iz svoje postelje, mogao je da ga posmatra, kako leži nauznak, i dalje nepomičan, očiju sklopljenih pod prejakom

svetlošću. Kad Dari ugasi svetlo, pomrčina kao da se najednom sledila. Malo-pomalo, noć ožive u prozoru gde se nebo bez zvezda blago pomeralo. Učitelj uskoro ispred sebe razazna opruženo telo. Arapin se i dalje nije pomerao, ali su mu oči izgledale otvorene. Neki vetrić je tumarao oko kuće. Možda će rasterati oblake i opet će granuti sunce.

Tokom noći, vetar je postao jači. Kokoške se malo uskomešale, pa se umiriše. Arapin se prevrnu na drugu stranu, okrenuvši leđa Dariju, kome se učini da čuje njegovo stenjanje. Onda oslušnu njegovo disanje, koje je postalo dublje i ravnomernije. Slušao je taj dah, toliko blizu, i sanjario, pošto nije mogao da zaspi. U ovoj sobi, u kojoj je već godinu dana spavao sam, to prisustvo mu je smetalo. Ali ono mu je smetalo i zato što ga je primoravalo na neku vrstu bratstva na koje nije pristajao, a koje mu je bilo dobro poznato: među muškarcima koji dele istu sobu, vojnicima ili zatvorenicima, nastaje neka čudna veza, kao da se oni, skinuvši sa odećom i svoje oklope, svake noći, mimo svih svojih razlika, sjedinjuju u drevnoj zajednici sna i umora. Ali Dari odagna te misli, on nije voleo takve gluposti, trebalo je da spava.

Malo kasnije, ipak, kad se Arapin neznatno pomerio, učitelj još nije spavao. Kad se uhapšenik po drugi put pomerio, on se ukoči i posta oprezan. Arapin se polako pridizao, oslanjajući se na ruke, skoro mesečarskom kretnjom. Sedeo je na krevetu, čekao je, nepomičan, ne okrećući glavu k Dariju, kao da osluškuje, krajnje pažljivo. Dari se ne pomače: pomisli kako mu je revolver ostao u fioci katedre. Bilo je bolje da odmah nešto učini. Ipak je nastavio da posmatra uhapšenog koji je, istim uljastim pokretom, spuštao stopala na pod, a onda polako počeo da se uspravlja. Dari je taman hteo da ga zovne, kad Arapin počeo da hoda, sada već sasvim prirodno, ali izuzetno tiho. Išao je ka vratima u dnu sobe, koja su vodila u šupu. Pažljivo je pritisnuo kvaku i izašao, gurnuvši vrata za sobom, ali ne zatvorivši ih. Dari se nije ni pomerio; samo je pomislio: „On beži. Kurtalisao sam se bede.” Ipak načulji uši. Kokoške se nisu uskomešale: znači da je na zaravni. Tada do njega dopre slab šum vode i on shvati šta je bilo u pitanju tek kad se Arapin ponovo ocrta u dovratku vrata, pažljivo ih zatvori, i ponovo leže i ne šušnuvši. Tada mu Dari okrete leđa i zaspao. Još kasnije, učini mu se da čuje, kroza san, korake koji se šunjaju oko kuće. „Sanjam, sanjam”, ponavljao je sam sebi. I nastavio je da spava.

Kad se probudio, nebo je bilo vedro, kroz prozor koji nije dobro nalegao ulazio je hladan i čist vazduh. Arapin je spavao, sklupčan pod ćebićima, otvorenih usta, potpuno

se prepustivši snu. Ali kad ga Dari prodrma, on grozno poskoči, gledajući Darija kao da ga ne prepoznaje, sumanutog pogleda i s toliko prestravljenim izrazom lica da učitelj uzmaknu za korak unazad. „Ne boj se. To sam ja. Treba da jedemo.” Mir mu se vratio na lice, ali je i dalje delovao odsutno i rastreseno.

Kafa je bila skuvana. Popiše je sedeći na poljskom krevetu i grickajući parčiće lepinje. Onda Dari odvede Arapina u šupu i pokaza mu česmu da se umije. Vрати se u sobu, savi ćebad i poljski krevet, namesti svoju postelju i napravi malo reda u sobi. Tada izađe na čistinu ispred kuće, prošavši kroz učionicu. Sunce se već uspinjalo na plavom nebu; nežna i živa svetlost plavila je pustu visoravan. Na strmini, sneg se gdegdje topio. Ponovo će se pomoliti kamenje. Čučeci na obodu zaravanka, učitelj je posmatrao pusto prostranstvo. Mislio je na Baldučija. Ojadio ga je, na neki način ga je otperdašio, kao da neće da bude na istoj strani s njim. U ušima mu je još odzvanjao žandarmov oproštajni pozdrav i, ne znajući zašto, osećao se neobično praznim i ranjivim. U tom trenutku, s druge strane škole, uhapšenik se zakašlja. Dari poče da osluškuje, skoro protiv volje a onda, besan, zavrljači kamičak koji zazvižda kroz vazduh pa se zari u sneg.

Glupavi zločin tog čoveka ga je ljutio, ali kosilo se sa čašću da ga preda: bilo je dovoljno da pomisli na to, pa da pomahnita od poniženja. U isti mah je proklinjao i svoje, što su mu poslali tog Arapina, i samog Arapina, koji se usudio da ubije, a nije umeo da pobegne. Dari je ustao, malo se vrteo ukrug po čistini pred kućom, malo je čekao, nepomičan, a onda je ušao u školu.

Arapin je, nagnut nad betonskim podom šupe, prao zube sa dva prsta. Dari ga pogleda, pa reče: „Dođi”. Vрати se u sobu, idući ispred uhapšenog. Navuče lovačku jaknu preko džempera i obu cipele za pešačenje. Stojeći, sačeka da Arapin obavije šal oko glave i obuje sandale. Prodoše kroz školu i učitelj pokaza izlaz svom pratiocu. „Idi”, reče. Arapin se ne pomeri. „Dolazim”, reče Dari. Arapin izađe. Dari se vratio u sobu i napravi zavežljaj u koji stavi dvopek, urme i šećer. U učionici, pre nego što je izašao, za trenutak se dvoumio pred katedrom, a onda prekorači školski prag i zaključa vrata. „Ovuda”, reče. Pođe prema istoku, a uhapšenik za njim. Još su bili blizu škole, kad mu se učini da čuje neki slab šum iza sebe. Vрати se istim putem, pregleda okolinu kuće: nije bilo nikog. Arapin ga je sve vreme posmatrao, ali kao da ne razume šta se dešava.

Pešačili su jedan sat, a onda stadoše da se odmore, posle neke vrste kopljastog

krečnjačkog vrha. Sneg se sve brže topio, sunce je smesta ispijalo lokve, brzo čisteći visoravan, koja se postepeno sušila, trepereći kao i sam vazduh. Kad su nastavili put, tlo je zvonilo od njihovih koraka. Kadikad, neka ptica bi zaparala prostor pred njima, radosno ćurlićući. Dari je dubokim udasima pio svežu svetlost. Neka vrsta ushićenja rađala se u njemu pred velikim, poznatim prostranstvom, koje je sada bilo skoro sasvim žuto pod plavom kapom nebeskom. Pešačili su još jedan sat, silazeći k jugu. Stigoše na nekakvu zaravnjenu uzvišicu, svu od stena koje su se krunile. Od tog mesta, visoravan se, na istoku, spuštala prema plitkoj dolini u kojoj se moglo razaznati nekoliko kržljivih stabala, a na jugu, prema kupama stenja, zbog kojih je ceo predeo izgledao brežuljkast.

Dari osmotri oba pravca. Na obzorju nije bilo ničeg osim neba, na vidiku nigde ni traga od ljudi. On se okrete ka Arapinu, koji ga je gledao, ne shvatajući. Dari mu pruži zavežljaj: „Uzmi”, reče. „Tu su ti urme, hleb, šećer. S tim možeš da izdržiš dva dana. Evo ti i hiljadu franaka.” Arapin uze zavežljaj i novac, ali je sve to držao u naručju, kao da ne zna šta da radi s tim što je dobio. „Pogledaj sad”, reče učitelj, i pokaza mu u pravcu istoka, „ono je put za Tingit. Treba ti dva sata hoda. U Tingitu su uprava i policija. Oni te čekaju.” Arapin je gledao ka istoku, držeći i dalje na grudima zavežljaj i novac. Dari ga uze za ruku i, ne baš nežno, okrete ga prema jugu. U podnožju uzvišice na kojoj su se nalazili, nazirala se jedva vidljiva staza. „Ovo je staza koja vodi preko visoravni. Na dan hoda odavde, naići ćeš na pašnjake i na prve nomade. Oni će te prihvatiti i pružiti ti zaštitu, kako nalažu njihovi zakoni.” Arapin se sada okrenuo prema Dariju i neka vrsta panike pomaljala se na njegovom licu. „Čuj”, reče on. Dari odmahnu glavom: „Ne, ćuti, sad te ostavljam.” Okrete mu leđa, napravi dva krupna koraka u pravcu škole, neodlučno pogleda nepomičnog Arapina, pa ode. Nekoliko kilometara, čuo je samo svoj sopstveni korak, zvonak na hladnoj zemlji, i nije okrenuo glavu. Posle časak-dva, ipak se osvrte. Arapin je i dalje bio tamo, na obodu brežuljka, ruke su mu sada visile, i gledao je za učiteljem. Dari oseti kako mu se steže grlo. Ali nestrpljivo opsova, široko mahnu rukom, i opet ode. Već je bio daleko kad ponovo zastade i pogleda. Na brežuljku više nije bilo nikog.

Dari se premišljao. Sunce je sad bilo prilično visoko i počelo je da mu žari čelo. Učitelj se ipak vrati istim putem, najpre nesigurnim korakom, a onda odlučno. Kad je stigao do brežuljka, bio je sav u znoju. Brzo se pope i zastade, zadihan, na vrhu. Stenovita

polja, na jugu, jasno su se ocrtavala spram plavog neba, ali se u dolini, na istoku, već podizala magla od vrućine. I u toj lakoj izmaglici, Dari, stegnuta srca, ugleda Arapina koji je polagano išao putem za zatvor.

Malo kasnije, stojeći kraj prozora učionice, učitelj je gledao, ne videći, kako mlada svetlost, spuštajući se s nebeskih visova, poskakuje po celoj površi visoravni. Iza njega, na crnoj školskoj tabli, između meandara francuskih reka, stajale su, nevesto ispisane kredom, reči koje je maločas pročitao: „Predao si našeg brata. Platićeš.” Dari je posmatrao nebo, visoravan i, još dalje, nevidljive krajeve koji su se prostirali do mora. U toj beskrajnoj zemlji koju je toliko voleo, bio je sam.

JONA ILI UMETNIK NA DELU

Bacite me u more... jer vidim da je s mene

došla na vas ova velika bura.

Knjiga proroka Jone, 1, 12.

Žilber Jona, umetnik, slikar, verovao je u svoju zvezdu. Doduše, samo je u nju i verovao, mada je osećao poštovanje, pa čak i svojevrsno divljenje prema religiji drugih ljudi. Njegova sopstvena vera nije, međutim, bila bez dobrih strana, pošto se zasnivala na maglovitom ubeđenju da će on dobiti mnogo, i to bez ikakve zasluge. I zato, kad se, oko njegove trideset pete godine, desetak kritičara iznenada stalo otimati oko toga kome od njih pripada slava zbog otkrića Joninog talenta, on nije pokazao da je i najmanje iznenađen. Ali njegova smirenost, koji su neki pripisivali nadmenosti, zapravo se, nasuprot tome, lako mogla objasniti skromnošću ispunjenom poverenjem. Jona je pre odavao priznanje svojoj zvezdi nego sopstvenim zaslugama.

Malo se više iznenadio kad mu je jedan trgovac umetničkim slikama predložio mesečnu apanažu koja bi ga oslobodila svih briga. Zalud ga je arhitekta Rato, koji se još od gimnazije divio Joni i njegovoj zvezdi, opominjao da će mu taj mesečni prihod jedva obezbediti pristojan život, a da trgovac pritom neće biti ni na kakvom gubitku. „I to je nešto”, govorio je Jona. Rato, koji je uspevao u svemu čega bi se latio, ali sopstvenim rukama i uz veliki trud, oštro je prekorevao prijatelja. „Kako, i to je nešto? Treba da porazgovarate o tome.” Ništa nije pomoglo. Jona je u sebi zahvaljivao svojoj zvezdi. „Nek vam bude”, reče on trgovcu. I napusti posao u očevoj izdavačkoj kući, da bi se potpuno posvetio slikarstvu. „Ovo”, govorio je, „ovo je zbilja sreća.”

U stvari je mislio: „Ovo je sreća koja traje bez prekida.” Dokle god mu je dopiralo

sećanje, nalazio je tu sreću na delu. Tako je osećao nežnu zahvalnost prema roditeljima, najpre zato što su ga nehajno odgajili, tako da mu je ostajalo dosta vremena za sanjarenje, zatim što su se razveli, i to zbog preljube. To je barem bio izgovor na koji se pozivao njegov otac, zaboravljajući da objasni da je reč o jednoj osobenoj preljubi: on nije mogao da podnese dobrotvorni rad svoje žene, prave laičke svetice, koja je, ne videći šta bi u tome moglo biti loše, svoju ličnost poklanjala napaćenom čovečanstvu. Ali muž je želeo da samo on raspolaže ženinim vrlinama. „Dojadilo mi je”, govorio je taj Otelo, „da me žena vara sa sirotinjom.”

Joni je taj nesporazum bio dobrodošao. Njegovi roditelji, koji su pročitali, ili načuli, da se zna za više slučajeva sadističkih ubica poteklih iz rasturenih brakova, nadmetali su se ko će ga više razmaziti, ne bi li uništili u zametku klice mogućeg nemilog razvoja. Što su manje bile vidljive posledice šoka koji je, po njihovom mišljenju, pretrpela detetova svest, to su se oni zbog toga više brinuli: nevidljive traume su, po svoj prilici, najdublje. Čim bi Jona rekao da je zadovoljan sobom ili proteklim danom, njegovi roditelji, i inače uznemireni, naprosto bi se izbezumili. Obasipali bi ga dvostrukom pažnjom, tako da više nije bilo ničega što bi dete moglo poželeti.

Zahvaljujući toj navodnoj unesrećenosti, Jona je na kraju stekao odanog brata u ličnosti svog prijatelja Ratoa. Ratoovi roditelji su često pozivali sinovljevog malog školskog druga, žaleći ga zbog njegove nesrećne sudbine. Zbog njihovih sažaljivih reči, njihov sin, snažan i sportski nastrojen, poželeo je da uzme pod svoju zaštitu dete čijim se nehajnim uspesima već divio. Ta mešavina divljenja i popustljivosti bila je dobra osnova za jedno prijateljstvo koje je Jona prihvatao, kao i sve ostalo, sa ohrabrujućom prostodušnošću.

Kad je Jona, bez posebnog napora, završio studije, opet mu se ukazala srećna prilika da stekne dobar položaj u očevoj izdavačkoj kući, a, posrednim putem, i da otkrije svoje životno opredeljenje - slikarstvo. Kao prvi izdavač u Francuskoj, Jonin otac je smatrao da knjiga, više nego ikad, i to baš zbog krize u kulturi, ima budućnost. „Istorija pokazuje da što ljudi manje čitaju, to više kupuju knjige.” Prema tome, on je veoma retko čitao rukopise koje su mu donosili, i odlučivao se da ih objavi samo na osnovu piščeve ličnosti ili aktuelnosti njegove teme (s tog stanovišta, budući da je jedina vazda aktuelna tema bio seks, izdavač se naposletku specijalizovao za to), i jedina briga mu je bila da

zanimljivo prikaže knjige i obezbedi besplatnu reklamu. Jona je, dakle, istovremeno sa odeljenjem za čitanje rukopisa, dobio i mnogo slobodnog vremena koje je trebalo nečim ispuniti. Tako se susreo sa slikarstvom.

Prvi put u životu otkri neočekivanu, ali neiscrpnu strast. Uskoro posveti sve svoje dane slikanju tako da, i dalje bez iole napora, postade odličan u tom poslu. Izgledalo je da ga ništa drugo ne zanima i jedva da je uspeo da se oženi na vreme: slikarstvo ga je celog gutalo. Za bića i svakodnevnne životne okolnosti, imao je samo blagonaklon osmeh koji ga je oslobađao svake brige o njima. Moralo je da dođe do saobraćajne nesreće s motociklom, na kome je sedeo iza Ratoa, koji je prebrzo vozio, pa da se Jona, s desnom rukom napokon nepokretnom, u zavojima, moren dosadom, zainteresuje za ljubav. Bio je sklon da i u toj ozbiljnoj nesreći vidi povoljan uticaj svoje zvezde, jer da mu se to nije dogodilo, ne bi sebi dao vremena da pogleda Lujzu Pulen onako kako ona to zaslužuje.

Rato je, doduše, mislio da Lujza ne zaslužuje da je neko pogleda. Kako je sam bio nizak i zdepast, sviđale su mu se samo krupne žene. „Ne znam šta si našao na toj mravici”, govorio je. Lujza je doista bila sitna, mrke kože, crne kose i očiju, ali skladno građena i lepuškasta. Jona, krupan i stamen, razneživao se nad mravicom, tim pre što je ona bila prava vrednica. Neumorno delanje bilo je Lujzina vokacija. Takvo opredeljenje se srećno slagalo s Joninom sklonošću k mirovanju i prednostima koje ono pruža. Lujza se u prvi mah posvetila književnosti, barem dok je verovala da Jonu zanima izdavaštvo. Čitala je sve, bez reda, i za nekoliko nedelja mogla je da razgovara o svemu. Jona joj se divio i ocenio je da se konačno otarasio čitanja, pošto ga je Lujza dovoljno obaveštavala o svemu i omogućavala mu da sazna sve što je najbitnije u savremenim otkrićima. „Više ne treba kazati”, tvrdila je Lujza, „da je neko zao ili ružan, već da želi da bude zao ili ružan.” Ta nijansa je bila značajna, te je pretila opasnost da zbog nje, u najmanju ruku, kako je na to skrenuo pažnju Rato, bude osuđen ceo ljudski rod. Ali Lujza ga preseče, naglasivši da je ta istina, pošto je u isti mah podržavaju i ženska štampa i ljubici, i filozofski časopisi, univerzalna, pa ne podleže raspravljanju. „Nek vam bude”, reče Jona, koji smesta smetnu s uma to surovo otkriće da bi sanjario o svojoj zvezdi.

Lujza je digla ruke od književnosti kad je uvidela da Jonu jedino zanima slikarstvo. Smesta se posvetila likovnim umetnostima, obilazila je muzeje i izložbe, vodala je po njima i Jonu, koji nije baš preterano razumeo ono što slikaju njegovu

savremenici i zbog toga se, u svojoj umetničkoj jednostavnosti, osećao nelagodno. Ipak mu je prijalo što je tako dobro obavešten o svemu što se odnosi na njegovu umetnost. Doduše, sutradan bi zaboravio čak i ime slikara čija je dela video. Ali Lujza je bila u pravu kad ga je bespogovorno opominjala na jednu izvesnost koja joj je ostala iz njenog književnog perioda, a to je da se, u stvari, nikad ništa ne zaboravlja. Zvezda je, nema zбора, štitila Jonu, koji je tako mogao sebi da priušti, bez griže savesti, i izvesnost pamćenja i lagodnost zaborava.

Ali, blaga odanosti kojima ga je štedro obasipala Lujza svetlucala su svojim najlepšim plamom u Joninom svakodnevnom životu. Taj dobri anđeo ga je pošteđivao kupovine obuće, odeće i veša, koja svakom običnom čoveku skraćuje dane ionako kratkog života. Ona se odvažno starala o hiljadu izuma mašine za ubijanje vremena, od nerazumljivih obrazaca socijalnog osiguranja do uvek novih klauzula poreskog sistema. „Da”, govorio je Rato, „to mi je jasno. Ali ona ne može da ide kod zubara umesto tebe.” Ona nije išla kod zubara, ali je telefonirala i zakazivala posete u najzgodnije vreme; menjala je ulje u spaćeku, rezervisala hotel za letovanje, nabavljala ugaj za domaćinstvo; sama je kupovala poklone koje je Jona želeo da daruje, birala i slala cveće i još je nalazila vremena da, ponekih večeri, u Joninom odsustvu, skokne kod njega i pripremi mu krevet, da on ne bi morao da ga razmešta te noći pre spavanja.

Podjednako poletno, ušla je u taj krevet, a onda se pobrinula za susret s matičarem, gde je odvela Jonu dve godine pre no što je njegov dar bio konačno priznat, i upriličila svadbeno putovanje na kome su uspeali da obiđu sve muzeje.

Nije izostavila da pre toga nađe, i to u jeku stambene krize, stan u koji su se uselili po povratku. Zatim je proizvela, bezmalo jedno za drugim, dvoje dece, sina i ćerku, po svom planu koji je predviđao najviše troje, i koji je ispunila čim je Jona napustio izdavačku kuću da bi se isključivo bavio slikanjem.

Međutim, posle porođaja, Lujza se potpuno okrenula detetu, a kasnije deci. I dalje se trudila da pomaže mužu, ali joj za to nije ostajalo vremena. Zacelo joj je bilo krivo što zapostavlja Jonu, ali ju je njena odlučna priroda sprečila da se zamajava žaljenjem zbog toga. „Tim gore, svakom svoj razboj”, govorila je. Jona je, uostalom, izjavio da je oduševljen tim izrazom budući da je, kao svi umetnici njegovog doba, želeo da ga smatraju zanatlijom. Zanatlija je, dakle, bio malko zapostavljen i morao je sam sebi da

kupuje cipele. Ipak, mada je to bilo u prirodi stvari, Jona je opet bio sklon da u tome vidi nešto povoljno. Jeste da ga je obilaženje radnji stajalo truda, ali taj napor je bivao nagrađen jednim od onih časova samoće koja toliko doprinosi sreći bračnih parova.

Problem životnog prostora uveliko je nadmašio ove ostale probleme domaćinstva, pošto su se vreme i prostor smanjivali u isti mah. Rađanja dece, Jonin novi posao, stešnjenost u malom stanu i skromni mesečni prihodi koji su ih sprečavali da uzmu veći stan, nisu ostavljali mnogo prostora Lujzinom i Joninom dvojakom delanju. Stan se nalazio na prvom spratu jednog starog zdanja iz XVIII veka, u staroj prestoničkoj četvrti. Mnogi umetnici su stanovali u tom delu grada, verni načelu da, u umetnosti, traganje za novim mora da se odigrava u starom dekoru. Jona, koji je i sam delio to uverenje, uživao je što živi u toj četvrti.

A da je njihov stan bio star, bio je, nema šta. Međutim, neka sasvim moderna preuređenja dala su mu originalan izgled koji se sastojao u tome što je stan svojim stanarima nudio veliku zapreminu vazduha, uprkos maloj površini. Prostorije, neobično visokih stropova, i ukrašene prekrasnim prozorima, zacementirane, sudeći po njihovim velepnim proporcijama, bile namenjene raskošnim prijemima i svetkovinama. Ali, zbog neizbežne gradske prenaseljenosti, i potrebe za većom kirijom, naslednici prvih kućevlasnika bili su primorani da ispregrađuju preterano prostrane odaje i da na taj način povećaju broj stajskih odeljaka koje su po paprenoj ceni izdavali svom stadu kirajdzija. Ipak, nisu propuštali da naglase ono što su nazivali „značajnom kubaturom vazduha”. Ta je prednost bila neporeciva. Doduše, nju je trebalo pripisati jedino tome što vlasnici nisu bili u mogućnosti da pregrade prostorije i u visinu, a inače, ne bi se oni dvoumili da podnesu sve neophodne žrtve ne bi li ponudili koje pribežište više mladom naraštaju, u to doba neobično sklonom braku i rađanju dece. Kubatura vazduha nije, uostalom, imala samo prednosti. Imala je i jednu manu - otežavala je grejanje prostorija zimi, što je, nažalost, nateralo vlasnike da povećaju naknadu za grejanje. Leti, zbog velike zastakljene površine, svetlost je doslovce napastvovala stan: nije bilo žaluzina. Vlasnici su propustili da ih postavljaju, zacementirani visinom prozora i cenom stolarskih radova. Teške zavese su, na kraju krajeva, mogle da igraju istu ulogu, a nisu uopšte predstavljale problem u pogledu troškova, pošto su padale na teret samih zakupaca. Vlasnici, osim toga, nisu odbijali da zakupcima pomognu nudeći im po bagatelnim

cenama zavese iz sopstvenih dućana. Kućevlasnička čovekoljubivost je, u stvari, njihova Engrova violina. U svagdašnjem životu, ti novi kneževi prodavali su dekor-platno i pliš.

Jona je bio ushićen prednostima stana i zato se lako pomirio s njegovim manama. „Nek vam bude”, rekao je vlasniku u vezi s troškovima grejanja. Što se tiče zavesa, složio se s Lujzom, po čijem je mišljenju bilo dovoljno da ih stave u spavaću sobu, a da ostale prozore ostave gole. „Nemamo šta da krijemo”, govorila je ta čista duša. Jonu je posebno zanela prostorija čiji je strop bio tako visok da nije moglo biti ni govora o tome da se tu postavi neko osvetljenje. Ulazilo se pravo u tu sobu koja je uzanim hodnikom bila povezana sa druge dve, mnogo manje, koje su se nalazile u produžetku. Na kraju je bila kuhinja, a do nje kupatilo i jedna sobica odlikovana imenom „sala za tuširanje”. Ona je zapravo mogla da se provuče kao takva pod uslovom da se tu unese tuš, postavljen uspravno, i da stanari pristanu da se blagotvornom mlazu izlažu potpuno nepomični.

Doista izuzetna visina stropova i majušnost odaja činile su taj stan, sav u vratima i prozorima, neobičnom skupinom potpuno zastakljenih paralelopipeda, gde nameštaj nije imao na šta da se osloni, a ljudska bića, izgubljena u beloj i žestokoj svetlosti, izgledala su kao da, poput dečjih lutkica u bočici s vodom, leluju u nekom vertikalnom akvarijumu. Pored toga, svi prozori su gledali u dvorište, to jest, s male udaljenosti, u druge prozore istog stila iza kojih su se skoro smesta nazirale izdužene linije sledećih prozora koji su gledali u neko drugo dvorište. „To je kabinet sa ogledalima”, govorio je ushićeni Jona. Po Ratoovom savetu, odlučili su da im bračna soba bude u jednoj od malih odaja, pošto je trebalo da ona druga pruži utočište detetu koje je već bilo na putu. Velika soba je preko dana služila Joni kao atelje, a uveče i u vreme obeda kao zajednička soba i trpezarija. U najgorem slučaju se, uostalom, moglo jesti u kuhinji, pod uslovom da Jona, ili Lujza, nemaju ništa protiv da stoje. Rato je, sa svoje strane, napravio veliki broj domišljatih pomagala. Pomoću kliznih vrata, polica koje su se mogle spuštati i podizati, i stolova na rasklapanje, uspeo je da nadomesti nedostatak nameštaja, tako da je taj originalni stan još više ličio na kutiju sa iznenađenjima.

Ali kad su se sobe napunile slikama i decom, trebalo je bez odlaganja smisliti neki novi raspored. Dok im se nije rodilo treće dete, Jona je, u stvari, radio u velikoj sobi, Lujza je štrikala u maloj sobi, dok je dvoje mališana živelo na visokoj nozi u poslednjoj sobi, i vrzmalo se, koliko je to bilo moguće, po celom stanu. Zato odlučiše da novođeno

čedo smeste u jedno ćoške ateljea koje je Jona odvojio naređavši svoja platna jedna preko drugih u vidu paravana, što je imalo preimućstvo da je dete Joni bilo dovoljno blizu da ga čuje i da na taj način može da mu pritrči kad zakmeči. Uostalom, nikad nije bilo potrebe da Jona zbog toga napušta posao, Lujza je uspevala da to predupredi. Nije čekala da se dete rasplače da bi ušla u atelje, mada je to činila beskrajno pažljivo, hodajući na prstima. Jona, raznežen tolikom uviđavnošću, stade jednog dana uveravati Lujzu da nije toliko osetljiv i da može da radi i uz bat njenih koraka. Lujza odgovori da ona pazi i da ne probudi dete. Jona, pun divljenja prema materinskom srcu koje je ona time odala, slatko se nasmejao svojoj zabludi. Ujedno, nije smeo da prizna da ga Lujzini obazrivi ulasci više ometaju nego kad bi ona naprosto upala u sobu. Prvo zato što su duže trajali, a zatim što su podrazumevali jednu pantomimu u kojoj je Lujza, šireći ruke, malo zabacujući poprsje unazad, visoko izbacivala nogu ispred sebe, tako da je teško mogla da prođe neprimećeno. Ta je metoda čak bila u opreci s njenim navodnim namerama, pošto je pretila opasnost da Lujza svakog trena zakači neku od slika kojima je atelje bio zakrčen. Tada bi buka probudila dete, koje je izražavalo nezadovoljstvo u skladu sa svojim mogućnostima, uostalom popriličnim. Otac, oduševljen plućnim kapacitetom svog čeda, pritrčao bi da ga pomazi, u čemu bi ga ubrzo zamenila žena. Jona bi tada podigao svoja platna pa bi, s četkicom u ruci, ushićeno slušao sinovljeve uporni i neprikosnoveni glas.

To je ujedno bilo doba kad je Joni uspeh doneo mnogo prijatelja. Ti prijatelji su davali glasa o sebi telefonom, ili bi, nenajavljeni, banuli. Telefon koji su, kad su sve uzeli u obzir, stavili u atelje, često je zvonio, uvek na uštrb sna deteta čija se dreka mešala sa besomućnom zvonjavom telefona. Ako je Lujza u tom trenutku slučajno bila zauzeta ostalom decom, potrudila bi se da dotrči sve s njima, ali je najčešće zaticala Jonu kako u jednoj ruci drži dete, a u drugoj četkicu i telefonsku slušalicu koja mu prenosi srdaćan poziv na rućak. Jona je bio zadivljen što baš toliko žele da rućaju s njim, koji vodi sasvim obićne razgovore, ali je više voleo večernje izlaske da ne bi krnjio svoj radni dan. Nažalost, prijatelj je najčešće imao slobodnog vremena samo za rućak, i to za taj rućak: strašno mu je bilo stalo da to vreme provede baš sa dragim Jonom. Dragi Jona bi prihvatio: „Nek vam bude”, spuštao slušalicu: „Ala je ovaj ljubazan”, i vratio bi dete Lujzi. A onda bi nastavio rad koji je uskoro bivao prekinut zarad rućka ili večere. Tada je trebalo skloniti u stranu platna, razvući usavršeni sto i sedeti s mališanima. Za vreme jela,

Jona je jednim okom pogledavao na sliku na kojoj je tad radio i dešavalo mu se, barem u početku, da pomisli kako deca malo presporo žvaću i gutaju, zbog čega je svaki obed trajao čitavu večnost. Ali je pročitao u novinama da treba jesti polagano da bi se hrana dobro svarila, i otada je imao opravdanje da dugo uživa u svakom obedu.

Drugi put bi mu novi prijatelji došli u posetu. Rato je pak dolazio samo posle večere. Preko dana je bio u kancelariji, a osim toga, znao je da slikari rade pri dnevnoj svetlosti. Ali su novi Jona prijatelji skoro svi pripadali umetničkoj ili kritičarskoj bratiji. Jedni su nekad slikali, drugi će tek slikati, a treći su se, naposletku, bavili onim što je bilo ili što će biti naslikano. Svi su oni, nema zбора, davali visoko mesto umetničkim pregnućima i vajkali se što organizacija modernog sveta toliko otežava ostvarivanje tih pregnuća, bavljenje meditacijom, toliko neophodno umetniku. Oni su se vajkali zbog toga po celo bogovetno popodne, preklinjući Jonu da nastavi da slika, da se ponaša kao da njih nema, da bude potpuno slobodan s njima, jer oni nisu malograđani i znaju koliko je dragoceno vreme jednog umetnika. Jona, zadovoljan što ima prijatelje kadre da mu dopuste da radi dok su oni tu, vraćao se svojoj slici, ne prestajući da odgovara na pitanja koja su mu postavljali ili da se smeje dogodovštinama koje su mu pričali.

Zbog tolike prirodnosti, njegovi prijatelji su se sve komotnije osećali. Njihova razdraganost je bila toliko istinska da su zaboravljali da je vreme večeri. Deca su, međutim, imala bolje pamćenje. Dotrčala bi, umešala se u društvo, drala se, posetioći bi se njima pozabavili, pa su skakala s krila na krilo. Svetlost bi najzad počela da jenjava na kvadratu neba koji se video iz dvorišta, Jona bi spustio svoje četkice. Šta je drugo mogao nego da pozove prijatelje na ono što bi se zateklo od jela, i da nastave razgovor do kasno u noć, o umetnosti, naravno, ali pre svega o slikarima bez dara, plagijatorima ili šićardžijama, koji nisu bili prisutni. Jona je, međutim, voleo da ustaje rano i iskoristi prve časove svetlosti. Znao je da će to biti neizvodljivo, da doručak neće biti spreman na vreme, i da će i on sam biti umoran. Ali mu je ujedno bilo drago što je, za jedno veče, saznao stvari koje će mu svakako, mada na nevidljiv način, biti od koristi u njegovoj umetnosti. „U umetnosti se, kao ni u prirodi, ništa ne gubi”, govorio je on. „To je povoljan uticaj moje zvezde.”

Prijateljima bi se pokatkad pridružili i učenici: Jona je sad imao sledbenike. To ga je u prvi mah začudilo, pošto nije uviđao šta bi se moglo naučiti od njega koji je i sam sve

tek trebalo da otkrije. Umetnik u njemu, tumarao je po pomrčini; kako bi on mogao da nekog izvede na pravi put? Ali prilično brzo uvide da učenik nije obavezno neko ko teži da nešto nauči. Naprotiv, neko bi češće postajao učenik iz nekoristoljubivog uživanja da poučava svog učitelja. Otada je mogao da skromno prihvati tu preveliku čast. Jonini učenici su Joni nadugo i naširoko objašnjavali šta je naslikao, i zašto. Jona je tako otkrivao u svom delu svu silu namera koje su ga malkice iznenađivale, i mnoštvo stvari koje tu nije uneo. Verovao je da je siromah, a, zahvaljujući svojim učenicima, odjednom je postao bogat. Ponekad, pred tolikim dotad neznanim blagom, okrznuo bi ga prisnenak gordosti. „Ipak je to istina”, pomislio bi. „To lice, u zadnjem planu, samo se ono vidi. Ne razumem baš najbolje šta podrazumevaju pod takozvanom posrednom humanizacijom. No s tim efektom sam zbilja otišao prilično daleko.” Međutim, uskoro se, prebacivši ga na svoju zvezdu, otresao od tog umeća što ga je dovodilo u nepriliku: „To moja zvezda ide daleko”, govorio je. „Ja ostajem kraj Lujze i dece.”

Učenici su, doduše, imali drukčiju zaslugu: terali su Jonu na veću strogost prema samom sebi. Oni su ga toliko uzdizali u svojim besedama, a posebno u pogledu njegove svesti i snage njegovog rada, da mu posle toga nijedna slabost više nije bila dozvoljena. Tako je odustao od svoje stare navike da pogricka komadić šećera ili parče čokolade kad završi neki teži deo, a pre nego što nastavi da radi. Da je bio sam, on bi, uprkos svemu, u potaji podlegao toj slabosti. Ali je njegov moralni napredak potpomagalo bezmalo neprestano prisustvo njegovih učenika i prijatelja, jer se pomalo ustezao da pred njima gricka čokoladu i, uostalom, nije mogao da njihov zanimljiv razgovor prekida zbog nekih svojih beznačajnih bubica.

Povrh toga, učenici su zahtevali da on ostane veran svojoj estetici. Jona, koji je dugo okapavao, dok ga, povremeno, ne bi obasjala kratkotrajna munja, pa bi se stvarnost tada pomaljala pred njegovim očima u nekoj devičanskoj svetlosti, imao je sasvim maglovitu predstavu o svojoj estetici. Njegovi učenici su, za razliku od njega, imali o tome više mišljenja, protivrečnih i kategoričnih; s tim se, bogme, nisu šalili. Jona bi voleo, ponekad, da prizove hirovitost, tu skromnu prijateljicu umetnika. Ali kad bi se njegovi učenici stali mrštiti pred nekim platnima koja su odstupala od njihove zamisli, to bi ga nateralo da porazmisli o svojoj umetnosti, što je bio čist čar.

Osim toga, učenici su pomagali Joni i time što su ga terali da daje svoje mišljenje o

njihovim ostvarenjima. Nije mogao da prođe ni jedan jedini dan, a da mu oni ne donesu neko tek započeto platno, koje bi njegov tvorac postavio između Jone i slike na kojoj on u tom trenutku radi, ne bi li svoj započeti rad prikazao pod najboljim osvetljenjem. Trebalo je da Jona da svoje mišljenje. Do tog vremena, on se uvek potajno stideo što je krajnje nesposoban da oceni neko umetničko delo. Izuzev šačice slika koje su ga bacale u zanos, i očigledno neveštih mazarija, sve ostalo mu se činilo podjednako zanimljivo i ostavljalo ga podjednako ravnodušnim. Bio je, dakle, prinuđen da stvori nekakav arsenal sudova, tim raznolikiji što su njegovi učenici, kao i svi umetnici iz prestonice, u krajnjoj liniji imali nekog dara i što je morao, kad bi oni bili prisutni, da izrazi prilično raznovrsne nijanse da bi svakog zadovoljio. Ta srećna obaveza ga je, dakle, naterala da izgradi svojevrstan rečnik, kao i stavove o umetnosti kojom se bavio. Zbog tog napora ipak nije ništa izgubio od svoje urođene dobronamernosti. Brzo je uvideo da učenici od njega ne očekuju kritiku, jer ne bi znali šta bi s njom, već samo ohrabrenje i, ako je moguće, pohvale. Jedino je bilo neophodno da te pohvale budu različite za svakog od njih. Jona se više nije zadovoljavao da bude ljubazan, kao obično. Bio je ljubazan s puno dovitljivosti.

Tako je Jona provodio vreme, slikajući usred svojih prijatelja i učenika, koji bi posedali oko njega na stolice raspoređene u koncentričnim krugovima oko slike na štafelaju. Često bi se, isto tako, i susedi pojavili na prozorima preko puta, pridružujući se njegovoj publici. On je raspravljao, razmenjivao gledišta, razgledao platna koja su mu pokazivali, osmehivao se Lujzi u prolazu, tešio decu i srdačno odgovarao na telefonske pozive, nikad ne ispuštajući iz ruke četkicu kojom bi, s vremena na vreme, nešto macnuo na započetoj slici. U izvesnom smislu, život mu je doista bio ispunjen, svi časovi su bili sadržajni, i on je zahvaljivao sudbini što ga je poštedela dosade. S druge strane, trebalo je mnogo poteza četkicom da bi se ispunila slika, i on bi ponekad mislio kako i u dosadi ima nečeg dobrog, pošto se od nje čovek može izbaviti besomučnim radom. Jonino stvaranje je, međutim, sve sporije odmicalo što su mu prijatelji bivali zanimljiviji. Čak i u retkim časovima kad je bio potpuno sam, osećao se suviše umornim da bi dvostruko zapeo. I u tim časovima, jedino je mogao da sanjari o novoj organizaciji koja bi pomirila radosti prijateljstva i čari dosade.

Zato je otvorio srce Lujzi, koja se pak brinula što soba postaje pretesna za dvoje

starije dece koja rastu. Ona predloži da ih smeste u veliku sobu, ali prikrivši krevete nekim zaklonom, a da bebu premeste u malu sobu u kojoj je ne bi budio telefon. Kako beba takoreći ne zauzima mesta, Jona bi mogao da malu sobu pretvori u atelje. U velikoj bi tada, preko dana, primali goste, Jona bi mogao da ide tamo-amo, da svrati da vidi prijatelje ili da radi, siguran da će njegova potreba za osamljivanjem biti shvaćena. Povrh toga, pošto stariju decu uveče treba staviti da spavaju, time bi se skratile večernje sedeljke. „Divno“, rekao je Jona, kad je razmislio o tome. „A zatim“, rekla je Lujza, „ako tvoji prijatelji budu ranije odlazili, mi ćemo se malo više viđati.“ Jona je pogleda. Senka tuge preletela je Lujzinim licem. Dirnut, on je privi na grudi, poljubi je s najvećom nežnošću. Ona se prepusti i, za trenutak, bili su srećni kao na početku braka. Ali ona se trže: možda je soba premala za Jonu. Lujza dograbi metar na sklapanje i oni otkriše da je on, usled zakrčenosti sobe njegovim platnima i platnima njegovih učenika, kudikamo brojnijim, radio na prostoru jedva većem od onog koji bi ubuduće bio njegov. Jona, ne časeći časa, poče da se seli.

Njegov ugled je, srećom, sve više rastao što je on manje radio. Svaka njegova izložba je bila željno iščekivana i unapred veličana. Doduše, mali broj kritičara, među kojima i dvojica stalnih posetilaca ateljea, ublažio je toplinu svojih prikaza izvesnim ogradama. Ali je ozlojeđenost učenika nadoknadila, pa i više od toga, tu malu nevolju. Naravno, tvrdili su ovi poslednji sa uverenjem, oni platna iz prvog perioda stavljaju iznad svega, ali sadašnja istraživanja pripremaju pravu revoluciju. Jona je sebi zamerao što bi ga svaki put kad bi dizali u nebo njegova prva dela obuzela laka razdraženost, pa je toplo zahvaljivao. Jedino je Rato gundao: „Čudnih li stvorova! Oni te vole kao kip, nepomičnog. Po njima, zabranjeno je živeti!“ Ali Jona je branio svoje učenike: „Ne možeš ti to da shvatiš, jer ti, ti voliš sve što ja radim.“ Rato se smejao: „Pobogu! Ne volim ja tvoje slike. Ja volim tvoje slikarstvo.“

Slike su se, u svakom slučaju, i dalje dopadale, i posle jedne izložbe koja je naišla na topao prijem, trgovac sam predloži da Joni poveća mesečnu apanažu. Jona prihvati, i izrazi mu svoju zahvalnost. „Kad vas čovek čuje, pomislio bi da vi pridajete značaj novcu.“ Toliko dobrodušnosti osvoji slikarevo srce. Ipak, kad je zatražio od trgovca dozvolu da dâ jednu sliku za prodaju u dobrotvorne svrhe, ovaj se zabrinu da li je u pitanju isplativo dobročinstvo. Jona to nije znao. Trgovac onda predloži da se i dalje

pošteno drže odredbi ugovora koji njemu daje isključivo pravo na prodaju slika. „Ugovor je ugovor”, reče on. „Po njemu, davanje slika u dobrotvorne svrhe nije predviđeno.” - „Nek vam bude”, odgovori slikar.

Nova organizacija je Joni donela samo zadovoljstvo. Mogao je, u stvari, da se osami dovoljno često da bi stigao da odgovori na brojna pisma koja je sada dobijao i koja, iz ućtivosti, nije mogao da ostavi bez odgovora. Jedna su se odnosila na Joninu umetnost, druga, kudikamo brojnija, na ličnost samog pismopisca, bilo da je želeo ohrabrenje za svoju sklonost prema slikarstvu, bilo da je tražio savet ili finansijsku pomoć. Kako se Jonino ime često pojavljivalo u štampi, to su ga, kao i sve ostale, saletali da digne svoj glas protiv nepravdi koje moraju da ozlojede čoveka. Jona je odgovarao, pisao o umetnosti, zahvaljivao, savetovao, odrekao bi se kupovine kravate da bi poslao malu pomoć i, naposletku, potpisivao pravedne proteste kad bi mu to zatražili. „Sada se baviš politikom? Ostavi to piscima i ružnim curama”, govorio je Rato. Ne, on je potpisivao samo proteste koji nisu stranački obojeni. Međutim, svi su se pozivali na takvu krasnu nezavisnost. Nedeljama je Jona išao sa džepovima naduvenim od pisama na koja nije stizao da odgovori, a nova su ga stalno zasipala. Odgovarao je na ona najhitnija, koja su uglavnom stizala od neznanaca, ostavljajući za neka bolja vremena ona koja su iziskivala da na njih odgovori natenane, to jest pisma prijatelja. Od tolikih obaveza, nije mogao, u svakom slučaju, da slobodno luta, da bude bezbrižnog srca. Stalno je imao osećaj da u svemu kasni, i stalno se osećao krivim, čak i kad bi radio, što mu se dešavalo s vremena na vreme.

Lujza je imala sve više posla oko dece i padala je s nogu da bi stigla da obavi sve, što bi, u drukčijim okolnostima, on sam mogao da uradi u kući. On je zbog toga patio. Na kraju krajeva, on je radio iz zadovoljstva, a njoj je zapao najgori deo. To bi mu naročito bivalo jasno kad bi ona otišla u kupovinu. „Telefon!”, dreknulo bi najstarije dete, i Jona bi ostavio svoju sliku, pa bi joj se mirna srca vratio, prihvativši još jedan poziv. „Račun za gas!”, urlao je poštar na vratima koja mu je jedno od dece otvorilo. „Evo. Evo.” Kad bi Jona spustio slušalicu, ili zatvorio vrata, neki prijatelj, ili učenik, pokatkad i obojica, pratili bi ga do sobice da završe započeti razgovor. Malo-pomalo, svi počеше da se u hodniku osećaju kao kod kuće. Stajali bi tu, ćaskali među sobom, uzimali izdaleka Jonu za svedoka, ili bi pak za časak upali u sobicu. „Ovde vas čovek barem može malko videti, i to

na miru!", uzvikivali bi oni koji su ulazili. Jona bi se raznežio: „Pravo kažete. U krajnjoj liniji, više se i ne viđamo.” Bilo mu je jasno da razočarava one s kojima se ne viđa, i to ga je rastuživalo. Često su bili u pitanju prijatelji s kojima bi se rado sastao. Ali za to nije bilo vremena, nije mogao da pristaje na sve. To je ujedno škodilo i njegovom ugledu. „Pogordio se”, govorili su, „otkako je uspeo. Više se ni s kim ne viđa.” Ili pak: „Nikog on ne voli, osim sebe.” Ne, on je voleo slikarstvo, Lujzu i decu, Ratoa i još ponekog, a prema svima je osećao simpatiju. Ali život je kratak, vreme juri, a njegova energija nije bila neiscrpna. Bilo je teško slikati svet, i ljude, i u isti mah živeti s njima. Nije mogao da se žali niti da objašnjava svoju prezauzetost. Jer onda bi ga potapšali po ramenu: „Ah! Srećkoviću! To je cena slave!”

Prema tome, pošta se gomilala, učenici nisu dopuštali ni najmanji predah, a sada su naveliko počeli da dolaze ljudi iz otmenog društva; Jona je, uostalom, uvažavao to što se oni zanimaju za slikarstvo, mada bi mogli, kao toliki drugi, da luduju za engleskom kraljevskom porodicom ili za kafanama s gastronomskim specijalitetima. Ako ćemo pravo, to su prvenstveno bile žene iz otmenog društva, koje je krasila velika jednostavnost u ponašanju. Doduše, one same nisu kupovale slike, već su dovodile svoje prijatelje, u nadi, često izneverenoj, da će ih oni kupiti umesto njih. Ali su zato pomagale Lujzi, pre svega pripremajući čaj za goste. Šolje su prelazile iz ruke u ruku, od kuhinje do velike sobe, a zatim se vraćale da se prizemlje u malom ateljeu gde je Jona, okružen šaćicom prijatelja i posetilaca, kojih je bilo taman dovoljno da ispune sobu, nastavljao da slika, sve dok nije morao da odloži četkicu i uzme, pun zahvalnosti, šolju koju je neka fascinantna osoba posebno napunila za njega.

Pio je čaj, gledao skicu koju mu je neki učenik upravo stavio na štafelaj, smejavao se s prijateljima, a onda je, usred toga, zamolio nekog od njih da bude tako ljubazan da preda na poštu svežanj pisama koje je te noći napisao, pridigao je mališana koji mu je uleteo među noge, pozirao nekom fotografu, a onda „Jona, telefon!”, vitlao je šoljom, izvinjavao se, krčio sebi put kroz masu sveta koja je preplavila njegov hodnik, vraćao se da islika neki delić slike, zastao da odgovori onoj fascinantnoj da će joj, svakako, uraditi portret, i vraćao se svom štafelaju. Radio je, ali opet, „Jona, potpiši ovde!” - „Šta je sad?”, upitao je, „Poštar?” - „Ne, robijaši iz Kašmira.” - „Evo, evo!” Tada je otrčao do vrata da primi jednog mladog prijatelja ljudskog roda, zabrinuto pitao da li je tu reč o politici,

potpisao je, pošto su ga sasvim umirili u tom pogledu, uz pridiku o obavezama koje proizlaze iz povlastica koje on ima kao umetnik, i ponovo izašao da mu predstave, mada nije uspeo da razazna njihova imena, novoprosavljenog boksera i najvećeg dramskog pisca neke strane zemlje. Dramski pisac je pet minuta stajao pred njim, izražavajući tronutim pogledima ono što mu njegovo neznanje francuskog nije dopuštalo da kaže jasnije, dok je Jona klimao glavom sa iskrenom simpatijom. Na sreću, tu bezizlaznu situaciju razrešio je iznenadni upad najnovijeg zavodljivog propovednika koji je želeo da bude predstavljen velikom slikaru. Jona, kome je to bilo drago, rekao je da mu je drago, opipao veliki svežanj pisama u džepu, dograbio četkicu nameravajući da doradi jedan deo slike, ali je najpre morao da zahvali na paru setera koje su mu tog trenutka doveli, da ih odvede i smesti u bračnu sobu, da se vrati da prihvati darodavkin poziv na ručak, ponovo je izašao na Lujzino zapomaganje pa ih je, ustanovivši, bez trunke sumnje, da seteri nisu dresirani da žive u stanu, odveo u salu za tuširanje, gde su oni toliko neumorno arlaukali da ih više nisu primećivali. S vremena na vreme Jona bi, iznad glava posetilaca, uhvatio Lujzin pogled i činilo mu se da je taj pogled tužan. Najzad je danu došao kraj, posetioци su se opraštali, poneki su se još malo zadržali u velikoj sobi i razneženo gledali kako Lujza stavlja decu na spavanje, dok joj je ljubazno pomagala jedna elegantna dama sa šeširom, koja je jadikovala što uskoro mora da se vrati u svoju luksuznu kuću, gde život, rasplinut na dva sprata, ima toliko manje prisnosti i topline nego kod Joninih.

Jedne subote posle podne, Rato dođe i donese Lujzi genijalno smišljeno sušilo za rublje koje se moglo okačiti o kuhinjski strop. Stan je vrio kao košnica, a u sobici nađe Jonu, okruženog znalcima, koji je slikao psetodavku, dok je njega samog slikao jedan zvanični umetnik. Tu je sliku, po Lujzinim rečima, poručila država. „Biće to *Umetnik na delu*.” Rato se povuče u jedan ćošak da bi posmatrao prijatelja, vidno zanetog slikanjem. Jedan od „znalaca”, koji nikad nije video Ratoa, naže se k njemu: „Hm”, reče on, „ne izgleda loše!” Rato ne odgovori. „I vi slikate”, nastavi posetilac. „I ja. E pa dobro, verujte mi, on više nije ono što je bio.” - „Već?”, upita Rato. „Da. To vam je uspeh. Uspehu ne možete odoljeti. S njim je gotovo.” - „Više nije ono što je bio, ili je s njim gotovo?” - „Umetnik koji više nije ono što je bio, gotov je. Vidite i sami, on više nema šta da slika. Sad slikaju njega, pa će ga okačiti na zid.”

Docnije, usred noći, u bračnoj sobi našli su se Lujza, Rato i Jona, Jona je stajao, a njih dvoje su sedeli na jednom kraju kreveta, i ćutali su. Deca su spavala, psi su bili u pansionu za pse na selu, Lujza je baš oprala brdo sudova, koje su Jona i Rato obrisali, umor ih je sve sustigao. „Uzmite služavku”, rekao je Rato gledajući hrpu tanjira, ali Lujza na to setno reče: „Gde bismo je smestili?” Prema tome, ćutali su. „Jesi li zadovoljan?”, upita najednom Rato. Jona se osmehnu, ali je delovao kao da mu je svega dosta. „Da, svi su zlatni prema meni.” - „Ne”, reče Rato, „budi oprezan. Nisu svi dobri.” - „Ko?” - „Tvoji prijatelji slikari, recimo.” - „Znam”, reče Jona. „Ali mnogi umetnici su takvi. Oni nisu sigurni da postoje, čak ni oni najveći. Onda traže dokaze za to, osuđuju. To ih snaži, to je nekakav početak postojanja. Oni su sami!” Rato je odmahivao glavom. „Veruj mi”, reče Jona, „ja ih poznajem. Njih treba voleti.” - „A ti”, reče Rato, „ti, znači, postojiš? Ti nikad ni o kome ne kažeš ništa ružno.” Jona poče da se smeje: „Oh! I ja o njima često pomislim nešto ružno. Samo, ja to zaboravim.” A onda se uozbilji: „Ne, nisam siguran da postojim. Ali da ću postojati, u to sam siguran.”

Rato zapita Lujzu šta ona misli o tome. Ona izroni iz svog umora pa reče da je Jona u pravu: mišljenje njihovih posetilaca nije važno. Jedino je važan Jonin rad. A ona jasno oseća da mu dete smeta. Ono, uostalom, raste, moraće da kupe kauč, koji će zauzeti mnogo mesta. Sta da rade, dok ne nađu veći stan! Jona je gledao bračnu sobu. Naravno, to nije idealno, krevet je preširok. Ali ta soba je preko celog dana prazna. On to reče Lujzi, koja se dade u razmišljanje. U sobi bar niko ne bi uznemiravao Jonu; ipak se ne bi usudili da se izvale na njihov bračni krevet. „Šta vi kažete na to?”, upita sad Lujza Ratoa. Rato je gledao Jonu. Jona se zagledao u prozore preko puta. A onda podiže pogled k nebu bez zvezda, i ode da navuče zavese. Kad se vratio, osmehnu se Ratou, i sede kraj njega, na krevet, ne rekavši ništa. Lujza, očigledno baldisala od umora, izjavi da ide da se istušira. Kad dvojica prijatelja ostadoše sami, Jona oseti kako Ratoovo rame dodiruje njegovo. Jona ga ne pogleda, ali reče: „Ja volim da slikam. Želeo bih da slikam celog života, danju i noću. To je sreća, zar ne?” Rato ga nežno pogleda: „Da”, reče on, „to je sreća.”

Deca su rasla i Jona je bio srećan što su vesela i snažna. Išla su u školu, i vraćala se u četiri sata. Jona je ipak mogao da uživa u njima subotom posle podne, četvrtkom, a isto tako, i po ceo dan za vreme čestih i dugih raspusta. Još nisu bila dovoljno velika da se

mirno igraju, ali su imala dovoljno snage da ispune stan svojim čarkama i svojim smehom. Trebalo je umirivati ih, pretiti im, ponekad ih tobože istući. Takođe je trebalo prati veš, čistiti, prišivati dugmad. Lujza nije više bila u stanju da sve to sama postigne. Pošto nisu mogli da obezbede smeštaj služavci, pa čak ni da je uvedu u atmosferu prisnosti u kojoj su živeli, Jona predloži da pozovu u pomoć Lujzinu sestru, Rozu, udovicu s jednom ćerkom. „Da”, reče Lujza, „s Rozom se nećemo ustezati. Reći ćemo joj da ide kad nam to bude odgovaralo.” Jona se radovao tom rešenju kojim će biti olakšan Lujzin život, kao i njegova savest, koju je mučio ženin umor. Olakšanje je bilo tim veće što je sestra često dovodila ćerku kao ispomoć. I jedna i druga su imale najbolje srce na svetu; po prirodi čestite, plenile su svojim poštenjem i nekoristoljubivošću. Činile su i nemoguće da pomognu domaćinstvu, ne štedeći vremena. U tome im je bila od pomoći čamotinja njihovih usamljeničkih života i uživanje u prijatnom boravku kod Lujze. Kao što su predvideli, niko se nije ustezao i obe rođake su se, od prvog dana, baš osećale kao kod kuće. Velika soba je postala prostorija za zajednički boravak, u isti mah trpezarija, soba za peglanje veša i dečje obdanište. U malu sobu, u kojoj je spavalo najmlađe dete, natrpali su slike i uneli jedan poljski krevet u kome je Roza ponekad spavala, kad bi došla bez ćerke.

Jona je boravio u bračnoj sobi i radio u prostoru između kreveta i prozora. Jedino je morao da sačeka da, posle dečje sobe, sprema i tu sobu. Posle toga, više ga nisu uznemiravali, osim da uzmu neki komad rublja: jedini orman u kući zapravo se nalazio u toj sobi. Što se pak tiče posetilaca, iako manje brojni, i oni su se tu odomaćili i, mada se Lujza nadala da se to neće desiti, nisu se libili da se izvale na bračni krevet da bi ugodnije ćaskali s Jonom. Isto tako su i deca dolazila da poljube oca. „Pokaži nam sliku”, i Jona bi im pokazivao sliku koju je slikao i nežno ih ljubio. Kad bi otišla, osećao je da mu ona ispunjavaju celo celcato srce, potpuno, bezrezervno. Bez njih, za njega bi jedino postojale praznina i pustoš. Voleo ih je koliko i slikanje, zato što su, jedina na svetu, ona bila živa kao ono.

Ipak, Jona je manje radio, ni sam ne znajući zašto. I dalje se trudio, ali mu je sada bilo teško da slika, čak i u trenucima samoće. Te trenutke je provodio zureći u nebo. Uvek je on bio rasejan i zamišljen, a sad je postao sanjalica. Razmišljao je o slikarstvu, o svom životnom opredeljenju, umesto da slika. I dalje je sebi govorio: „Ja volim da

slikam”, a ruka koja je držala četkicu visila mu je uz telo, dok je on slušao neki radio u daljini.

U isto vreme, počeo je da mu opada ugled. Donosili su mu prikaze od kojih su jedni bili puni uzdržanosti, drugi nepovoljni, a neki toliko zloradi da mu se srce stezalo. Ali on je sebi govorio da će biti neke vajde i od tih napada, jer će ga to naterati da bolje radi. Oni koji su ga i dalje posećivali, ophodili su se prema njemu s manje uvažavanja, kao prema starom prijatelju s kojim ne treba da se ustežu. Kad bi on hteo da se vrati slikanju, „Ma hajde”, govorili su oni, „biće vremena za to!” Jona je osećao da su ga, u neku ruku, već prisvojili kao nekog ko je, kao i oni, doživeo poraz. Ali, u drugom smislu, u toj novoj solidarnosti bilo je nečeg blagotvornog. Rato je slegao ramenima: „Suviše si glup. Oni te nimalo ne vole.” - „Sada me malčice vole”, odgovarao je Jona. „I malo ljubavi je nešto ogromno. Nije važno kako je čovek zadobije!” Nastavio je, znači, da razgovara, da piše pisma i da slika, kako je mogao. S vremena na vreme, istinski je slikao, naročito nedeljom posle podne, kad bi deca izašla s Lujzom i Rozom. Uveče se radovao što je malo odmakao sa slikom na kojoj je radio. U to doba, slikao je nebo.

Onog dana kad mu je trgovac stavio do znanja da, zbog osetno manje prodaje, mora da mu smanji mesečnu apanažu, Jona se složio s njim, ali se Lujza zabrinula. Bio je septembar, trebalo je odenuti decu za početak školske godine. Ona se sama baci na posao, sa uobičajenom hrabrošću, ali je to uskoro premašilo njene snage. Roza, koja je umela da ponešto popravi ili da prišije dugme, nije bila krojačica; ali je jedna rođaka njenog muža to bila; ona dođe da pomogne Lujzi. S vremena na vreme, smestila bi se u Joninu sobu, na jednu stolicu u ćošku, i ta ćutljiva osoba bi tu, uostalom, mirno sedela. Toliko mirno, da Lujza predloži Joni da naslika *Radnicu*. „Dobra ideja”, reče Jona. Pokuša, pokvari dva platna, a onda se vrati započetoj slici neba. Sutradan se dugo šećkao po stanu i razmišljao, umesto da slika. Jedan učenik, ljut kao ris, dođe da mu pokaže jedan dugačak članak, koji on inače ne bi pročitao, iz kog je saznao da je njegovo slikarstvo u isti mah precenjeno i zastarelo; trgovac mu je telefonirao da mu ponovo izrazi svoju zabrinutost opadajućom krivuljom prodaje. Jona je ipak nastavio da razmišlja i da sanjari. Reče učeniku da u tom članku ima istine, ali da on, Jona, može da računa na još mnogo godina rada. Trgovcu je odgovorio da razume njegovu zabrinutost, ali da je ne deli. Pred njim je novo, doista veliko delo; sve će početi iz početka. Govoreći to, osećao je

da govori istinu i da je njegova zvezda i dalje s njim. Biće dovoljno da se bolje organizuje.

Sledećih dana, pokušavao je da slika u hodniku, potom u sali za tuširanje, pri električnom svetlu, a onda u kuhinji. Ali, po prvi put, smetali su mu ljudi na koje je svuda naletao, oni koje je jedva poznao, i njegovi najbliži, koje je voleo. Za neko vreme, prestao je da radi i dao se na razmišljanje. Slikao bi napolju, u prirodi, da mu je godišnje doba išlo na ruku. Nažalost, počinjala je zima, bilo je teško slikati pejzaž pre proleća. Ipak je pokušao: hladnoća mu je prodirala do kostiju. Nekoliko dana je živeo sa svojim platnima, najčešće sedeći kraj njih, ili stojeći pored prozora. Više nije slikao. Onda je stekao naviku da ujutru izlazi. Zadao bi sebi da skicira neki detalj, neko drvo, nagnutu kuću, profil primećen u prolazu. Na kraju dana bi se ispostavilo da ništa nije uradio. Međutim, i najmanje iskušenje, novine, neki susret, topla kafana, sve ga je to privlačilo. Svake večeri, neumorno je davao valjane izgovore svojoj nečistoj savesti, koja ga je stalno mučila. Slikaće on, sasvim sigurno, i to će slikati bolje posle tog naizgled jalovog perioda. To ispotiha sazreva u njemu, to je sve, a iz tih tmurnih magluština ponovo će zasjati njegova zvezda, blistavo čista i svetluca. U međuvremenu, više nije izbivao iz kafana. Otkrio je da alkohol izaziva u njemu isti zanos kao oni dani ispunjeni predanim radom, u vreme kad je mislio na svoju sliku s nežnošću i toplinom kakve je još jedino osećao prema svojoj deci. Posle drugog konjaka, ponovo bi prepoznao u sebi ono silno uzbuđenje koje ga je u isti mah činilo gospodarem i slugom sveta. On je, u tome, naprosto uživao, dangubeći, dokonih ruku, ne prenoseći ga u neko delo. Ali to je bilo najsličnije onoj radosti za koju je živeo, pa je sada sate i sate provodio po zadimljenim i bučnim kafanama, sedeći i sanjareći.

Ipak je izbegavao mesta i četvrti u koje su navraćali umetnici. Kad bi naišao na nekog poznanika koji bi mu govorio o njegovom slikarstvu, uspaničio bi se. Imao je želju da pobegne, to je bilo očigledno, a onda bi doista i pobegao. Znao je šta govore čim ode: „Uobražava da je Rembrant”, i sve se nelagodnije osećao. Više se nije osmehivao, a njegovi nekadašnji prijatelji su na osnovu toga došli do neobičnog ali neminovnog zaključka: „Čim se ne osmehuje, znači da je veoma zadovoljan sobom.” Znajući to, sve više ih je izbegavao i bivao sve smrknutiji. Bilo mu je dovoljno da, ušavši u neku kafanu, ima osećaj da ga je prepoznao neko od prisutnih pa da mu padne mrak na oči. Za trenutak bi zastao, pun nemoći i čudnovate tuge, krijući iza neprobojnog lica svoj nemir,

ali i silnu i naprasnu potrebu za prijateljstvom. Pomislio bi na Ratoov pogled pun dobrote i naglo bi izašao. „Kakva njuška!“, reče jednog dana neko blizu njega, u trenutku kad je tako izleteo iz kafane.

Sad je zalazio samo u četvrti udaljene od centra, gde ga niko nije poznao. Tamo je mogao da razgovara, da se osmehuje, vraćala mu se dobrodušnost, niko ga ništa nije pitao. Stekao je nekoliko prijatelja, koji nisu bili naročito zahtevni. Posebno mu je prijalo društvo jednog od njih, koji ga je posluživao u staničnom bifeu u koji je često navraćao. Taj kelner ga je pitao čime se bavi u životu. „Ja sam slikar“, odgovorio je Jona. „Slikar umetnik ili moler?“ - „Umetnik.“ - „To je, bogme, teško“, rekao je kelner. I više nisu doticali to pitanje. Da, to je bilo teško, ali Jona će izaći s tim na kraj, čim bude smislio kako da organizuje svoj rad. Provodeći besciljno dane i pijući gde stigne, sklopio je i neka druga poznanstva, a žene su mu pomagale. Mogao je da razgovara s njima, pre i posle ljubavi, a pogotovu da se malčice hvališe, one su ga razumele, čak i kad mu ne bi poverovale. Ponekad bi mu se učinilo da mu se vraća negdašnja snaga. Jednog dana, pošto ga je u tome osokolila jedna od njegovih prijateljica, on donese odluku. Vrati se kući, ponovo pokuša da radi, u sobi, pošto krojačica nije bila tamo. Ali posle jednog sata, skloni platno, osmehnu se Lujzi i ne videći je, i izađe. Celog dana je pio a noć je proveo kod prijateljice, uostalom nesposoban da je poželi. Ujutru ga dočeka Lujza, slika i prilika bola, izobličena lica. Htela je da zna da li je spavao s tom ženom. Jona reče da nije, pošto je bio pijan, ali da je, ranije, spavao s nekim drugim ženama. I prvi put, dok mu se srce cepalo, on na Lujzinom licu ugleda onaj izraz utopljenice kakav izazivaju iznenađenje i prekomerje bola. On tada shvati da sve to vreme nije ni pomislio na nju i postide se zbog toga. Zamoli je da mu oprost, s tim je svršeno, od sutra će opet sve biti kao ranije. Lujza nije bila u stanju da govori i okrenula se da sakrije suze.

Sutradan, Jona izađe veoma rano. Padala je kiša. Vratio se, pokisao kao miš, noseći hrpu dasaka. U stanu, dvojica starih prijatelja, koji su navratili da čuju novosti, pili su kafu u velikoj sobi. „Jona menja stil. Sada će slikati na drvetu!“, rekoše oni. Jona se osmehivao: „Nije to. Ali počinjem nešto novo.“ Ode u hodničić koji je vodio u salu za tuširanje, kupatilo i kuhinju. Zastade u delu gde su se dva hodnika sekla pod pravim uglom i dugo je posmatrao visoke zidove koji su se pružali do mračnog stropa. Bile su mu potrebne merdevine, pa ode da ih potraži od kućepaziteljke.

Kad se vratio u stan, broj gostiju se u međuvremenu beše povećao, pa je, da bi uspeo da dođe do kraja hodnika, morao da se izbori sa srdačnošću svojih posetilaca, ushićenih što ga ponovo vide, i s pitanjima kojima su ga obasuli njegovi. Baš u tom trenutku, njegova žena je izlazila iz kuhinje. Jona spusti merdevine i čvrsto je zagrlji. Lujza ga je gledala. „Molim te, nemoj to ponovo da radiš.” - „Ne, ne”, rekao je Jona. „Slikaću. Moram da slikam.” Ali se činilo da se obraća samom sebi, pogled mu je bio negde drugde. Bacio se na posao. Napravi daščanu podlogu, pregradivši tako hodnik negde na polovini visine ta dva zida, da bi dobio neku vrstu uzanog, mada dubokog sopčeta. Pomogavši se merdevinama, Jona se tada uhvati za daščanu pregradu, proveravajući čvrstinu gradnje, i, viseći tako, nekoliko puta se podiže i spusti pomoću ruku. A onda se umeša među goste i svi se obradovaše što je tako srdačan prema njima. Uveče, kad se kuća manje-više ispraznila, Jona uze petrolejku, stolicu, jedan taburet i jedan ram. Sve to podiže u svoj novi sobičak, pod znatiželjnim pogledima triju žena i dece. „Eto”, reče on odozgo, iz svoje kućice za ptice, „ovde ću raditi i neću nikom smetati.” Lujza ga upita da li je siguran u to. „Ma da”, reče on, „ne treba mi mnogo mesta. Biću slobodniji. Neki veliki slikari su slikali pri svetlosti sveće, i...” - „Da li je pod dovoljno čvrst?” - „Jeste. Ne brini”, reče Jona, „ovo je veoma dobro rešenje.” I ponovo siđe.

Sutradan, u ranu zoru, on se uspenetra u svoj sobičak, sede, stavi ram na taburet naslonivši ga na zid, i stade čekati, ne upalivši petrolejku. Jedinii zvuci koje je jasno čuo dopirali su iz kuhinje i kupatila. A sve ostalo što se čulo, posete, zvonjava na ulaznim vratima ili zvrjanje telefona, odlasci i dolasci, razgovori, izgledalo je daleko i dopiralo do njega upola prigušeno, kao da dolazi sa ulice ili iz drugog dvorišta. Štaviše, dok se ceo stan kupao u zaslepljujućoj svetlosti, ovde je vladala okrepljujuća tmina. S vremena na vreme, došao bi neki prijatelj i stao ispod Joninog skrovišta. „Šta tu radiš, Jona?” - „Radim.” - „Bez svetlosti?” - „Da, zasad.” Nije slikao, ali je razmišljao. U pomrčini i u toj polutišini, koja mu se u poređenju sa onim u čemu je dotad živeo činila kao pustinjska ili grobna tišina, osluškivao je sopstveno srce. Zvuci koji su dopirali do njegovog skrovišta kao da ga se više nisu ticali, čak i kad su mu se obraćali. Bio je poput onih ljudi koji umru sami kod kuće, u snu, a kad osvane jutro, telefon zvoni, grozničavo i uporno, nad jednim zauvek gluvim telom. Ali on je bio živ, slušao je u sebi tu tišinu, iščekivao svoju zvezdu, još skrivenu, ali koja se spremala da se pomoli, da napokon izgreje, nepromenljiva, iznad

haosa svih tih jalovih dana. „Sijaj, sijaj”, govorio je on. „Ne lišavaj me svoje svetlosti.” Ona će ponovo zasjati, u to je bio siguran. Ali je trebalo da se još više posveti razmišljanju, pošto mu je najzad podarena sreća da bude sam ne odvajajući se od svojih. Trebalo je da otkrije ono što još nije jasno shvatio, mada je to oduvek znao, i mada je uvek slikao kao da to zna. Morao je da najzad dokuči tu tajnu, koja nije bila samo tajna umetnosti, to je jasno uviđao. Zato nije palio petrolejku.

Jona se sad svakog dana penjao u svoj sobičak. Posetioci su se proredili, pošto Lujza, prezauzeta, nije baš bila raspoložena za razgovor. Jona je silazio u vreme jela i ponovo se penjao u svoju kućicu za ptice. Tamo je boravio, po vasceli dan, nepomičan, u mraku. Noću bi se pridružio ženi, koja bi već legla. Posle nekoliko dana, on zamoli Lujzu da mu, tu gore, doda ručak, što ona učini toliko brižno da to razneži Jonu. Da je ne bi uznemiravao u drugim prilikama, on joj predloži da napravi neke zalihe koje će on smestiti u svoje skrovište. Malo-pomalo, preko dana više nije silazio. A svoje zalihe skoro nije ni pipnuo.

Jedne večeri, zovnu Lujzu i zamoli je za nekoliko ćebića: „Prenoćiću ovde.” Lujza ga je gledala, zabacivši glavu. Htede da nešto kaže, ali odustade. Samo se zabrinuto i tužno zagledala u Jonu i on najednom postade svestan koliko je ona ostarela, i koliko je iznurenost njihovim životom i nju sustigla. Tada pomisli kako joj zapravo nikad nije zaista pomagao. Ali pre nego što je uspeo da bilo šta kaže, ona mu se osmehnu s toliko nežnosti da se Joni steže srce: „Neka ti bude, mili moj”, reče.

Od te večeri, provodio je i noći u svom pregrađenom delu, iz kog skoro da više nije silazio. Odjednom, kuća ostade bez posetilaca, pošto Jonu više nisu mogli videti ni preko dana ni uveče. Nekima su govorili da je na selu, drugima, kad bi im dodijalo da ih lažu, da je našao atelje. Jedino je Rato verno dolazio. Uspentrao bi se uz merdevine, a njegova dobra glava provirila bi u Jonino skrovište. „Kako si?” - „Sjajno.” - „Radiš?” - „Recimo.” - „Ali nemaš platno!” - „Ipak radim.” Teško je bilo nastaviti taj razgovor s merdevina i iz skrovišta. Rato bi klimnuo glavom, sišao, pomogao bi Lujzi zamenivši neki osigurač ili popravivši bravu, a onda, ne penjući se na merdevine, pozdravio bi Jonu, koji mu je odgovarao iz mraka: „Zdravo, stari druže.” Jedne večeri, Jona svom otpozdravu dodade i jedno „hvala”. „Zašto hvala?” - „Zato što me voliš.” - „Velika novost!”, reče Rato i ode.

Druge večeri, Jona se, lica punog zebnje, naginjao iz svog skrovišta. „Dodaj mi jedno platno”, reče on. „Ama šta je s tobom? Oslabio si, izgledaš kao sablast.” - „Skoro ništa nisam jeo nekoliko dana. Nije to ništa. Moram da radim.” - „Prvo jedi.” - „Ne, nisam gladan.” Rato donese jedno platno. Pre no što je nestao u svom skrovištu, Jona upita: „Kako su oni?” - „Ko?” - „Lujza i deca?” - „Dobro su. Bili bi bolje da si ti s njima.” - „Ja ih ne napuštam. Svakako im reci da ih ne napuštam.” Pa iščeze. Rato reče Lujzi da se brine za njega. Ona priznade da i sama već nekoliko dana nema mira. „Šta da se učini? Ah! kad bih ja mogla da radim umesto njega!” Okrenula se prema Ratou i delovala je nesrećno. „Ja ne mogu da živim bez njega”, reče ona. Vratilo joj se njeno devojačko lice, koje iznenadi Ratoa. Tada primeti da je porumenela.

Petrolejka je gorela cele noći i sutrašnjeg jutra. Kad bi neko prišao, Rato ili Lujza, Jona je samo odgovarao: „Pustite, radim.” U podne, zatraži još petroleja. Svetiljka koja se dimila, opet zasija, živo svetleći sve do večeri. Rato ostade da večera s Lujzom i decom. U ponoć, ode da pozdravi Jonu. Sačeka koji trenutak pred skrovištem, i dalje osvetljenim, pa ode bez ijedne reči. Sledećeg jutra, kad je Lujza ustala, petrolejka je i dalje gorela.

Počinjao je prelep dan, ali Jona to nije primećivao. Okrenuo je platno prema zidu. Iscrpljen, čekao je, sedeći, s rukama na kolenima i dlanovima okrenutim nagore. Govorio je sebi da nikad više neće raditi, bio je srećan. Čuo je dečju larmu, vodu koja teče, zveckanje posuđa. Lujza je govorila. Ogromni prozori su podrhtavali kad bi bulevarom protutnjao neki kamion. Svet je još bio tu, mlad, prekrasan; Jona je slušao divan ljudski žamor. Tako izdaleka, taj žamor nije bio u opreci sa onom radosnom snagom u njemu, njegovom umetnošću, sa onim mislima koje nije uspevao da iskaže, nemim zauvek, ali koje su ga uznosile iznad svih stvari, u vazduh slobodan i živ. Deca su trčkarala po stanu, devojčica se smejala, sad se smejala i Lujza, čiji smeh tako odavno nije čuo! Voleo ih je! Koliko ih je samo voleo! On ugasi svetiljku i tu, u ponovo nastalom mraku, nije li to bila njegova zvezda, kojaje i dalje sjala? Bila je to ona, prepoznavao ju je, srca ispunjenog zahvalnošću, i još je gledao u nju kad je nečujno pao.

„Nije to ništa”, izjavi malo kasnije doktor koga su pozvali. „Za nedelju dana biće na nogama.” - „Sigurni ste, ozdraviće?”, pitala je Lujza, izobličienog lica. „Ozdraviće.” U drugoj sobi, Rato je gledao platno, potpuno prazno, s jednom jedinom reči u sredini, koju je Jona napisao veoma sitno i koja se mogla odgonetnuti, ali se nije znalo kako je treba pročitati;

*samotnik ili sapatnik.*¹

1 Na francuskom *sotiraire* ou *solidaire*, *usamljen* ili *solidaran* (prim. prevodioca).

KAMEN KOJI RASTE

Automobil s teškom mukom skrenu na blatnjavi put od laterita. Pod svetlošću farova, u noći se odjednom izdvojiše dve daščare pokrivenne limom, prvo s jedne, a onda i s druge strane drumu. Blizu druge daščare, s desne strane, u sumaglici se mogao razaznati toranj napravljen od grubo tesanih greda. S vrha tornja je polazila metalna sajla, nevidljiva na mestu spoja, ali koja je, spuštajući se, svetlucala u svetlosti farova, a onda nestajala iza uzvišice koja je presecala drum. Automobil uspori i zaustavi se na nekoliko metara od daščara.

Čovek koji je izašao, desno od vozača, jedva je uspeo da se iskobelja iz kola. Kad se najzad uspravio, njegovo plećato, gorostasno telo malko se zatetura. Stajao je na zemlji, u mračnoj zoni, pored kola, onako težak, smlavljen umorom, i činilo se da osluškuje sve slabiji rad motora. A onda zakorači ka uzvišici i uđe u kupu svetlosti koju su bacali farovi. Zastade na vrhu uzvišice, dok su se njegova golema leđa ocrtavala u noći. Posle časa-dva, okrete se. Vozačevo crno lice sijalo se iza komandne table osmehujući se. Čovek dade znak; vozač isključi motor. Istog trena, na put i na šumu spusti se velika, sveža tišina. Tada se začu šumljenje voda.

Čovek je gledao reku, negde dole, koja se jedino odavala moćnim gibanjem tame, prošarane blistavim krljuštima. Ona neprozirnija, ali kao okamenjena tmina, u daljini, na drugoj strani, zacelo je bila obala. Ipak se, kad bi se bolje pogledalo, na toj nepomičnoj obali mogao primetiti žučkasti plamičak, kao neka drhtava svetiljka u daljini. Gorostas se okrenu prema kolima i klimnu glavom. Vozač ugasi farove, upali ih, a onda ih stade paliti i gasiti u pravilnim razmacima. Na uzvišici, čovek se pojavljivao, iščezavao, sve veći i sve krupniji pri svakom uskrsnuću. Iznenada, na drugoj strani reke, držan nevidljivom rukom, jedan fenjer se nekoliko puta podiže u vazduhu. Na poslednji znak onoga ko je čekao, vozač konačno ugasi farove. Automobil i čovek iščezoše u noći. Tako, sa ugašenim farovima, reka je bila skoro vidljiva ili, barem, neki od njenih dugih vodenih mišića, koji

bi na mahove zablistali. Sa obe strane puta, na nebu se ocrtavala tamna masa šume, koja je izgledala sasvim blizu. Porosica koja je, sat ranije, pokvasila put, još se osećala u mlakom vazduhu čineći tegobnom tišinu i nepomičnost te velike čistine usred prašume. Na mračnom nebu, drhturile su magličaste zvezde.

Ali, sa druge obale, dopre zveket lanaca i prigušeno pljuskanje vode. Iznad daščare, desno od čoveka koji je i dalje čekao, zateže se sajla. Muklo krckanje se pronese celom sajlom, a s reke se u isti mah uzvi, istovremeno prodoran i slab, zvuk brazdanih voda. Krckanje postade ujednačeno, šumljenje moćnije, a onda se ču sasvim jasno, dok je, u isto vreme, fenjer bivao sve veći. Sad se jasno razaznavao žućkasti svetlosni prsten koji ga je okruživao. Prsten se malo-pomalo širio, pa se opet suzio, dok je fenjer svetleo kroz maglu i počeo da obasjava, iznad i oko sebe, nekakav četvrtast krov od suvih palmovih grana, poduprt na četiri ćoška debelim bambusima. Ta primitivna nadstrešnica na stubovima, oko koje su poigravale nejasne senke, polako se primicala obali. Kad je bila na sredini reke, jasno su se mogla videti, ocrtavajući se u žućkasto svetlosti, tri sitna muškarca gola do pasa, skoro crna, s kupastim šeširima na glavi. Stajali su nepomično, malko razmaknuvši noge i nagnuvši telo, odupirući se silovitoj matici reke koja je svim svojim nevidljivim vodama naletala na bok primitivnog splava koji poslednji izroni iz noći i iz vode. Kad se skela još približila, iza zaklona, nizvodno, čovek razazna dvojicu visokih crnaca, koji su takođe nosili velike slamne šešire i bili odeveni samo u tamnosive platnene pantalone. Stojeći rame uz rame, svom snagom svojih mišića nalegli su na čaklje, koje su polako uranjale u reku, prema zadnjem delu splava, dok su se oni sami, istim usporenim pokretom, naginjali nad vodom, toliko da je malo nedostajalo da izgube ravnotežu. Spređa, trojica mulata, nepomičnih i mučaljivih, gledali su kako se približava obala, ne dižući pogled prema onome koji ih čekao.

Skela iznenada zape o ivicu nekog pristana koji je zalazio u vodu i fenjer ga je, zanjihavši se od udarca, utom otkrio. Visoki crnci zastadoše, nepomični, s rukama iznad glava, čvrsto držeći krajeve čaklji, jedva uronjenih u vodu, dok im je kroz napregnute mišiće prolazila neka neprestana drhtavica, koja kao da je poticala od vode i njenog pritiska. Ostale skeledžije baciše lance na bitve pristana, skočiše na daske, postavivše neku vrstu primitivnog pokretnog mosta koji, u vidu kose ravni, pokri prednji deo splava.

Čovek se vrati do kola i smesti se, dok je vozač palio motor. Auto polagano poče da se penje uzvišicom, usmeri haubu k nebu, a onda je upravi ka reci i poče da se spušta nizbrdo. Poluzategnutih kočnica, napredovao je, pomalo klizio po blatu, zastajao, ponovo polazio. Krenu pristanom uz škripu dasaka koje su poskakivale, stiže do kraja gde su se mulati, i dalje ćutljivi, poredali sa obe strane, i polako se uputi ka splavu. Čim ga prednji točkovi dotakoše, splav malo utonu u vodu, a onda se, skoro istog trenutka, izdiže i prihvati automobil u svoj njegovoj težini. Tada vozač odveze auto do zadnjeg dela splava, do četvrtastog krova na kome je visio fenjer. Mulati smesta sklopiše mostić - kosu ravan - ostavivši ga na pristanu, i skočiše, jednim skokom, na skelu, otiskujući je u isti mah od blatnjave obale. Reka se izvi pod splavom i podiže ga na površinu vode, i on polagano poče da se udaljava od obale, uz pomoć dugačke metalne šipke koja je sada jurila nebom, po sajli. Visoki crnci prestadoše da zapinju iz sve snage i izvukoše čaklje iz vode. Čovek i vozač izadoše iz automobila i stadoše na ivicu splava, okrenuti ka gornjem toku reke. Niko nije progovorio ni reč za vreme manevrisanja i sad su svi stajali na svojim mestima, nepomični i ćutljivi, izuzev jednog od onih visokih crnaca, koji je zavijao cigaretu u grubi papir.

Čovek je gledao procep kroz koji je reka izbijala iz ogromne brazilske šume i tekla k njima. Široka, na tom mestu, nekoliko stotina metara, svojim mutnim i svilenkastim vodama pritiskala je bok skele, a onda ju je, oslobodivši se na oba kraja, ostavila iza sebe, da bi se ponovo širom razlila i, kao jedan jedini moćni val, nastavila da polagano teče kroz mračnu šumu, k moru i noći. Svuda unaokolo vio se sladunjav miris, nadirući iz vode ili sa spužvastog neba. Sada se čuo klopot teških voda ispod skele i, dopirući sa dveju obala, isprekidano kreketanje žaba krastača ili čudnovato ptičje kreštanje. Gorostas se primače vozaču. Vozač, sitan i mršav, oslonio se na jedan od bambusovih potpornja i zavukao ruke u džepove radničkog kombinezona, koji je nekada bio plav, a sada pokriven crvenkastom prašinom koju su žvakali celog dana. Sa širokim osmehom na licu koje je, uprkos mladosti, bilo veoma naborano, gledao je, ne videći ih, malaksale zvezde koje su još plivale po vlažnom nebu.

Ali ptičji krici postadoše izrazitiji, u njih se umeša neko nepoznato ćurlikanje i skoro istog trenutka, sajla poče da škripuće. Visoki crnci zariše svoje čaklje u vodu i, pipajući naslepo, počeše da traže dno. Čovek se okrete ka obali koju su upravo napustili.

I nju su, beskrajnu i neukročenu poput kontinenta drveća koji se pružao hiljadama kilometara u daljinu, zastrle pomrčina i voda. Između okeana, koji je bio sasvim blizu, i tog biljnog mora, šačica ljudi koje je, u taj čas, nosila matica jedne divlje reke, izgledala je izgubljena. Kad splav udari u pristan na drugoj obali, bilo je to kao da se oni, pošto su im se sva užad za vezivanje broda pokidala, približavaju nekom ostrvu utonulom u tminu, posle mnogo dana prestravljene plovidbe.

Na kopnu se skeledžije napokon oglasiše. Vozač ih je isplatio i oni, glasom čudnovato veselim u sparnoj noći, na portugalskom pozdraviše auto koji nastavi put.

„Rekli su šezdeset kilometara do Iguape. Tri sata se voziš, i stigli smo. Sokrat je zadovoljan”, reče vozač.

Čovek se nasmeja, srdačnim smehom, gromkim i toplim, koji je ličio na njega.

„I ja, Sokrate, i ja sam zadovoljan. Put je težak.”

„Suviše težak, gospodine D’Arast, ti siviše težak”, i vozač se takođe smeja, ne uspevajući da se obuzda.

Auto je malo ubrzao. Vozio se između visokih zidova od drveća i nerazmrsivo isprepletenog raslinja, usled mlakog i slatkastog mirisa. Svetleće mušice, koje su letele ukrštajući se, stalno su presecale šumsku tamu, kadikad bi crvenooke ptice za trenutak zalepetale krilima pred vetrobranom. Ponekad, neka čudna rika dopirala je do njih iz noćnih dubina i vozač bi pogledao svog saputnika komično kolutajući očima.

Put je vrludao tamo-amo, prelazio preko rečica klimavim mostovima. Posle jednog sata, magla poče da biva gušća. Zarominja sitna kišica, koja je rasplinjavala svetlost farova. D’Arast je, uprkos truckanju, utonuo u polusan. Više se nije vozio vlažnom šumom već, iznova, drumovima Sere, kojima su krenuli jutros, po izlasku iz Sao Paula. Bez predaha, s tih zemljanih puteva dizala se crvena prašina, čiji im je ukus i dalje bio u ustima i koja je, sa obe strane, dokle god je sezao pogled, prekrivala stepsko rastinje. Ubitačno sunce, blede i vododerinama izbrazdane planine, izgladneli zebui na koje su nailazili na putu i, kao jedina pratnja, umorno jato očerupanih urubusa, dugo, dugo brođenje kroz crvenu pustinju... On poskoči. Auto je zastao. Sada su bili u Japanu: kuće s krhkim ukrasima, sa obe strane puta, promicanje kimona. Vozač se obratio jednom Japancu, odevenom u prljavi radni kombinezon, i sa brazilskim slamnim šeširom

na glavi. A onda auto ponovo krenu.

„Rekao je samo četrdeset kilometara.”

„Gde smo to bili? U Tokiju?”

„Ne, u Režistru. Kod nas svi Japanci tu dođu.”

„Zašto?”

„Ne zna se. Oni su žuti, znaš, gospodine D’Arast.”

Ali, malo-pomalo, šuma se rasvetljavala, put je bivao lakši, mada klizav. Kola su se sličugala po pesku. Kroz prozor je prodirao vlažan, mlak, kiselkast vetrić.

„Osećaš”, reče vozač oblaporno, „to je dobro more. Uskoro Iguapa.”

„Ako budemo imali dovoljno benzina”, reče D’Arast.

I opet spokojno utonu u san.

Rano izjutra, D’Arast je, sedeći na krevetu, sa čuđenjem posmatrao prostoriju u kojoj se probudio. Visoki zidovi su dopola bili sveže okrečeni u smeđe. Otpola, nekada davno bili su omolovani u belo, a sada su ih žućkaste, poluotpale ljespe boje prekrivale do stropa. Dva reda od po šest kreveta stajala su jedan naspram drugog. D’Arast je video samo jedan razmešten krevet na kraju svog reda, a taj krevet je bio prazan. Ali je čuo neki zvuk desno od sebe i okrenuo se ka vratima, gde je Sokrat, držeći po jednu flašu mineralne vode u svakoj ruci, stajao smejući se. „Srećna uspomena!”, govorio je. D’Arast se trže. Da, bolnica u koju ih je gradonačelnik sinoć smestio zvala se „Srećna uspomena”. „Sigurna uspomena”, nastavio je Sokrat. „Rekli su mi najpre sagraditi bolnicu, kasnije sagraditi vodu. Dok se to čeka, drži peckavu vodu za umivanje.” On nestade, smejući se i pevajući, reklo bi se nimalo iscrpljen kataklizmičkim kijanjem od kog se tresao cele noći tako da D’Arast nije ni trenuo.

Sada se D’Arast sasvim rasanio. Kroz prozore s rešetkama, preko puta je ugledao malo dvorište od crvene zemlje natopljeno kišom koja se, kako se videlo, bešumno slivala niz nekoliko velikih aloja. Jedna žena je prolazila, rukama pridržavajući žutu maramu raširenu nad glavom. D’Arast ponovo leže, a onda se smesta uspravi i ustade iz

kreveta koji se ulegnu i zastenja pod njegovim teretom. Sokrat je ušao u istom trenutku: „Za tebe, gospodine D'Arast. Gradonačelnik čeka napolju.” Ali kad ugleda D'Arastov izraz lica, dodade: „Ostaj miran, on nikad u žurbi.”

Obrijavši se uz pomoć mineralne vode, D'Arast izađe na trem bolničkog odeljenja. Gradonačelnik je, sa svojim naočarima zlatnih okvira, stasom i likom bio nalik na ljubaznu lasicu, i činilo se da se sav predao turobnom promatranju kiše. Ali ga očaravajući osmeh prosto preobrazi, čim je ugledao D'Arasta. Onako malen, stade pravo, pa se zalete pokušavajući da rukama obujmi poprsje „gospodina inženjera”. U istom trenu, neki automobil zakoči ispred njih, s druge strane niskog dvorišnog zida, skliznu po vlažnoj ilovači, pa se zaustavi ukoso. „Sudija”, reče gradonačelnik. Sudija je, kao i gradonačelnik, nosio marinskoplavo odelo. Međutim, bio je mnogo mlađi, ili je barem tako delovao, zbog svog elegantnog stasa i svežeg lica začuđenog mladića. Sada je prolazio kroz dvorište idući prema njima, graciozno izbegavajući vodene lokve. Kad se našao na nekoliko koraka od D'Arasta, pružio je ruke k njemu, želeći mu dobrodošlicu. Ponosan je što može da dočeka gospodina inženjera, koji je ukazao veliku čast njihovoj ubogoj varoši, raduje se neprocenjivoj usluzi koju će on učiniti Iguapi podizanjem male brane koja će onemogućiti periodično plavljenje nižih gradskih četvrti. Zapovedati vodama, krotiti reke! ah! uzvišenog li zanimanja, a ubogi žitelji Iguape zacelo će zapamtiti ime gospodina inženjera i još mnogo godina će ga pominjati u svojim molitvama. D'Arast, osvojen tolikim šarmom i blagoglagoljivošću, zahvali, ne usuđujući se da zapita kakve bi veze jedan sudija mogao imati sa branom. Osim toga, trebalo je, kako reče gradonačelnik, da odu u klub, gde su uglednici želeli da dostojno dočekaju gospodina inženjera pre nego što pođe u obilazak nižih gradskih četvrti. Ko su ti uglednici?

„Pa eto”, reče gradonačelnik, „to sam ja, kao gradonačelnik, gospodin Kavalo, ovde prisutan, lučki kapetan, i neki drugi manje važni. O njima, uostalom, nećete morati da brinete, oni ne govore francuski.”

D'Arast pozva Sokrata i reče mu da će se naći s njim krajem prepodneva.

„Dobro, važi”, reče Sokrat. „Ja ću ići u park s fontanom.”

„U park?”

„Da, svi ga znaju. Ne plaši, gospodine D'Arast.”

Bolnica je, D'Arast to ustanovi na izlasku, bila podignuta na obodu šume, čije su se ogromne krošnje skoro potpuno nadvijale nad krovovima. Po celoj površi drveća, sada se spuštala tanana koprena kiše, koju je gusta šuma bešumno upijala, poput neke goleme spužve. Varoš, oko stotinak kuća, pokrivenih crepom ugaslih boja, prostirala se između šume i reke, čiji je udaljeni dah dopirao do bolnice. Auto najpre krenu ovlaženim ulicama i skoro istog trena izbi na jedan pravougaoni trg, prilično prostran, u čijoj su se crvenoj ilovači, između brojnih lokvi, sačuvali tragovi automobilskih guma, kolskih točkova i kopita. Svuda unaokolo, niske kuće, omalterisane u raznim bojama, zatvarale su trg iza koga su se videla dva okrugla zvonika jedne bele i plave crkve u kolonijalnom stilu. U tom golom dekoru, vio se miris soli, nadirući sa ušća. Po trgu je bazalo nekoliko pokislih prilika. Pored kuća, šarolika gomila gauča, Japanaca, Indijanaca-meleza i elegantnih viđenijih ljudi, čija su tamna odela ovde delovala egzotično, išla je tamo-amo sitnim koracima i polagano. Svi su se oni bez žurbe sklanjali s puta, da naprave mesta kolima, a onda bi zastali i pratili ih pogledom. Kad se kola zaustaviše pred jednom od kuća na trgu, ćutke ih okružiše pokisli gauči.

U klubu, nekoj vrsti malog bara na prvom spratu, sa šankom od bambusa i okruglim jednonogim limenim stočićima, okupio se veliki broj uglednika. Ispiše rakiju od šećerne trske u D'Arastovu čast, čim mu je gradonačelnik, sa čašom u ruci, poželeo dobrodošlicu i svu sreću ovoga sveta. Ali dok je D'Arast pio, kraj prozora, neki krupni dugajlija, u jahaćim pantalonama i gamašnjama, priđe mu i održa mu, teturajući se, brz i nejasan govor u kome je inženjer jedino razaznao reč „pasoš”. Posle kraćeg oklevanja, on polako izvadi dokument, koji dugonja pohlepno zgrabi. Pošto je prelistao pasoš, na dugajlijinom licu pokaza se očigledno neraspoloženje. On nastavi svoju govoranciju mašući knjižicom pred nosom inženjera koji je, ne uzrujavajući se, posmatrao razjarenog čoveka.

U tom trenutku, sudija, osmehujući se, priđe i zapita u čemu je stvar. Pijanica za trenutak osmotri krhku priliku koja se drznula da ga prekine, a onda, povodeći se još pogibeljnije, ponovo zamaha pasošem pred očima svog sabesednika. D'Arast mirno sede za jedan stočić, čekajući. Razgovor postade veoma živ i sudija iznenada grmnu strašnim glasom kakav se od njega nipošto ne bi mogao očekivati. Mada se to ni po čemu ne bi

dalo predvideti, grmalj iznenada ustuknu sa izrazom deteta uhvaćenog u nekom prestupu. Na poslednju sudijinu zapovest, on pođe ka vratima iskradajući se poput kažnjenog lenjog Gaše, pa nestade.

Sudija smesta objasni D'Arastu, glasom koji je ponovo postao milozvučan, da je taj neotesanac šef policije, koji se usudio da ustvrdi da pasoš nije ispravan, i da će biti kažnjen za svoj izgređ. Gospodin Karvalo se tada obrati uglednicima, koji su se okupili oko njega, i činilo se da ih nešto propituje. Posle kratke rasprave, sudija se svečano izvini D'Arastu moleći ga za razumevanje, pošto se jedino pijanstvom može objasniti da neko toliko zaboravi na osećanja poštovanja i zahvalnosti koje mu duguje celi grad Iguapa i, na kraju, zatraži od njega da sam odluči kakvu kaznu zasluđuje taj zlosrećnik. D'Arast reče da on ne želi kaznu, da je to beznačajan incident i da se njemu pre svega žuri da ode na reku. Gradonačelnik tada uze reč i potvrdi, s mnogo srdačne dobrodušnosti, da je kazna uistinu neophodna, da će krivac ostati u zatvoru i da će oni svi zajedno sačekati da njihov cenjeni gost blagoizvoli da odluči o njegovoj sudbini. Nikakvo protivljenje nije moglo pokolebati tu nasmešenu strogost, pa je D'Arast morao da obeća da će razmisliti. Potom odlučiše da posete niže gradske četvrti.

Reka je već širom razlila svoje žute vode po niskim i skliskim obalama. Ostavili su iza sebe poslednje kuće Iguape i obreli se između reke i visoke strme uzvišice uz koju su bile priljubljene potleuše od ćerpiča i pruća. Ispred njih, na kraju nasipa, opet je počinjala šuma, bez prelaza, kao i na drugoj obali. Ali put kojim se voda probijala među drvećem brzo se širio sve do neke nejasne linije, pre sive nego žute, a to je bilo more. D'Arast, ne govoreći ništa, zakorači prema uzvišici na čijem su pristranku različite razine vodostaja ostavile još sveže tragove. Blatnjava staza vodila je ka potleušama. Ispred tih kućeraka, crnci su ustajali, ćutke, gledajući pridošlice. Nekoliko parova držalo se za ruke, a sasvim na rubu nasipa, ispred odraslih, red ljupkih crnčića, nadutih stomaka i tanušnih nogu, širom je razrogačio oči.

Došavši do koliba, D'Arast rukom pozva zapovednika luke. Bio je to krupan, nasmejan crnac, u beloј uniformi. D'Arast ga zapita da li bi mogao da poseti jednu kolibu. Zapovednik je bio siguran da bi mogao, čak je smatrao da je to dobra ideja, a gospodin inženjer će videti veoma zanimljive stvari. On se obrati crncima, dugo im je govorio pokazujući D'Arasta i reku. Kad je zapovednik završio, niko se nije ni pomerio. On im se

ponovo obrati, sad već nestrpljivo. A onda pozva jednog od muškaraca, koji odmahnu glavom. Zapovednik tada reče nekoliko kratkih reči bespogovornim tonom. Čovek se odvoji od grupe, stade pred D'Arasta i rukom mu pokaza put. Međutim, pogled mu je bio neprijateljski. Bio je to stariji čovek, glave pokrivena kratkom, prosedom, vunastom kosom, mršavog i sparušenog lica, ali još mladog tela, čvrstih i koščatih pleća i mišića koji su se jasno ocrtavali ispod platnenih pantalona i poderane košulje. Oni krenuše, a za njima zapovednik i gomila crnaca, i uzveraše se na sledeću, još kosiju uzvišicu, gde su se kolibe od zemlje, belog lima i trske s tako teškom mukom držale za tlo da im se osnova morala učvrstiti ogromnim kamenjem. Sreli su neku ženu koja bi se, noseći visoko na glavi limenu kantu punu vode, onako bosonoga, ponekad okliznula. A onda stigoše do nekakvog malog trga uokvirenog trima kolibama. Čovek priđe jednoj od njih, gurnu vrata od bambusa, sa „šarkama” od lijana. Povuču se u stranu ne rekavši ni reč, upirući u inženjera ravnodušan pogled. U kolibi, D'Arast u prvi mah ne vide ništa osim vatre koja je dogorevala, tačno u sredini prostorije, na samoj zemlji. Zatim razazna u jednom ćošku, u dnu, bakarni krevet sa golim dušekom u rupama, u drugom ćošku sto, pun zemljanog posuđa, a između stola i kreveta, nekakvo postolje na kom se nalazila kičasta reprodukcija koja je predstavljala svetog Đorđa. Nije bilo više ničeg, osim nekih dronjaka, desno od ulaza, i, na stropu, nekoliko raznobojnih urođeničkih suknjica koje su se sušile iznad vatre. D'Arast je, nepomičan, udisao vonj dima i bede koji se dizao s poda i šćepao ga za gušu. Iza njega, zapovednik lupi rukama, inženjer se okrete i, na pragu, u zasenku, jedino vide kako pristize graciozna silueta mlade crnkinje, koja mu je nešto pružala: on prihvati čašu i ispi gustu rakiju od šećerne trske koja se u njoj nalazila. Devojka pruži poslužavnik da uzme praznu čašu i izađe korakom toliko gipkim i toliko punim života da D'Arast odjednom požele da je zadrži.

Ali, kad je izašao za njom, nije je prepoznao u gomili crnaca i uglednika koji su se okupili oko kolibe. Zahvali starcu, koji se pokloni bez ijedne reči. Zapovednik, iza njega, nastavi sa svojim objašnjenjima, i zapita kad će Francusko društvo iz Rija moći da počne s radovima i da li bi brana mogla da bude završena pre velikih kiša. D'Arast to nije znao i, istinu govoreći, on o tome nije ni razmišljao. Spuštao se ka svežoj reci, pod neopipljivom kišom. I dalje je slušao onaj silni, sveobimni huk koji je neprestano čuo otkako je ovde došao, i za koji se nije moglo reći da li ga stvara šuštanje drveća ili šumljenje vode.

Stigavši na obalu, gledao je, u daljini, maglovitu liniju mora, hiljade kilometara samotnih voda, i Afriku, i, još dalje, Evropu iz koje je on došao.

„Zapovedniče”, upita on, „od čega žive ti ljudi koje smo maločas videli?”

„Rade, kad se ukaže potreba za njima”, reče zapovednik. „Mi smo siromašni.”

„A oni su najsiromašniji?”

„Oni su najsiromašniji.”

Sudija, koji je u tom trenutku nailazio, pomalo se klizajući u svojim finim cipelama, reče da oni već vole gospodina inženjera, koji će im obezbediti posao.

„A znate”, reče on, „oni svakog dana igraju i pevaju.”

A onda, bez ikakvog prelaza, zapita D’Arasta da li je razmislio o kazni.

„Kakvoj kazni?”

„Pa eto, za našeg šefa policije.”

„Treba ga pustiti.”

Sudija reče da to nije moguće i da on mora biti kažnjen. No D’Arast se već uputio ka Iguapi. U malom parku s fontanom, tajanstvenom i ugodnom, pod kišicom koja je rominjala, neobične grozdaste cvasti spuštale su se niz lijane, između banana i grmova pandanusa. Hrpe vlažnog kamenja stajale su kao belezi na raskršću staza kojima se, u ovo doba dana, šečkala šarolika gomila sveta. Melezi, mulati, nekoliko gauča tiho su tu ćaskali ili, istim sporim korakom, zamicali u aleje bambusa, sve do mesta na kome su šibljak i šipražje bivali gušći, a zatim i neprohodni. Tamo je, na prečac, počinjala šuma.

D’Arast je tražio Sokrata u tom mnoštvu, a on mu se odjednom stvori iza leđa.

„Ovo je praznik”, reče Sokrat kroz smeh, pa se osloni na snažna D’Arastova ramena i poče da poskakuje u mestu.

„Kakav praznik?”

„Eh!”, začudi se Sokrat, koji je sada stajao ispred D’Arasta, „ne znaš? Praznik dobrog Isusa. Svake godine, svi dolaze u pećinu, sa čekićem.”

Sokrat pokaza, ali ne pećinu, već jednu grupu ljudi koja je, reklo bi se, nešto

čekala u jednom kraju parka.

„Vidiš! Jednog dana, dobar Isusov kip, on je stigao iz mora, uzvodno uz reku. Ribari ga našli. Kako lep! Kako lep! Onda, oni ga oprali ovde u pećini. I sad je jedan kamen nikao u pećini. Svake godine, to je praznik. Čekićem odlomiš parčice, odlomiš za blagoslovenu sreću. A šta posle, uvek on raste, uvek ti odlomiš. To je čudo.”

Stigoše do pećine čiji se niski ulaz video iznad glava ljudi koji su čekali unutra, u pomrčini prošaranoj treperavim plamićima sveća, jedna skrupčana prilika je u tom trenutku udarala čekićem. Muškarac, mršav gaučo dugih brkova, ustade i izađe držeći na svom otvorenom dlanu, tako da su svi mogli da ga vide, komadićak vlažnog škriļjca, a onda, posle časak-dva, pre nego što će se udaljiti, obazrivo sklopi šaku nad njim. Tada, sagnuvši se, drugi muškarac uđe u pećinu.

D'Arast se okrete. Oko njega, hodočasnici su čekali, ne gledajući ga, potpuno neosetljivi na vodu koja se spuštala sa drveća u vidu lake koprene. I sam je čekao, pred tom špiljom, pod tom istom vodenom izmaglicom, ne znajući šta. Nprekidno je čekao, u stvari, otkako je pre mesec dana stigao u ovu zemlju. Čekao je, u crvenoj vrelini sparnih dana, pod sićušnim noćnim zvezdama, uprkos zadacima koji su pred njim stajali, branama koje je trebalo sagraditi, putevima koje je trebalo probiti, kao da je posao zbog kog je ovde došao bio samo izgovor, samo prilika za neko iznenađenje, ili za neki susret koji čak nije ni zamišljao, ali koji bi ga čekao, strpljivo, na kraju sveta. On se prenu, udalji se, a niko od te šačice ljudi nije obratio pažnju na njega, i krenu ka izlazu. Trebalo je da se vrati na reku i da radi.

Ali Sokrat ga je čekao na vratima, gde se naveliko raspričao s jednim omalenim i debelim, ali plećatim čovekom, kože pre žute nego crne. Potpuno obrijana lobanja činila je još većim njegovo lepo zaobljeno čelo. Široko, glatko lice mu je, međutim, krasila veoma crna, četvrtasto podšišana brada.

„Ovaj ovde šampion!”, reče Sokrat umesto predstavljanja. „Sutra, on ide u procesiji.”

Čovek, odeven u mornarsko odelo od punijeg serža i majicu s plavim i belim prugama pod mornarskom bluzom, pažljivo je osmotrio D'Arasta svojim crnim i spokojnim očima. U isti mah se široko osmehivao pokazujući veoma bele zube između

punih i sjajnih usana.

„On govori po španski”, reče Sokrat i okrete se neznancu:

„Pričaj gospodinu D’Arastu!”

Zatim ode, plešući, ka drugoj grupi ljudi. Čovek prestade da se osmehuje i pogleda D’Arasta s neskrivenom znatiželjom.

„To te zanima, kapetane?”

„Nisam ja kapetan”, reče D’Arast.

„Nije važno. Zato si plemić. Sokrat mi je rekao.”

„Ama nisam. Moj deda je bio plemić. I njegov otac, i svi pre njegovog oca. Sada više nema plemića u našoj zemlji.”

„A”, reče crnac smejući se, „shvatam, sada su svi plemići.”

„Ne, nije tako. Ne postoje ni plemići, ni običan narod.”

Čovek se zamisli, pa reče:

„Niko ne radi, niko se ne pati?”

„Kako da ne, milioni ljudi.”

„Onda je to narod.”

„Da, ako se tako gleda, narod postoji. Ali njegovi gospodari su policajci ili trgovci.”

Dobro mulatovo lice se smrknu. A onda progundā:

„Hm! Kupovati i prodavati, aj! Kakva gnusoba! A policijom zapovedaju džukci!”

I bez prelaza, prsnu u smeh:

„A ti, ti ne prodaješ?”

„Takoreći ne. Ja gradim mostove, puteve.”

„Dobro je to. Ja sam brodski kuvar. Ako hoćeš, spremiću ti naše jelo od crnog pasulja.”

„Rado.”

Kuvar se primače D'Arastu i uhvati ga za mišicu.

„Slušaj. Meni se sviđa to što pričaš. I ja ću tebi da pričam. Možda će ti se svideti.”

Odvuče ga, blizu ulaza, na jednu vlažnu drvenu klupu, ispod bambusa.

„Bio sam na moru, na pučini Iguape, na malom brodu-cisterni za obalsku plovidbu, koji snabdeva luke naftom. Brod se zapalio. Ne mojom greškom, ja znam svoj posao! Ne, nesreća! Uspeli smo da spustimo čamce u more. U noći, more je pobesnelo, prevrnulo čamac, ja sam potonuo. Kad sam isplivao, udario sam glavom o čamac. Ponela me je struja. Bila je mrkla noć, ogromni talasi, a onda, ja loše plivam, bojao sam se. Odjednom sam ugledao svetlost u daljini, prepoznao sam kupolu crkve Dobrog Isusa u Iguapi. Tad sam kazao dobrom Isusu, nosiću na procesiji kamen od pedeset kila na glavi ako me spase. Nećeš mi verovati, ali more se umirilo, a i moje srce. Polako sam plivao, bio sam srećan, i stigao sam do obale. Sutra ću ispuniti obećanje.”

On odjednom sumnjičavo pogleda D'Arasta.

„Ti se ne smeješ, je li?”

„Ne smejem se. Čovek treba da uradi ono što je obećao.”

Mulat ga lupi po ramenu.

„Sad dođi kod mog brata, blizu reke. Skuvaću ti pasulj.”

„Ne”, reče D'Arast, „imam posla. Večeras, ako hoćeš.”

„Dobro. Ali noćas plešemo i molimo se u velikoj kolibi. To je slavlje za svetog Đorđa.”

D'Arast ga zapita da li i on pleše. Kuvarevo lice odjednom otvrdnu; prvi put je odvratio pogled.

„Ne, ne, ja neću plesati. Sutra treba da nosim kamen. On je težak. Ići ću večeras, da proslavim sveca. A onda ću rano otići.”

„To dugo traje?”

„Cele noći, i još malo ujutru.”

On pogleda D'Arasta kao da se nečega stidi.

„Dođi na ples. A posle ćeš me odvesti. Inače ću ostati, plesaću, možda neću moći da se uzdržim.”

„Voliš da plešeš?”

Kuvareve oči požudno blesnuše.

„Oh! da, volim. A zatim, tu bude cigara, svetaca, žena. Na sve zaboraviš, više nikog ne moraš da slušaš.”

„Ima i žena? Dođu sve žene iz varoši?”

„Iz varoši, ne, ali iz koliba.”

Osmeh se vrati na kuvarevo lice.

„Dođi. Kapetana slušam. A ti ćeš mi pomoći da sutra ispunim obećanje.”

D'Arast oseti izvesnu razdraženost. Šta on ima s tim besmislenim obećanjem? Ali pogleda u lepo, otvoreno lice koje mu se osmehivalo s poverenjem i čija je crna koža odisala zdravljem i životom.

„Doći ću”, reče. „A sad ću te otpratiti deo puta.”

Nije ni sam znao zašto, ali mu je pred očima u isti mah ponovo iskrsla mlada crnkinja koja mu je ponudila piće u znak dobrodošlice.

Izađoše iz parka, nastaviše put blatnjavim ulicama pa stigoše do izlokanog trga koji je zbog nevisokih kuća kojima je bio okružen izgledao još prostraniji. Niz omalterisane zidove slivala se vlaga mada se kiša nije pojačala. Kroz spužvasto nebesko prostranstvo, šumor reke i drveća, prigušen, dopirao je do njih. Hodali su ujednačenim korakom, D'Arast teškim, kuvar žustrim. S vremena na vreme, kuvar bi podigao glavu i osmehnuo se svom drugaru. Uputiše se prema crkvi, koja je virila iznad kuća, stigoše do kraja trga, produžiše još nekim blatnjavim ulicama gde su se sada širili napadni kuhinjski mirisi. S vremena na vreme, na pokojim vratima, neka žena, s tanjirom ili nekim drugim kuhinjskim priborom u ruci, promolila bi svoje ljubopitljivo lice i smesta iščezla. Prođoše pored crkve, zađoše u staru četvrt, između istih onakvih niskih kuća, i iznenada ih presrete šumljenje nevidljive reke, iza četvrti s kolibama koju D'Arast prepozna.

„Dobro. Ostavljam te. Videćemo se večeras”, reče on.

„Da, pred crkvom.”

Ali kuvar nije ispuštao D'Arastovu ruku. Ustručavao se. A onda se odluči:

„A ti, ti nisi nikad zvao, dao obećanje?”

„Jesam, jedanput, čini mi se.”

„U brodolomu?”

„Recimo.”

I D'Arast naglo izvuče ruku. Ali kad je hteo da krene, susrete kuvarev pogled. Malo se dvoumio, pa se osmehnu.

„Mogu da ti kažem, mada nije važno. Neko samo što nije umro mojom krivicom. Tada sam zvao.”

„Obećao si?”

„Ne. Voleo bih da sam obećao.”

„Je li to bilo odavno?”

„Malo pre nego što sam ovamo došao.”

Kuvar se obema rukama uhvati za bradu. Oči su mu sijale.

„Ti si kapetan. Moja kuća je tvoja. A onda, ti ćeš mi pomoći da održim obećanje, to je kao da ga sam ispunjavaš. To će i tebi pomoći.”

D'Arast se osmehnu.

„Ne bih rekao.”

„Gord si, kapetane.”

„Bio sam gord, sad sam sam. Ali, samo mi jedno reci, tvoj dobri Isus ti se uvek odazvao?”

„Uvek, ne, kapetane!”

„Pa onda?”

Kuvar prasnu u svež, detinji smeh.

„E pa”, reče on, „on je slobodan, zar nije?”

U klubu, gde je D'Arast ručao sa uglednicima, gradonačelnik mu reče da treba da se upiše u opštinsku Zlatnu knjigu, da bi ostalo barem neko svedočanstvo o velikom događaju kakav predstavlja njegov dolazak u Iguapu. Sudija je pak smislio dve ili tri nove formulacije kojima će, pored posetiočevih vrlina i obdarenosti, pohvaliti jednostavnost s kojom on među njima predstavlja jednu veliku zemlju, pošto ima čast da bude njen pripadnik. D'Arast samo reče da on doista ima tu čast, da to i jeste čast, po njegovom uverenju, ali da je i njegovo društvo na dobitku što mu je povereno izvođenje ovih dugoročnih radova. Sudija se pobuni zbog tolike skromnosti. „Usput”, upita on, „da li ste razmislili šta treba da uradimo sa šefom policije?” D'Arast ga pogleda, osmehujući se. „Razmislio sam.” Reče da bi on gledao kao na izraz blagonaklonosti i izuzetne milosti kad bi oni blagoizvoleli da u njegovo ime oprostite tom vetropiru, ne bi li njemu, D'Arastu, koji se toliko radovao što će upoznati lepu varoš Iguapu i njene velikodušne žitelje, boravak mogao da otpočne u duhu sloge i prijateljstva. Sudija je, pažljivo slušajući i osmehujući se, klimao glavom. Porazmislio je kako će to, kao stručnjak, formulirati, a onda se obrati prisutnima i pozva ih da pozdrave aplauzom plemenite tradicije velikog francuskog naroda, pa, okrenuvši se ponovo D'Arastu, reče da je zadovoljan. „Pošto je tako”, zaključio, „večeraćemo sa šefom policije.” Ali D'Arast odgovori da su ga prijatelji pozvali na praznični ples, u kolibama. „Ah! da”, reče sudija. „Baš mi je drago što ćete tamo otići. Videćete, nemoguće je ne zavoleti naš narod.”

Uveče, D'Arast, brodski kuvar i njegov brat sedeli su oko ugašene vatre, nasred one kolibe koju je inženjer jutros već posetio. Kuvarev brat nije izgledao iznenađen što ga ponovo vidi. Jedva je natučao španski tako da je sve vreme uglavnom klimao glavom. Kuvar se pak zanimao za katedrale, a onda je razvezao o čorbi od crnog pasulja. Sada se skoro sasvim smrklo, i mada je D'Arast još uvek mogao da vidi kuvara i njegovog brata, jedva je razaznavao, u dnu kolibe, sklopčane prilike neke starice i one devojkice, koja ih je ponovo poslužila. Negde niže, čula se jednolična reka.

Kuvar ustade i reče: „Vreme je.” Oni poustajaše, ali se žene i ne pomeriše. Muškarci izadoše sami. D'Arast se malo premišljao, pa se priključio ostalima. Već je pala noć, a kiša je prestala. Nebo, bledocrno, kao da je još uvek bilo tečno. U njegovoj prozračnoj i tamnoj vodi, nisko na obzorju, zvezde stadoše da se pale. Skoro istog

trenutka su se gasile, jedna po jedna padale u reku, kao da s neba kaplju njegova poslednja svetla. Zagušljivi vazduh je vonjao na vodu i na dim. Sasvim blizu, čulo se kako, mada nepomična, huji nepregledna šuma. U daljini se oglašiše bubnjevi i pevanje, najpre potmulo, a onda jasno, približiše se, a onda utihnuše. Malo kasnije, pojavi se povorka mladih crnkinja odevenih u bele haljine od sirove svile, veoma niskog struka. Za njima je išao jedan visoki crnac odeven u crvenu, pripijenu džokejsku bluzu na kojoj je visio đerdan od raznobojnih zuba, a iza njega, bez ikakvog reda, buljuk ljudi u belim košuljama i širokim belim pantalonama, svirači s trijangelima i širokim i niskim bubnjevima. Kuvar reče da pođu za njima.

Koliba do koje su stigli, idući obalom, udaljena nekoliko stotina metara od poslednjih potleuša, bila je velika i prazna, prilično udobna, omalterisanih zidova sa unutrašnje strane. Pod je bio od nabijene zemlje, krov od slame i trstike, poduprt središnjim stubom, zidovi goli. Na malom oltaru u dnu, zastrtom palmovim lišćem, s mnoštvom sveća koje jedva da su obasjavale pola prostorije, videla se veoma lepa reprodukcija na kojoj sveti Đorđe, zavodničkog držanja, kidiše na brkatu aždaju. Pod oltarom, neka vrsta niše, ukrašene papirom sa školjkastim šarama, pružala je zaklon, između sveće i zdelice s vodom, malom glinenom kipu, obojenom u crveno, koji je predstavljao nekog rogatog boga. On je, divljačnog lica, vitlao nesrazmerno velikim nožem od staniola.

Kuvar odvede D'Arasta u jedan ćošak, blizu vrata, i tu su stajali, priljubljeni uza zid. „Ovako ćemo”, prošaputa kuvar, „moći da odemo, a da nikom ne smetamo.” Koliba je, u stvari, bila puna muškaraca i žena, tesno zbijenih jedni uz druge. Već je počelo da biva vruće. Svirači se poređашe s jedne i s druge strane malog oltara. Plesači i plesačice se razdvojiše u dva koncentrična kruga, s tim što su muškarci bili u unutrašnjem. Crni predvodnik, u crvenoj džokejskoj bluzi, zauze mesto u sredini. D'Arast se nasloni na zid i prekrsti ruke.

Ali im predvodnik, prosekavši sebi put kroz krug plesača, priđe, ozbiljnog lica, i reče nešto kuvaru. „Nemoj da prekrštaš ruke”, reče kuvar. „Sav si se stegao, sprečavaš silazak svečevog duha.” D'Arast poslušno spusti ruke. I dalje priljubljen leđima uza zid, sada je i sam, sa svojim dugačkim i nezgrapnim udovima, svojim krupnim licem već sjajnim od znoja, bio nalik na nekog zverolikog i umirujućeg boga. Visoki crnac ga

pogleda, pa se onda, zadovoljan, vrati na svoje mesto. Istoga časa, gromkim glasom, otpjeva prve tonove neke melodije koju svi prihvatiše u horu, uz pratnju bubnjeva. Muško i žensko kolo počеше da se viju u suprotnom smeru. Bio je to nekakav težak i jednoličan ples, koji je više ličio na trupkanje u mestu, ovlaš naglašeno njihanjem kukova u oba kola.

Postalo je još toplije. Međutim, počivke su bivale sve kraće, zastoji sve ređi, a plesanje se zahuktavalo. Visoki crnac ponovo sebi proseče put kroz plesače, ali se ritam ostalih nije usporio, niti je on sam prestao da pleše, pa ode do oltara. Vrati se sa čašom vode i zapaljenom svećom, koju zabode u zemlju, nasred kolibe. Prosu vodu oko sveće, u dva koncentrična kruga, a onda, ponovo se uspravivši, podiže sumanut pogled prema stropu. Tela zategnutog kao struna, čekao je, nepomičan. „Sveti Đorđe stiže. Gledaj, gledaj”, šapnu kuvar, čije se oči iskolačiše.

U stvari, izgledalo je kao da su neki plesači sad pali u trans, ali nekakav okamenjeni trans, s rukama na krstima, krutih nogu, ukočenih i beživotnih očiju. Drugi su plesali u sve bržem ritmu, grčevito se trzajući, a onda počеше da nerazgovetno vrište. Njihovi krici su se postepeno pojačavali, a kad su se slili u sveopšte urlanje, on, pogleda i dalje uprtog u strop, i sam kriknu, razvučeno, skoro nesuvislo, dišući ubrzano i ponavljajući pojedine reči. „Vidiš”, šapnu kuvar, „on kaže da je božje bojno polje.” D’Arasta zapanji njegov promenjeni glas, pa pogleda kuvara koji je, nagnuvši se napred, stisnutih pesnica, nepomičnog pogleda, u mestu pratio ritmičko trupkanje ostalih. Tada postade svestan da i sam, već neko vreme, mada se ne premešta s noge na nogu, pleše celim svojim teškim telom.

Ali bubnjevi se odjednom raspomamiše, a crveni dugonja smesta pomahnita. Očiju koje su plamtele, vitlajući rukama i nogama na sve strane, dočekivao se, pregibajući kolena, na jednu, pa na drugu nogu, toliko ubrzavajući ritam da se činilo da se na kraju neizbežno mora raspasti. On se, međutim, na prečac zaustavi u jeku plesanja i, lica strašnog i oholog, usred grmljavine bubnjeva, pogleda prisutne. Istog trenu, jedan plesač iskoči iz mračnog ugla, kleče i pruži besomučniku kratku sablju. Visoki crnac uze sablju, ne prestajući da gleda oko sebe, a onda stade kovitlati njom iznad svoje glave. U istom trenutku, D’Arast ugleda kuvara koji je plesao sa ostalima. Inženjer nije primetio kad se ovaj udaljio od njega.

U lelujavoj, crvenkastoj svetlosti, zagušljiva prašina dizala se s poda, i činila još težim vazduh koji se lepio za kožu. D'Arast je osećao kako ga polako sustiže umor; sve je teže disao. Čak nije ni video kako su plesači uspeli da dođu do nekih ogromnih cigara koje su sada pušili, ne prestajući da plešu, i čiji se čudnovati miris širio kolibom i pomalo opijao. Samo vide kuvara koji promače kraj njega, i dalje neprestano plešući, i pušeci, kao i ostali: „Nemoj da pušiš”, reče on D'Arastu. Kuvar nešto promumla, ne gubeći ritam, upirući pogled u središnji stub sa izrazom ošamućenog boksera dok su mu potiljkom prolazili dugi i neprestani drhtaji. Kraj njega je jedna pozamašna crnkinja, pomerajući levo-desno svoje životinjsko lice, neprestano lajala. Ali naročito su mlade crnkinje pale u najjeziviji trans, nogu kao prikovanih za pod, dok su im telom, od glave do pete, prolazili siloviti trzaji, koji bi postali još žešći kad bi stigli do ramena. Glava im se tada mahnito pomerala napred-nazad, doslovce odvojena od obezglavljenog tela. U isto vreme svi stadoše da urlaju, bez zastoja, otegnutim, sveopštim i bezbojnim vriskom, naizgled ne dišući, bez preliva, kao da su im se tela, mišićima i živcima, splela u jedno jedino iscrpljujuće oglašavanje krikom koje je najzad omogućilo da, u svakom od njih, jedno dotada potpuno nemo biće dođe do reči. Krik nije prestajao, a žene, jedna po jedna, počеше da padaju. Crni predvodnik bi kleknuo pored svake od njih, čvrsto i grčevito im stezao slepoočnice svojim velikim, crnim i mišićavim rukama. One bi se onda pridigle, posrćući, nastavljale ples i ponovo počinjale da vrište, najpre slabašno, a onda sve glasnije, pa bi opet padale, i opet ustajale, i sve opet iz početka, i to još dugo, sve dok opšti vrisak nije malaksao, izrodio se u neku vrstu promuklog lajanja, od kog su se trzale kao od štucanja. D'Arast, iscrpljen, ukočenih mišića zbog dugotrajnog nepomičnog plesa, gušeći se od sopstvene nemosti, oseti kako mu klecaju kolena. Uopšte se nije moglo disati od vrućine, prašine, dima cigara i ljudskog vonja. Potraži pogledom kuvara: nestao je. D'Arast tada mlitavo skliznu niza zid, boreći se s mučninom.

Kad je otvorio oči, vazduh je bio zagušljiv kao i ranije, ali je larma prestala. Jedino su bubnjevi tiho i neprekidno davali ritam, a u tom ritmu su, u svim uglovima kolibe, grupe ljudi pod beličastim tkaninama trupkale u mestu. Ali u sredini prostorije, sada bez čaše i sveće, jedna grupa mladih crnkinja, u poluhipnotičkom stanju, plesala je sporo, presporo, jedva prateći ritam. Sklopljenih očiju, a ipak uspravne, lagano su se njihale napred-nazad, na vrhovima prstiju, skoro u mestu. Lica dveju gojaznih devojaka bila su

zaklonjena zastorom od rafije. Između njih je plesala neka prerušena devojka, visoka, tankovita, u kojoj D'Arast iznenada prepozna ćerku svog domaćina. Na sebi je imala zelenu haljinu, lovački šešir s plavim velom, spreda posuvraćen, ukrašen musketarskim perima, a u ruci je držala zeleni i žuti luk, sa strelom na čiji je vrh bila natakuta neka šarena ptica. Na krhkom telu, polagano se njihala njena lepa glava, pomalo zabačena unazad, a sneno lice joj je senčila neka postojana i nevina seta. Kad bi svirka zamrla, ona bi se, onako sanjiva, zateturala. Jedino joj je ubrzani ritam bubnjeva vraćao neku vrstu nevidljive potporne pritke oko koje je obavijala svoje meke arabeske sve dok, iznova se zaustavljajući u isti mah kad i svirka, posrćući i skoro gubeći ravnotežu, ne bi ispustila neki čudnovat ptičiji krik, prodoran, a ipak milozvučan.

D'Arast, opčinjen tim usporenim plesanjem, posmatrao je crnu Dijanu, kad pred njim iskrsnu kuvar, čije je glatko lice sad bilo izobličeno. Dobrota je iščezla iz njegovih očiju koje su sad jedino izražavale neku nepoznatu lakomost. Bez blagonaklonosti, kao da se obraća nekom strancu, on reče: „Kasno je, kapetane. Oni će plesati celu noć, ali neće da ti još ostaneš.” D'Arast ustade, teške glave, i pođe za kuvarom, koji stiže do vrata idući uza zid. Na pragu, kuvar ga propusti pridržavajući vrata od bambusa, i D'Arast izađe. On se okrete i pogleda kuvara koji se nije ni pomerio.

„Dođi. Uskoro treba da nosiš kamen.”

„Ja ostajem”, reče kuvar, neprobojnog lica.

„A tvoje obećanje?”

Kuvar, ne odgovorivši, gurnu malo vrata koja je D'Arast pridržavao samo jednom rukom. Ostadoše tako za tren, pa D'Arast popusti, slegnuvši ramenima. A onda se udalji.

Noć je bila puna svežih, omamljujućih mirisa. Nad šumom, retke zvezde južnog neba, osenjene nevidljivom izmaglicom, slabašno su svetlele. Sparni vazduh je bio zagušljiv. Ipak, posle boravka u kolibi, izgledao je čudesno svež. D'Arast se uspinjao klizavom padinom, stigao do prvih koliba, posrćući kao pijan čovek po džombastom putu. Šuma je pomalo brujala, sasvim blizu. Romorenje reke se pojačavalo, celi celcati kontinent je izranjao u noći, a D'Arast je osećao kako ga obuzima mučnina. Činilo mu se da bi rado povratio celu ovu zemlju, tugu njenih neizmernih prostranstava, sinju svetlost šuma i noćno pljuskanje njenih velikih i pustih reka. Ta zemlja je bila pregolema, krv i

godišnja doba tu su se slivali u jedno, vreme je postajalo tečno. Život se tu odvijao sasvim uza zemlju, a da bi čovek postao njegov deo, trebalo je legati i spavati, godinama, na samom blatnjavom ili isušenom tlu. Tamo, u Evropi, vladali su sramota i gnev. Ovde, izgnanstvo ili usamljenost, usred ovih besomučnika obuzetih čežnjom i drhtavicom, koji plešu dok ne umru. Ali, kroz sparnu noć, punu biljnih mirisa, čudnovati krik ranjene ptice koji je ispuštala usnula lepotica, ponovo stiže do njega.

Kad se D'Arast, glave kao presečene na pola teškom migrenom, probudio posle nemirnog sna, omara je mlavila grad i nepomičnu šumu. Sad je čekao pod bolničkim tremom, gledajući u svoj sat, koji je stao, ne znajući koliko je sati, začuđen što se uveliko razdanilo i što se nad gradom nadvila tišina. Nebo, skoro otvoreno plavo, poleglo je svom težinom na prve krovove zgaslih boja. Žučkasti urubusi su spavali, skamenjeni vrućinom, na kući koja se nalazila preko puta bolnice. Jedan od njih odjednom zafrekta, otvori kljun, spremajući se, bez sumnje, da poleti, zalepeta dvaput svojim prašnjavim krilima, podiže se nekoliko centimetara iznad krova, i ponovo pade zaspavši skoro istog časa.

Inženjer siđe u grad. Glavni trg je bio pust, kao i ulice kojima je prošao. U daljini, sa obe strane reke, vila se niska magla. Sunce je bilo pravo u glavu i D'Arast potraži neki senovit kutak da se zakloni. Pod strehom jedne od kuća ugleda nekog omalenog čoveka koji mu je mahao. Kad je prišao bliže, prepozna Sokrata.

„Onda, gospodine D'Arast, tebi dopada proslava?”

D'Arast reče da je u kolibi bilo pretoplo i da su mu draži nebo i noć.

„Da”, reče Sokrat, „kod tebe je samo misa, niko ne pleše.”

Trljao je ruke, skakutao na jednoj nozi, vrteo se ukrug, gušio se od smeha.

„Nisu mogući, oni nisu mogući.”

A onda ljubopitljivo pogleda D'Arasta:

„A ti, ti ideš na misu?”

„Ne.”

„Onda, gde ideš?”

„Nigde. Ne znam.”

Sokrat se i dalje smejao.

„Nije moguće! Plemić bez crkve, bez ičeg!”

I D'Arast se smejao:

„Da, eto vidiš. Ja nisam našao svoje mesto. Onda sam otišao.”

„Ostani s nama, gospodine D'Arast, ja te volim.”

„Bih ja, Sokrate, ali ne umem da plešem.”

Njihov smeh je odzvanjao u tišini puste varoši.

„Ah”, reče Sokrat, „zaboravio. Gradonačelnik hoće da te vidi. Ruča u klubu.” I iz čista mira pođe ka bolnici. „Kud si krenuo?”, povika D'Arast. Sokrat je oponašao hrkanje: „Da spavam. Uskoro procesija.” I otrča, nastavljajući da hrče.

Gradonačelnik je samo hteo da D'Arastu ponudi počasno mesto s kog će gledati procesiju. On to objasni inženjeru, podelivši s njim neko jelo od mesa i pirinča koje i oduzetog može da digne na noge. Prvo će zauzeti mesto na balkonu sudijine kuće, ispred crkve, da bi videli izlazak povorke. Onda će otići u opštinu, u veliku ulicu koja vodi na trg pred crkvom, kojom će pokajnici ići na povratku. Sudija i šef policije će pratiti D'Arasta, pošto gradonačelnik ima obavezu da prisustvuje svečanosti. Šef policije se doista nalazio u trpezariji kluba, i neprestano je obigravao oko D'Arasta, sa osmehom koji mu nije silazio sa usana, obasipajući ga nerazumljivim ali očigledno srdačnim rečima. Kad je D'Arast pošao dole, šef policije polete da mu prokrči put, držeći sva vrata otvorena pred njim.

Pod žestokim suncem, u varoši i dalje pustoj, dvojica muškaraca se uputiše k sudijinoj kući. Njihovi usamljeni koraci odzvanjali su u tišini. Ali, iznenada, puče petarda u susednoj ulici nagnavši u beg urubuse očerupanih šija, koji odleteše sa svih kuća, u nezgrapnim i zbunjenim jatima. Skoro istog časa, desetine petardi prasnuše na sve strane, vrata se pootvaraše i ljudi počеше da izlaze iz kuća, ispunivši uske ulice.

Sudija reče D'Arastu koliko se ponosi što će ga primiti u svom nedostojnom domu, i povede ga gore krasnim baroknim stepeništem, okrećenim u plavo. Na odmorištu, dok je D'Arast prolazio, vrata se pootvaraše i na njima se pojavise smeđe dečje glave, koje

odmah nestadoše, uz prigušen kikut. U sobi za svečane prilike, lepe arhitekture, jedino se nalazio nameštaj od španske trske i veliki kavezi s pticama koje su zaglušno kričale. Zauzeše mesta na balkonu koji je gledao na mali trg pred crkvom. Svetina je sada počela da ispunjava trg, začuđujuće tiha, nepomična pod jarom koja je nadirala u skoro vidljivim valovima. Jedino su deca trčkarala po trgu, naglo se zaustavljajući da zapale petarde, čije su detonacije odjekivale, jedna za drugom. Gledajući s balkona, crkva, sa svojim omalterisanim zidovima, dvanaestak basamaka okrečenih u plavo i dva plava i zlatna zvonika, izgledala je manja.

Odjednom, unutra, u crkvi, zabrujaše orgulje. Svetina, okrenuta ka predvorju crkve, poređa se sa obe strane trga. Muškarci poskidaše šešire, žene klekoše. Udaljene orgulje su dugo svirale nekakve koračnice. A onda, neobično striženje krilima dopre iz šume. Jedan majušni avion, prozračnih krila i krhkog trupa, čudnovat u tom vanvremenom svetu, iskrсну iznad drveća, malo se spusti ka trgu, i prolete, klepećući kao neka velika čegrtaljka, iznad glava koje su se podigle k njemu. Onda napravi zaokret i udalji se leteći u pravcu širokog ušća.

Međutim, u tami crkve, neko čudno komešanje ponovo privuče pažnju. Orgulje su utihnule, sada zamenjene limenim duvačkim instrumentima i bubnjevima, nevidljivim ispod crkvenog trema. Pokajnici, sada odeveni u crne rokete, izadoše jedan po jedan iz crkve, okupiše se ispred glavnih crkvenih vrata, a onda počеше da silaze stepenicama. Iza njih su išli beli pokajnici koji su nosili crvene i plave barjake, a onda grupica dečaka, prurušenih u anđele, iz dečjih Marijinih bratstava, sa svojim crnim i ozbiljnim lišcima, i najzad, na višebojnom relikvijaru, koji su nosili uglednici znojeći se u svojim tamnim odelima, kip s likom samog dobrog Isusa, koji je, s trskom u ruci i glave ovenčane trnovim vencem, krvario i posrtao nad gomilom koja je prekrila basamake ispred glavnih crkvenih vrata.

Kad je relikvijar stigao do podnožja stepeništa, nastala kratak predah, te pokajnici pokušaše da zavedu nekakav privid reda. Tada D'Arast ugleda broskog kuvara. Baš je izašao na glavna crkvena vrata, go do pasa, i nosio je na svojoj bradatoj glavi ogroman pravougaoni kamen koji mu je, na pločici od plute, ležao na samoj lobanji. Čvrstim korakom siđe crkvenim stepenicama, s kamenom koji je stabilno stajao, uravnotežen, u luku njegovih kratkih i mišićavih ruku. Čim je stigao iza relikvijara, procesija krenu. Iz

predvorja tada izroniše muzičari, odeveni u bluze živih boja, duvajući iz sve snage u instrumente ukrašene trakama. U skladu sa sve žešćim ritmom, pokajnici ubrzaše korak i stigoše u jednu od ulica koja je vodila na trg. Kad se, posle njih, i relikvijar izgubio iz vida, još se jedino video kuvar i poslednji muzičari. Iza njih, svetina se uskomeša, usred praštanja petardi, dok se avion, uz silno tandrkanje klipova, vratio, leteći nad poslednjim grupicama ljudi. D'Arast je gledao samo kuvara, koji je baš tada iščezavao u ulici, i odjednom mu se učini da su mu se ramena spustila. Ali, tako izdaleka, nije dobro video.

Pustim ulicama, između zakatančenih dućana i zaključanih vrata, šef policije i D'Arast uputiše se u opštinu. Kako su se udaljavali od treštanja duvačkih instrumenata i od praštanja petardi, tišina je ponovo zavladała gradom, i već se nekoliko urubusa vraćalo da zauzmu na krovu mesto koje im je, kako se činilo, oduvek pripadalo. Opština je gledala na usku, ali dugačku ulicu, koja je vodila od jedne periferijske četvrti do trga pred crkvom. On je zasad bio prazan. Sa opštinskog balkona se, dokle god je pogled sezao, jedino video izlokani kolovoz, s nekoliko zaostalih lokvi od nedavne kiše. Sunce, koje se sada malo spustilo, i dalje je, s druge strane ulice, kinjilo slepa pročelja kuća.

Dugo su čekali, toliko dugo da D'Arast, od silnog gledanja u sunčeve odsjaje na zidu preko puta, oseti kako mu se vraćaju umor i vrtoglavica. Prazna ulica, opustelih kuća, u isti mah ga je privlačila i izazivala mučninu u njemu. Ponovo je želeo da pobegne iz te zemlje, a u isti mah je mislio na onaj ogromni kamen, želeći da je i to iskušenje već okončano. Taman je hteo da predloži da siđu i saznaju šta se zbiva, kad crkvena zvona zabrencaše svom snagom. U istom trenutku, na drugom kraju ulice, levo od njih, zaori se urnebesna larva i pojavi se uzbuđena svetina. Izdaleka, moglo se videti da su se svi zbili oko relikvijara, izmešani hodočasnici i pokajnici, napredujući, usred petardi i radosnih pokliča, uskom ulicom. Za nekoliko sekundi ispuniše je celu, idući prema opštini, u neopisivom rasulu, stopljeni u šaroliku masu različitih godina, rasa i odeće, punu očiju i usta koja su urlala, a iz koje je, poput kopalja, štrčala vojska sveća čiji je plamen bledeo na dnevnoj svetlosti. Ali kad su se približili i kad je izgledalo da se gomila, pod balkonom, pentra po zidovima, tolika je bila tiska u njoj, D'Arast vide da tu nema kuvara. Prosto poletevši, i bez izvinjenja, on napusti balkon i prostoriju, stušti se niza stepenice i nađe se na ulici usred grmljavine zvona i petardi. Tamo je morao da se bori s ludo veselom svetinom, sa onima koji su nosili sveće, s naljućenim pokajnicima. Ali

nezaustavljivo brodeći svom težinom svog tela u suprotnom smeru od te ljudske plime, on prokrči sebi put, toliko žestokim zamahom, da posrnu i umalo što ne pade kad se odjednom našao slobodan, iza svetine, na drugom kraju ulice. Priljubivši se uz usijani zid, sačeka da dođe do daha. A onda nastavi put. U istom trenutku, jedna grupa muškaraca uđe u ulicu. Prvi među njima išli su unatraške, i D'Arast vide da oni okružuju brodskog kuvara.

On je bio vidno iscrpljen. Zastajkivao je, pogrbljen pod ogromnim kamenom, malko trčao, užurbanim korakom istovarivača ili nosača rikši, brzim, sitnim kasom bede, stupajući celim stopalom po tlu. Oko njega, pokajnici u roketama zamrljanim istopljenim voskom i prašinom, sokolili su ga kad bi zastao. S njegove leve strane, njegov brat je ćutke hodao ili trčao. D' Arastu se činilo da je potrebno beskrajno mnogo vremena da prevale prostor koji ih je delio od njega. Stigavši blizu njega, kuvar ponovo zastade gledajući oko sebe zgaslim pogledom. Ugledavši D'Arasta, mada nije izgledalo da ga je prepoznao, on stade kao ukopan, okrenuvši se prema njemu. Znoj, uljast i prljav, slivao mu se niz lice, sada sivo, brada mu je bila puna mlazića pljuvačke, neka mrka i suva pena slepila mu je usne. Pokuša da se osmehne. Ali, nepomičan pod svojim bremenom, podrhtavao je celim telom, osim u visini ramena, gde su mišići bili vidno ukočeni u nekoj vrsti grča. Brat, koji je prepoznao D'Arasta, samo mu reče: „Već je pao.” A Sokrat, koji je iskrsao ko zna otkud, šapnu mu na uvo: „Suviše plesati, gospodine D'Arast, celu noć. Umoran je.”

Kuvar odmače još malo, svojim isprekidanim kasom, ali ne kao neko ko hoće da napreduje, nego kao da bi da umakne od tereta pod kojim se ruši, u nadi da će ga, krećući se, olakšati. D'Arast mu se, ni sam ne znajući kako, nađe s desne strane. On stavi na kuvareva leđa ruku koja je odjednom postala laka i poče da hoda pored njega, sitnim, užurbanim i teškim koracima. Na drugom kraju ulice, relikvijar se izgubio iz vida, i činilo se da se svetina koja je, zacelo, sad preplavila trg, više nije pomerala. Za nekoliko trenutaka, kuvar je, sa bratom s jedne, a D'Arastom s druge strane, malko odmakao. Uskoro, samo ga je dvadesetak metara delilo od ljudi koji su se okupili kod opštine da ga vide kad bude prolazio. On se, međutim, ponovo zaustavi. D'Arastova ruka postade teža. „Hajde, kuvaru”, reče on, „još malo.” Kuvar se tresao, pljuvačka je ponovo počela da mu curi iz usta, znoj je doslovce šikljao. On pokuša da duboko udahne vazduh, i najednom

stade u mestu. Opet pođe, načini tri koraka, i zatetura se, kamen skliznu s njegovog ramena, zaseče ga, pa, preko grudi, pade na zemlju, a kuvar se, izgubivši ravnotežu, sruši na bok. Oni koji su išli ispred njega bodreći ga, odskočiše unazad glasno vrisnuvši, jedan od njih uhvati postolje od plute a ostali dograbiše kamen da bi ga ponovo natovarili na kuvara.

D'Arast, nagnuvši se nad njim, brisao mu je rukom rame umrljano krvlju i prašinom, dok je čovečić, pribivši lice uza zemlju, dahtao. Usta su mu se požudno otvarala pri svakom udahu. kao da mu je poslednji. D'Arast ga obujmi rukama i podiže ga lako, kao da je dete. Uspravi ga, čvrsto ga steže, privivši ga na grudi. Nagnuvši se celim telom, govorio mu je u lice, kao da bi da mu udahne svoju snagu. Posle časaak-dva, kuvar se, okrvavljen i zemljanog lica, odvoji od njega gledajući unezvereno. Posrćući, ponovo krenu prema kamenu koji su ostali polako pridizali. Međutim, zastade; gledao je kamen praznim pogledom i odmahivao glavom. A onda pusti da mu ruke padnu niz telo i okrete se D'Arastu. Ogromne suze su ćutke tekle njegovim opustošenim licem. Hteo je da govori, govorio je, ali usta su mu jedva sricala slogove. „Obećao sam”, reče. A onda: „Ah! kapetane. Ah! kapetane!”, i glas mu se uguši u suzama. Brat mu priskoči s leđa, zagrlj ga, a kuvar, plaćući, privi se uz njega i klonu, poražen, glave zabačene unazad.

D'Arast ga je gledao, ne nalazeći reči. Okrete se prema svetini, u daljini, koja je ponovo galamila. Iznenada, istrže pločicu od plute iz ruku koje su je držale i pođe prema kamenu. Dade ljudima znak da ga podignu i natovari ga skoro bez napora. Lako se povivši pod težinom kamena, podignutih ramena, pomalo dahćući, gledao je sebi u noge i slušao kuvarevo ridanje. A onda i sam krenu, moćnim korakom, prevali bez posustajanja prostor koji ga je delio od svetine, na kraju ulice, i odlučno preseče prve redove koji se razmakoše pred njim. Stiže na trg, usred brujanja zvona i praštanja petardi, između dve žive ograde od gledalaca, koji su ga zapanjeno posmatrali, odjednom zanemeli. Napredovao je istim nezadrživim korakom, a svetina se razmicala praveći mu put do crkve. Uprkos teretu koji je počinjao da mu mlavi glavu i potiljak, ugleda crkvu i relikvijar koji kao da ga je čekao na tremu ispred crkve. Išao je prema njemu i već je prešao sredinu trga kad iznebuha, ne znajući ni sam zašto, skrenu nalevo, napusti stazu koja je vodila u crkvu, nateravši hodočasnike da se okrenu prema njemu. Iza njega, čuli su se sunovratni koraci. Ispred njega, na sve strane su se širom otvarala usta. Nije

razumeo šta mu dovikuju, mada mu se činilo da prepoznaje portugalsku reč koju su mu bez prestanka upućivali. Iznenada, Sokrat iskrсну ispred njega, kolutajući prestravljenim očima, govoreći nesuvislo i pokazujući mu, iza njega, put ka crkvi. „U crkvu, u crkvu”, to su mu, baš to, dovikivali Sokrat i svetina. D'Arast je, međutim, nastavio svoj juriš. I Sokrat se skloni u stranu, komično podigavši ruke prema nebu, dok se svetina malo-pomalo utišavala. Kad D'Arast zađe u prvu ulicu, kojom je već prošao s kuvarom, i za koju je znao da vodi u četvrt kraj reke, trg ostade iza njega samo kao nejasna graja.

Kamen mu je, sada, bolno pritiskao lobanju i bila mu je potrebna sva snaga njegovih moćnih ruku da ga učini malo lakšim. Ramena su mu se skoro ukočila kad je stigao do prvih ulica, strmih i klizavih. On zastade, načulji uši. Bio je sam. Pričvrsti kamen na njegovom postolju od plute i spusti se opreznim, ali i dalje čvrstim korakom do četvrti s kolibama. Kad je tamo prispeo, već je skoro ostao bez daha, a ruke su mu podrhtavale oko kamena. Ubrza korak, najzad stiže na mali trg na kome se nalazila kuvareva kuća, dojuri do nje, otvori vrata jednim udarcem noge i, jednim jedinim zamahom, baci kamen nasred kolibe, na vatru koja je crvenkasto plaminjala. I tu, ispravljajući se koliko je visok, odjednom gorostasan, upijajući beznadnim udasima vonj bede i pepela koji je prepoznavao, slušao je kako se u njemu podiže plima neke tamne i dahtave radosti, kojoj nije umeo da dâ ime.

Žitelji kolibe su, kad su stigli, zatekli D'Arasta kako stoji, leđima oslonjen uza zid, žmureći. U sredini kolibe, na mestu ognjišta, kamen je dopola utonuo, pokriven pepelom i zemljom. Oni su stajali na pragu, ne ulazeći, i gledali su D'Arasta u tišini, kao da ga nešto pitaju. Ali on je ćutao. Tada brat odvede do kamena broskog kuvara, koji se svali na zemlju. Sede i sam, dajući znak ostalima. Pridruži mu se starica, zatim i devojka koja je noćas plesala, ali niko nije gledao D'Arasta. Posedali su u krug oko kamena, u tišini. Jedino je šumor reke dopirao do njih, kroz vazduh težak od vlage. D'Arast je, stojeći u mraku, slušao, ne videći ništa, a šumljenje vode ga je ispunjavalo nekom zaglušnom srećom. Žmureći, radosno je pozdravljao sopstvenu snagu, pozdravljao je, još jedared, život koji je iznova počinjao. U istom trenutku, odjeknu prasak petarde, sasvim blizu, reklo bi se. Brat se malo odmače od kuvara, dopola se okrenu prema D'Arastu, pa mu, ne gledajući ga, pokaza prazno mesto: „Sedi s nama.”